

Editoriál

Z príspevkov, ktoré prišli do redakcie, sme po recenznom konaní mohli zaradiť niekoľko. Medzi článkami, ktoré prinášajú Kultúrne dejiny tentokrát, je text profesora Tomáša Nejeschlebu. Svojím názvom evokuje jednu z premís kultúrnych dejín, a to otázku poznania človeka, ktorá si z kultúrno-historického hľadiska vyžaduje hlbokú zakorenenosť v dejinách. Pojem kultúra má viaceré ekvivalenty, napr. civilizácia, vzdelanosť, kultivovanosť, pestovanie či starostlivosť. Obdiv, ktorý má autor štúdie voči Jesseniovej Pražskej pitve, vo veľkej miere spočíva v predstave, resp. túžbe po kultivovaní poznania človeka. Renesančný lekár a chirurg patril k tým, ktorí porozumeli odkazu slov z nápisu v Delfách: „Gnóthi seautón“ (Poznaj sám seba). Jesseniova vysoká mienka o „poznaj“, sa rozvinula do „kultivuj“, a poukazovala na najvyššiu kvalitu ľudského spoločenského života.

Nasleduje príspevok o myslení talianskeho filozofa Benedetto Croceho a slovenského filozofa Svätopluka Štúra. Očakávame, že článok vyvolá zamyslenie nad tzv. relevantnými témami historického uvažovania. Historická veda opakovane potvrdzuje, že obdobie totalitarizmov zanecháva zmeny v občianskej spoločnosti. Odhadzovanie etiky pripomína gesto chromého, ktorý odhadzuje barly. V intelektuálnom prostredí sa nezávisle na sebe (autorky štúdie hovoria o paralelách) dokážu sformovať osoby vzdorujúce vývoju smerujúcemu k reálnej diktatúre. Vieme, žiaľ, že i takéto systémy majú svoju kultúru, hoci sa môže spájať s tým najhorším barbarstvom.

V postupnosti vnímania tejto témy nasleduje článok Ivana A. Petranského, ktorý sa venuje miestu histórie vo vývoji kultúrnych vzťahov medzi Československom a Talianskom v rokoch 1948 – 1989. Ak čitatelia hľadajú predstavenie pomerne pestrého spektra stôp, ktoré história v československo-talianskych vzťahoch zanechala, môže im v tom podať pomocnú ruku práve tento príspevok, ktorý má charakter materiálnej štúdie. Súvisí jednak s témou slovenského exilu v talianskom a vatikánskom prostredí, jednak so špecifickou kultúrnou a cirkevnou afinitou.

Ostatnou štúdiou v tomto čísle je analýza čitateľských príspevkov samizdatového časopisu Zrno, ktorý vychádzal v rokoch 1988 – 1989. Jeho autorkou je profesorka Terézia Rončáková. Je dobre známe, že samizdatové periodiká a ich počiatky v socialistickom Československu súviseli s preskupovaním síl po neúspechu Pražskej jari, keď sa kultúrny front umelcov a publicistov, na ktorý sa dovedty upierali nádeje občanov, presunul do siete ilegálnych spoločenstiev vydávajúcich samizdaty, kde zohral významnú úlohu. Štúdia je založená na výskume so starostlivo vystavanou argumentáciou a hľadaní odpovede na otázku, či existovali nejaké vzorce, podľa ktorých sa riadila alebo formovala generácia mladých kresťanov pred pádom komunistickej totality. Príspevok je podložený množstvom podrobných analýz, čím si určite môže získať pozornosť.

Do rubriky Pramene a preklady sme zaradili preklad Petra Fraňa Altercatio Hadriani Augusti et Epicteti philosophi (Polemika medzi cisárom Hadriánom a filozofom Epiktétom). Ide o fiktívny dialóg od starovekého anonymného autora,

v ktorom sa spojenie vladárskej moci a antickej filozofie predstavuje ako základ, resp. ideál dobrej správy štátu.

Na záver je milou povinnosťou poďakovať autorom a čitateľom. Do redakcie dostávame pomerne veľké množstvo textov, ktoré sa pokúšajú objektivizovať kultúru ako historický celok a vnímať ju ako čosi podstatné. A za to vám patrí vďaka.

Peter Olexák

Obsah / Contents

strana

Štúdie, články / Studies, Articles

- Tomáš NEJESCHLEBA: Poznání sebe sama a teleologie v renesanční anatomii na příkladu Jesseniovy Pražské pitvy / *Self-knowledge and Teleology in Renaissance Anatomy on the Example of Jessenius' Prague Anatomy* 6
- Patrizia ŠUŠOVÁ PRANDO – Marta B. ZÁGORŠEKOVÁ: Myslenie Svätopluka Štúra a Benedetta Croceho: neznáme paralely z kontextu obdobia totalitných režimov v Európe / *The Thought of Svätopluk Štúr and Benedetto Croce: Unknown Parallels from the Context of the Period of Totalitarian Regimes in Europe* 20
- Ivan A. PETRANSKÝ: Miesto histórie vo vývoji kultúrnych vzťahov medzi Československom a Talianskom v rokoch 1948 – 1989 / *The Place of History in the Development of Cultural Relations between Czechoslovakia and Italy between 1948 and 1989* 37
- Terézia RONČÁKOVÁ: O čom rozmýšľali a písali mladí katolíci na konci 80. rokov 20. storočia? Analýza čitateľských príspevkov pre samizdatový časopis Zrno / *The Thinking and Writing of Young Catholics at the End of 1980s. An Analysis of Texts Sent by Readers to the Samizdat Magazine Zrno* 59
- Pramene, preklady / Sources, Translations**
- Peter FRAŇO: Polemika medzi cisárom Hadriánom a filozofom Epiktétom / *Dialogue between the Emperor Hadrian and Epictetus the Philosopher* 87

NOVÁ KULTÚRNO-HISTORICKÁ LITERATÚRA

Recenzie/Reviews

HURBANIČ, Martin - IVANČÍK, Matej - ZUPKA, Dušan. <i>Stredná Európa v premenách času : Štúdie k sociálnym dejinám..</i> (Samuel Červeňanský).....	101
FURMANIK, Martin - KUČEROVÁ, Marta - STAŇOVÁ MICHALKOVÁ, Mária - ŠTEVÍK, Miroslav. <i>Dejiny Nemcov na Spiši.</i> (Patrik Griger).....	104
RAJLICH, Jiří - MAJTENYI, David. <i>Říkali jim Španěláci.</i> (Štefan Dvorský).....	107
GROMAN, Marin. <i>Kriegel - Voják a lékař komunismu.</i> (Štefan Dvorský).....	110
ČECHOVÁ, Františka. <i>Ecce homo! Krížová cesta dona Titusa Zemana, mučenika za záchratu kňazských povolání.</i> (Annamária Adamčíková).....	113
SCHOLTEN, Koen - ENENKEL, A.E. Karl - MIERT, Dirk van (eds.). <i>Memory and Identity in the Learned World. Community Formation in the Early Modern World of Learning and Science.</i> (Katarína Jančová).....	116

Anotácie, nové knihy/Annotations, New books

Všeobecné / General

BESEDIČ, Martin. <i>Pečate bratislavských cechov.</i> (Kamila Píšová).....	120
NOVOTNÁ, Mária (ed.). <i>In Nomine civitatis Leutscha.</i> (Kamila Píšová).....	121
KONEČNÝ, Peter (ed.). <i>Zborník Slovenského banského múzea XXVII.</i> (Štefan Dvorský).....	123
TURÓCI, Martin. <i>Železničky Žilinskej župy, Veľká kniha o takmer zabudnutých dopravných koridoroch.</i> (Štefan Dvorský).....	124

Stredovek / Middle ages

PAPAJÍK, David. <i>Všeobecné dejiny stredoveku v dobových dokumentech.</i> <i>Vysokoškolská učebnice.</i> (Annamária Adamčíková).....	125
FILIPOVIĆ, Emir Omar. <i>Kotromanići. Stvaranje i oblikovanje dinastičkog identiteta u srednjovjekovnoj Bosni.</i> (Tomáš Pastucha)...	126
TAKÁCSOVÁ KOLÁŘOVÁ, Kornélia (ed.). <i>Ženy ve středověku: zakladatelky, mecenášky, matky.</i> (Samuel Červeňanský).....	127

Správy/Brief notices	129
Pokyny pre autorov/Guidelines for contributors	130
Publication Ethics and Malpractice Statement	132

Naši autori / List of Contributors:

prof. PhDr. Tomáš Nejeschleba, Ph.D.; Univerzita Palackého Olomouc Filozofická fakulta; Katedra filozofie - Centrum pro práci s renesančními texty; CZ-77900 Olomouc, Křížkovského 12; e-mail: tomas.nejeschleba@upol.cz; ORCID 0000-0003-3130-9302

Dr. Patrizia Šušová Prando, PhD.; Múzeum Slovenského národného povstania v Banskej Bystrici; SK-974 01 Banská Bystrica Kapitulská 23; e-mail: patrizia.susova@muzeumsnp.sk / pprandosusova@gmail.com

doc. PhDr. Marta B. Zágoršeková, CSc.; e-mail: zagorsekovam@gmail.com

doc. Mgr. Ivan A. Petranský, PhD.; Slovenský historický ústav v Ríme; SK-851 01 Bratislava; Černyševského 27; e-mail: ivan.petransky@shur.sk; ORCID 0000-0001-6207-0096

prof. Mgr. Terézia Rončáková PhD.; Katolícka univerzita v Ružomberku; Filozofická fakulta; Katedra žurnalistiky; SK-03401 Ružomberok, Hrabovská cesta 1B; e-mail: terezia.roncakova@ku.sk; ORCID 0000-0003-4325-2649

doc. Mgr. Peter Fraňo, PhD.; Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave; Filozofická fakulta; Katedra filozofie a aplikovanej filozofie; SK-91701 Trnava; Nám. J. Herdu 2; e-mail: peter.frano@ucm.sk; ORCID: 0000-0002-0909-2699

Poznání sebe sama a teleologie v renesanční anatomii na příkladu Jesseniovy Pražské pitvy¹

TOMÁŠ NEJESCHLEBA

Self-knowledge and Teleology in Renaissance Anatomy on the Example of Jessenius' Prague Anatomy

DOI: <https://doi.org/10.54937/kd.2024.15.1.6-19>

ABSTRACT: In the article, teleological thinking in Renaissance anatomy is presented by the example of the Wittenberg anatomist Johannes Jessenius (1566-1621), who performed the first public dissection in Prague in 1600 and published a description of it in Wittenberg in 1601. Jessenius, a graduate of the University of Padua, is also concerned with teleology, which he uses both to justify anatomical practice and to incorporate it into his own interpretation of anatomical acts. In my article, I focus primarily on the dedication and introduction to Jessenius's Prague Anatomy, where teleological thinking is most clearly manifested. I present the teleology in Jessenius in two stages with reference to the passage in the dedication to the Prague Anatomy. In keeping with contemporary practice, Jessenius interprets the Delphic oracle "Know Thyself" as a call to anatomical knowledge of the human body. At the same time the self-knowledge is the knowledge of God in the sense of the connection between *cognitio sui* and *cognitio Dei*. The knowledge of the principle of purposefulness thus seems to be the culmination of all anatomical study. In terms of teleology, Jessenius focuses on the points in which the human being differs from other creatures: mind, hand, upright figure. Special attention is paid in my paper to the anatomy of the hand, in which Jessenius follows specifically Andreas Vesalius, who adopts a teleological understanding of the hand from Aristotle and Galen.

Keywords: Renaissance, Renaissance Anatomy, Teleology, Self-knowledge, Johannes Jessenius.

V dedikaci vydání popisu své slavné *Pražské pitvy* českému králi a českým stavům Jan Jessenius formuluje své přesvědčení o povaze studia anatomie.² Prezentuje je

¹ Tato kniha / studie je výsledkem badatelské činnosti podporované Grantovou agenturou České republiky v rámci grantu GA ČR 19-07439S „Filosofie renesanční medicíny v Českých zemích (Jessenius - Hájek - Khunrath - Paracelsus). Nové přístupy a kontexty“.

² Popis pitvy vydal Jessenius v roce 1601 ve Wittenberku, tedy rok po jejím uskutečnění v Praze ve dnech 8. - 12. června. Faksimile wittenberského vydání a český překlad pitvy JESSENIUS, Johannes. *Průběh pitvy jím slavnostně provedené v Praze L. P. MDC, k níž byl přičleněn traktát o kostech*. Praha : Karolinum, 2004. Vydaný text nemusí doslovně odpovídat tomu, co v Praze zaznělo, srv. FLORIANOVÁ, Hana. Jesseniova přednáška k první veřejné pražské pitvě konané roku 1600. In SILAGIOVÁ, Zuzana - ŠEDINOVÁ, Hana - KITZLER, Petr (eds.). *Donum magistrae : ad honorem Dana Martínková*. Praha : Filosofie, 2007, s. 231 - 248.

ve formě řeči, která má rysy vyznání, v němž autor odhaluje své osobní motivace. Odchovanec padovských anatomických studií, v dané době profesor anatomie a chirurgie na univerzitě ve Wittenberku,³ zde píše:

„Já však soudím, že je marné vyhledávat znalost jiných věcí, když člověk nezná sám sebe. Proto se mi nade vše ostatní líbí pozorovat právě na člověku, jak znamenitá a úžasná je stavitelská a tvůrčí činnost svrchovaně moudrého Boha, který nezřídil v těle nic marného, nic přebytného nebo zbytečného, nic, co by nebylo v nejlepším sledu a řádu, aby tak svůj ráz a polohu v každém směru uchovaly nejen všechny údy, nýbrž také jejich jednotlivé části, na kterých je vidět, že stavba našeho těla je dokonalejší než u živočichů, prostých rozumu.“⁴

Pokusím se nyní o detailnější analýzu dané pasáže. Mým cílem je na Jesseniově příkladu ukázat, jak se v renesanční anatomii rozvíjí a transformuje tradiční filosofický motiv poznání sebe sama v souvislosti s teleologií, tedy naukou o účelnosti. Budu si přitom všimnout dvou, na sebe navazujících aspektů tohoto filosofického motivu: poznání smrtelnosti lidského těla a poznání jeho účelnosti.⁵

Poznání sebe sama jako poznání smrtelnosti

Na počátku tohoto svého „vznání“ se Jesenský zjevně hlásí k apollónskému heslu „poznej sám sebe“ („gnóthi seautón“, „nosce te ipsum“). První citovaná věta je vlastně parafrází odkazu na nápis na věštině v Delfách z Platónova dialogu *Faidros* (230A), kde Sókratés říká: „Nedovedu ještě podle toho nápisu v Delfách poznat sám sebe; proto se mi zdá směšno, když ještě toto neznám, zkoumat cizí věci.“⁶ V platónském kontextu je oním poznáním míněno poznání duše, jak ostatně ukazuje i standardní reference na orákulum z Ciceronových *Tuskulských hovorů*. Cicero totiž věštbu výslovně vykládá jako výzvu ne poznávat tělo, které je jakoby lodí řízenou lodivodem – duší, nebo které je příjemce duše, nýbrž právě naopak jako příkaz „poznej povahu / přirozenost duše“. V klíčové pasáži stojí:

„Ovšem tím největším, co si lze představit, je snad vidět duši duši samou, a tento význam má Apollónův příkaz vybízející, aby každý poznal sám sebe. Nevěřím totiž, že by přikazoval, abychom poznávali své údy nebo svou postavu a svůj vzhled. Nejsme přece

³ Nejdůkladnějším historickým zpracováním Jesseniova života je stále monografie PICK, Friedel. *Johannes Jessenius de Magna Jessen. Arzt und Rektor in Wittenberg und Prag hingerichtet am 21. Juni 1621. Ein Lebensbild aus der Zeit des Dreissigjährigen Krieges*. Leipzig : Barth, 1926. Z ní vychází i POLIŠENSKÝ, Josef. *Jan Jesenský - Jessenius*. Praha : Svobodné slovo, 1965.

⁴ JESSENIUS, *Průběh pitvy*, A3.: „*Mihi vero, suiipsius nescium frustra aliorum, quaerere scientiam sentienti praeter caetera, magis placet contemplari, in uni Homine, quam insignis, quam que stupenda sapientissimi Dei architectura atque opificium, a quo nihil in corpore vanum, nil redundas aut supervacaneum, nil non optima ferie atque ordine constitutum: ut non solum membra omnia suum tenorem ac situm in omnibus servant, sed etiam membrorum singula partes; in quibus perfectiorem videas nostri corporis structuram, quam animalium, rationis expertium.*“ Upravený překlad viz NEJESCHLEBA, Tomáš. *Jan Jessenius v kontextu renesanční filosofie*. Praha : Vyšehrad, 2008, s. 239.

⁵ V článku navazuji mimo jiné na studii NEJESCHLEBA, Tomáš. Justification of Anatomical Practice in Jessenius's Prague Anatomy. In *Early Science and Medicine*, 2016, roč. 21, č. 6, s. 557 - 574. <https://doi.org/10.1163/15733823-00216p04>

⁶ PLATÓN, *Faidros*. Praha : Oikoymenh, 1993, s. 16. Platón již v dialogu *Prótagoras* (343b) přisuzuje tento výrok tzv. sedmi mudrcům, srv. PLATÓN, *Prótagoras*. Praha : Oikoymenh, 1992, s. 53. Srv. VÍTEK, Tomáš. *Sedm mudrců a jejich výroky*. Praha : Herrmann & synové, 2010, s. 184.

jen tělo, a když toto říkám, neříkám to tvému tělu. Když tedy nabádá: „Poznej sám sebe,“ nabádá tím: „Poznej svou duši.“ Tělo je přece něco jako nádoba nebo schránka na duši. Cokoli dělá tvá duše, děláš ty. Kdyby tedy poznávat duši nebylo něco božského, nebyl by tento příkaz nějaké bystřejší mysli přisuzován bohu.⁷

Delfská věštba je u Cicerona, v pozdní antice, patristice i ve středověku vskutku chápána jako výzva k sebepoznání ve smyslu nabádání k introspekci za současného opomíjení tělesné stránky.⁸ A tak se zdá, že anatomická reinterpretace Apollonova orákula, kterou nabízí i Jan Jessenius, tradičnímu pojetí protičeří a dochází zde k opuštění původního kontextu věštby. Pro anatoma má totiž tento výrok být výzvou k poznání lidského těla. Jesseniovo pochopení anatomie není nikterak výjimečné, nýbrž je plně v souladu s dobovou emancipací anatomických studií. Chápání anatomie jako poznání sebe sama se prosadilo v první polovině šestnáctého století, jak o tom svědčí i tisky listů anatomických ilustrací. Dobové ilustrace z anatomických pojednání i samostatné listy mnohdy vedle anatomického popisu nákresu lidského těla zdůrazňují heslo „poznej sebe sama“.⁹ Tento anatomický obrat k tělesnému a materiálnímu sice protičeří antickému kontextu delfského výroku, nicméně v sobě obsahuje i prvky, které jsou stále rozvíjením předchozí tradice.

Primárním výsledkem „anatomického“ poznání sebe sama má totiž být totéž, o co usilují středověcí morální teologové, kteří také na výrok odkazují: uvědomění si lidské smrtelnosti („memento mori“). V citovaném Jesseniově textu sice o smrtelnosti v souvislosti s anatomickým bádáním zmínka není, nicméně takové kontextuální chápání anatomie vyplývá z ikonografického materiálu. Obecně lze spojení hesla „poznej sebe sama“ a „pamatuj na to, že jsi smrtelný“ dokumentovat již na slavné mozaice z římského kláštera San Gregorio na Via appia, kde ležící kostlivec (jakoby v poloze na lehátku u večeře) je doprovoben řeckým nápisem „gnóthi seauton“.

Na „memento mori“ symbolicky odkazuje frontispis ikonického díla renesanční anatomie *De humana corporis fabrica* Andrease Vesalia.¹⁰ Výjevu různými postavami přeplněné dvorany, anatomického divadla, vévodí nikoli anatom Vesalius, ani pitvané ženské tělo, nýbrž kostlivec s kosou, vypínající se nad pitvním stolem a svůj zrak, či lépe prázdné oční důlky v lebce, upírající vzhůru,

⁷ CICERO, Marcus Tullius. *Tuskulské hovory*. Praha : Svoboda, 1976, I, 22, 52, s. 52. K Ciceronovu pojetí a jeho následující recepci srv. např. BRITAIN, Charles. Self-knowledge in Cicero and Augustine (De Trinitate X, 5, 7-10, 16). In *Medioevo : rivista di storia della filosofia medievale*, 2012, roč. 37, s. 107 – 136.

⁸ U některých autorů sice poznání sebe sama znamená i poznání těla, srv. SORABJI, Richard. Porphyry on Self-Awareness, True Self, and Individual. In *Bulletin of the Institute of Classical Studies*, 2007, roč. 50, supplement č. 98, s. 61 – 69. <https://doi.org/10.1111/j.2041-5370.2007.tb02504.x>; důraz na poznání duše a sebepoznání ústí v mystiku, srv. HAAS, Alois M. Christliche Aspekte des ‚Gnothi seauton‘. Selbsterkenntnis und Mystik. In *Zeitschrift für deutsches Altertum und deutsche Literatur*, 1981, roč. 110, č. 2, s. 71 – 96.

⁹ CARLINO, Andrea. Knowe Thyself : Anatomical Figures in Early Modern Europe. In *RES : Anthropology and Aesthetics*, 1995, roč. 27, s. 52 – 69. <https://doi.org/10.1086/RESv27n1ms20166917>

¹⁰ VESALIUS, Andreas - CALCAR, Jan Stephan van. *Andreae Vesalii Bruxellensis, scholae medicorum Patavinae professoris, de Humani corporis fabrica Libri septem*. Basileae : ex officina Ioannis Oporini, 1543. <https://doi.org/10.5962/bhl.title.109299>

do „míst“ posmrtného života. Nabízí-li anatomie poznání sebe sama, je zároveň poznáním smrtelnosti.¹¹

Obr. 1 Frontispis Andreas Vesalius, *De humani corporis fabrica*, Basileiae 1543.

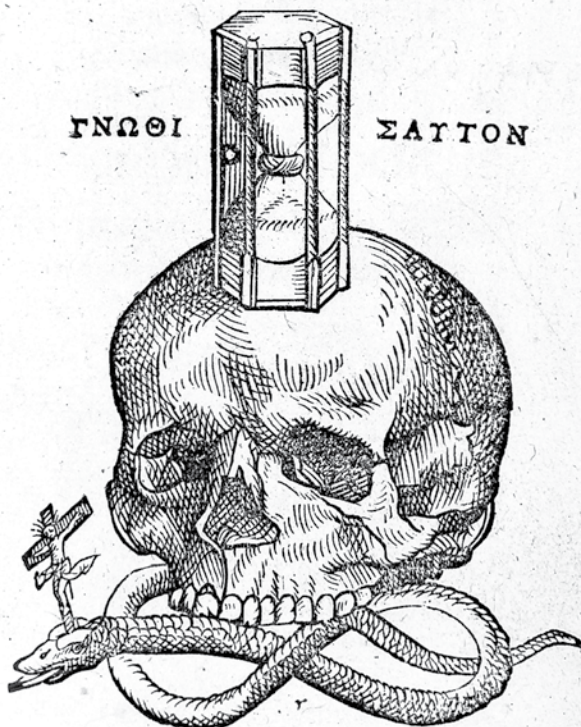
A snad ještě výmluvněji, neboť zcela explicitně, tuto četbu apollonského hesla jako poznání smrtelnosti podporuje titulní strana díla *Historia plerarumque partium humani corporis* wittenberského anatoma Salomona Albertiho.¹² Budeme-li „číst“

¹¹ K symbolice kostlivce u Vesalia srv. SAN JUAN, Rose Marie. The Turn of the Skull : Andreas Vesalius and the Early Modern Memento Mori. In *Art History*, 2012, roč. 35, č. 5, s. 958 - 975. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8365.2012.00932.x>

¹² ALBERTI, Salomon. *Historia plerarumque partium humani corporis*. Witebergae : [s. n.], 1583.

rytinu zespodu nahoru, nejniže nalezneme hada, asklépiovský symbol lékařství, zvláštěně propleteného do tvaru ležící osmičky, do jehož hlavy je jakoby zabodnut kříž s ukřížovaným Spasitelem. A tak vlastně nejde jen o hada Asklépiova, nýbrž o hada biblického, pradávneho, téměř věčného nepřítele lidského rodu, osnovatele pádu člověka ze zahrady Eden do světa smrti, z níž jej na kříži vykoupil Ježíš Kristus. Proto je tělo hada částečně zakryto lidskou lebkou, symbolem smrti. Nad ni, na čelo lebky umístil umělec přesýpací hodiny, odměřující čas smrtelníkovi. U hodiny pak čteme řecký nápis „Gnóthi seauton“, tedy „Poznej sám sebe“

HISTORIA
PLERARVNQVE
PARTIVM HVMANI COR-
PORIS, MEMBRATIM SCRIPTA, ET
in vsũm tyronum retracta-
tiũs edita,
A
SALOMONE ALBERTO, MEDICI-
nae Doctore & Professore eius publico.

Obr. 2 Frontispis Salomon Alberti, *Historia plerarumque partium humani corporis*, Witebergae 1583.

I Jesseniův odkaz na apollónskou věštbu v úvodu jeho předmluvy k *Pražské anatomii* lze v tomto kontextu číst v návaznosti na tuto tradici jako „memento mori – pamatuj na smrt.“ Ostatně na portrétní rytině, která doprovází toto Jesseniovo anatomické dílo, nalezneme wittenberského profesora zobrazeného s pravou rukou položenou na lidské lebce. Jesseniovo jakoby hamletovské gesto není projevem manýrismu, nýbrž v pozdní renesanci obvyklého chápání anatomie jako poznání smrtelnosti člověka, respektive lidského těla. Tomu odpovídá i motto, které nalezneme pod jinou Jesseniiovou portrétní rytinou: „vertartur corpus, mens est Jessenii constans.“ – „Tělo se proměňuje, mysl Jesseniova je stálá.“¹³

Poznání sebe sama jako poznání účelnosti

Poznání smrtelnosti člověka však není jediným výsledkem, ke kterému dospěje anatomické zkoumání. „Cognitio sui“ je totiž zároveň „cognitio Dei“. Jak stojí v druhé části Jesseniova citátu, poznání člověka, myšleno je anatomického zkoumání lidského těla, ukazuje na svrchovaně moudrého Boha, který v lidském těle nestvořil nic přebytečně, ale naopak vše tak účelně, že je možno je považovat za stvoření nejdokonalejší. Klíčem pro rozpoznání Boží moudrosti je tedy poznání účelnosti lidského těla, jeho celkové struktury i účelnosti jednotlivých orgánů a částí.¹⁴

Pasáž z předmluvy k Jesseniově *Pražské anatomii*, která zdůrazňuje účelnost stavby lidského těla, však ještě nemusí nutně svědčit o teleologickém rozměru renesanční anatomie. Cílem předmluvy je totiž primárně ospravedlnění anatomie. Jessenius sám, který nikoli bez problémů byl jmenován profesorem chirurgie a anatomie na univerzitě ve Wittenbergu v roce 1595, byl nucen před lutherskou orthodoxií obhajovat anatomickou praxi, konkrétně výuku anatomie prostřednictvím veřejných pitv, jak se s ní seznámil za svých studiích v Padově. Poukaz na soulad s apollónskou výzvou a zdůraznění poznání účelnosti jako poznání Boží moudrosti pak patří mezi strategie, které na svou obhajobu rozvíjí. A v *Pražské anatomii*, která byla popisem veřejné pitvy uskutečněné v roce 1600 v Praze, tyto strategie, jež se objevují dříve v pozvánkách na veřejné pitvy,¹⁵ prezentuje jednotně a v nejpropovídanější podobě.

Přesto se však nejedná o „pouhou“ rétoriku předmluvy k anatomickému dílu. Teleologie byla jistě Jesseniovi prostředkem pro ospravedlnění anatomické pra-

¹³ JESSENIUS, Johannes. *De anima et corpore universi, AKROASIS PERIPATETIKE*. Pragae : Typis Haeredum M. Danielis Adamia Veleslavina, 1605.

¹⁴ Podle některých autorů nauka o účelnosti, teleologie, ač v novověku mnohými odmítnuta, stále není „mrtvá“, srv. nedávná oxfordská publikace, mapující jednak dějiny teleologie, jednak i její postavení v současném myšlení: McDONOUGH, Jeffrey, Keegan (ed.). *Teleology : A History*. Oxford : Oxford University Press, 2020. <https://doi.org/10.1093/oso/9780190845711.001.0001>; srv. též SPAEMANN, Robert – Löw, Reinhard. *Účelnost jako filosofický problém. Dějiny a znovobjevění teleologického myšlení*. Praha : Oikoyomenh, 2004. K oživenému zájmu o teleologii v současné biologii prostřednictvím tzv. teleonomie srv. DRESOW, Max – LOVE, Alan C. *Teleonomy : Revisiting a Proposed Conceptual Replacement for Teleology*. In *Biological Theory*, 2023, roč. 18, s. 101 – 113. <https://doi.org/10.1007/s13752-022-00424-y> Kritiku teleologického myšlení představuje např. TVRDÝ, Filip. *Biologie zbavená břemene teleologie*. In *Aither, Journal for the Study of Greek and Latin Philosophical Tradition*, 2021, roč. 13, č. 25, s. 50 – 68. <https://doi.org/10.5507/aither.2021.002>

¹⁵ NEJESCHLEBA, Tomáš. *Veřejné wittenberské pitvy Jana Jessenia*. In *Časopis lékařů českých*, 2020, roč. 159, č. 6, s. 236 – 239.

xe, ovšem její využití vyvěralo z hlubokého zakořenění teleologického uvažování v anatomii již od antiky, již má být i renesanční anatomie, v souladu s obecným chápáním renesance, znovuzrozením a obnovením.¹⁶ A Jessenius, žijící a tvořící na sklonku renesanční doby, vycházel ze svých slavných renesančních předchůdců a přebíral z jejich děl i nauku o účelnosti.

Mezi renesančními anatomy se teleologické uvažování objevuje nejvíce u již zmínovaného Andrese Vesalia. V jeho rozsáhlém díle *De humana corporis fabrica* snad nalezneme, jak ukázala Nancy Siraisi, téměř na každé straně odkaz na účelnost celkové stavby lidského těla, nebo jeho částí.¹⁷ Zdá se, jako by v jeho díle defilovaly jednotlivé podoby teleologie, od Aristotelova pojetí přírody / přirozenosti jako neosobního principu, přes Ciceronovo zdůraznění účelnosti v každém aspektu přírody jako evidence božské prozřetelnosti, až ke Galénovu chápání účelnosti každé části lidského těla, ať již pochází od přírody nebo demiurga, s tím, že v návaznosti na Lactantia je demiurgus nahrazen křesťanským Bohem.

A tak se u Vesalia objevuje účelnost struktury lidského těla jednak v uspořádání výkladu, jednak v teorii příčin se zdůrazněním příčiny finální, a jednak v pojetí přírody (Natura) nebo Boha (Deus) jako designera. Rámcově je tedy jeho teleologie galénovská, což může znít paradoxně s ohledem na to, že Vesalius proslul jako kritik Galéna, jehož autoritu v anatomii je podle něj třeba nahradit vlastním anatomickým bádáním. Vesaliův odklon od Galéna, jak ukázal např. Andrew Cunningham, je však distancí pouze od konkrétních anatomických pozorování, nikoli od anatomické teorie, kterou plně přejímá, tedy od pojetí lidského těla jako funkční organické struktury vystavené na kostech, svalch a měkkých tkáních, s rozlišením tří pneumat proudících v pro ně určenými arteriemi, žilami, tepnami a nervy. Součástí Vesaliovy renesance Galéna je i podtržení účelnosti tohoto uspořádání i každé jednotlivé části tohoto organického celku.¹⁸

Vraťme se však k Jesseniově *Pražské pitvě*. Jessenský v textu na mnoha místech zmiňuje účelnost jednotlivých částí lidského těla, avšak největší význam by z hlediska teleologie měly mít, podle citace v úvodu, ty oblasti, v nichž člověk se od ostatních tvorů odlišuje. V nich totiž by, jak stojí v předmluvě, měl člověk ostatní převyšovat svou dokonalostí, jež spočívá v neúčelnějším uspořádání. V tomto ohledu vyjmenovává tři body. Zaprvé rozum, díky kterému je nejmoudřejší ze všech živočichů.¹⁹ Při pitvě hlavy pak z hlediska teleologie v kontextu rozumu věnuje Jessenský pozornost účelnosti anatomické stavby lidského jazyka, který umožňuje artikulaci, tedy aby ústy jakoby přístavem, vycházela řeč, která je božím darem souvisejícím s jedinečností daru mysli.²⁰ Zadruhé odlišuje člověka od zvířat lidská

¹⁶ Kromě již uvedené literatury o teleologii srv. FORNASIER, Matteo. Teleology in Renaissance Science. In SGARBI, Marco (ed.). *Encyclopedia of Renaissance Philosophy*. Cham : Springer, 2020, s. 1 - 2. https://doi.org/10.1007/978-3-319-02848-4_408-1

¹⁷ SIRAI, Nancy G. Vesalius and the Reading of Galen's Teleology. In *Renaissance Quarterly*, 1997, roč. 50, č. 1, s. 1 - 37. <https://doi.org/10.2307/3039327>

¹⁸ CUNNINGHAM, Andrew. *The Anatomical Renaissance. The Resurrection of the Anatomical Projects of the Ancients*. Aldershot : Routledge, 1997.

¹⁹ JESSENIUS, *Průběh pitvy*, s. A5r.

²⁰ JESSENIUS, *Průběh pitvy*, s. 143r.

ruka, která je nástrojem nástrojů.²¹ Třetím bodem, kterým se člověk liší od ostatních živočichů, pak je vzpřímená postava.

Z této trojice lidských dokonalostí, jimiž člověk předčí ostatní tvory, je pro renesanční období typické zdůraznění významu lidské ruky. Zatímco zdůraznění rozumu a vzpřímené postavy nacházíme ve velké míře ve středověké teologii a filosofii, lidská ruka jakožto jakási antropologická konstanta se objevuje spíše v renesanci, což souvisí s přístupem k antickým textům, které byly ve středověku buď neznámé nebo okrajové. A právě v anatomii lidské ruky se snad nejzřetelněji projevuje teleologické myšlení.

Obr. 3 Portrét Andree Vesalia z knihy Andreas Vesalius, *De humani corporis fabrica*, Basileiae 1543.

Vesaliův potrét v díle *De humana corporis fabrica* zobrazuje anatoma, jak levou rukou drží v loketním kloubu ruku vertikálně umístěné pitvané mrtvolky, ruka je již zbavena kůže a svaly ruky jsou již odhaleny. V pravé ruce pak anatom svírá šlachy ovládající prsty ruky, tyto šlachy již dříve v pitevním úkonu oddělil od jejich úponů. Pozice pitvané mrtvolky je na první pohled z hlediska pitevního úkonu nevhodná až nesmyslná. Nejedná tedy se o zobrazení reálného úkonu, avšak zároveň pitvaná ruka není jen estetickým doplňkem portrétu nebo symbolem, který má ukázat na profesi portrétovaného. Grafik spolupracující s autorem chce tímto zobrazením na něco poukázat. Avšak nehodlá ani zdůraznit důležitost pitvy svalů obecně, ani ukázat na to, že Vesalius byl dobře obeznámen s hrou tenis a s ní spojeným tenisovým loktem.²²

Lidská ruka se v šestnáctém století stává symbolem anatomie vůbec. Ve středověku totiž anatomie byla vyučována prostřednictvím četby autoritativních textů, respektive, jak ukazují dobové ilustrace, např. anatomie Mondina de Luzzi, anatom seděl na katedře a komentoval text, zatímco jeho pomocníci prováděli pitevní výkony. V šestnáctém století se praxe mění. Anatom je tím, kdo aktivně přistupuje

²¹ JESSENIUS, *Průběh pitvy*, s. A4v.

²² K tomuto tématu viz HAGE, J. Joris - BRINKMAN, Romy J. Anatomist Andreas Vesalius (1515 - 1564) and the Early History of the Tennis Racket. In *Medicine & Science in Tennis*, 2017, roč. 22, č. 1, s. 20 - 25; BRINKMAN, Romy J. - HAGE, J. Joris. Andreas Vesalius' 500th anniversary: the initiation of hand and forearm myology. In *Journal of Hand Surgery*, 2015, roč. 40, č. 9, s. 1 - 8. <https://doi.org/10.1177/1753193415594090>

k pitvě, je tím, kdo provádí svými rukama pitevni výkony.²³ Svými rukama odkrývá přirozenost lidského těla, které je svědectvím Boží prozřetelnosti a stvořitelské moudrosti. A svrchovaným svědectvím je především ruka samotná, jak ukazuje v první řadě Vesaliovo dílo.²⁴

Ikograficky je význam ruky zdůrazněn nejen na Vesaliovu portrétu. V záhlaví frontispisu anatomického díla padovského pozdně renesančního anatoma Girolama Fabrici ab Aquapendente²⁵ nalezneme dvě alegorické ženské postavy, vpravo chirurgii, držící v ruce chirurgické nástroje, vlevo anatomii, jež v ruce svírá svazek šlach rozpitvané lidské ruky.²⁶ Do této řady je možné zařadit také slavný Rembrandtův obraz *Anatomie dr. Tulpa*, který je skupinovým portrétem a zároveň obsahuje komplikované a téměř tajemné anatomické sdělení pro amsterdamské chirurgy, kteří jsou zde portrétováni. Jak ukazuje William Schupbach v knize *The Paradox of Rembrandt's anatomy of Dr. Tulp*, podobnost mezi Rembrandtovým obrazem dr. Tulpa, frontispisem Fabriciovy anatomie a Vesaliovým portrétem není náhodná. Všechna díla náležejí do jedné linie anatomického teleologického uchopení lidské ruky. Anatom Tulp na Rembrandtově obraze provádí stejný úkon, jako Vesalius na svém portrétu a jeho výsledek drží ve své ruce i personifikovaná anatomie na frontispise knihy Fabriciho ab Aquapendente. Všichni poukazují na složitost systému sval a šlach ovládajících prsty lidské ruky, která je svědectvím božského designu.²⁷

Východiskem je Aristotelovo označení ruky jako nástroje nástrojů v osmé kapitole třetí knihy *O duši* (III, 8, 432), které citoval i Jessenius. Aristotelés zde říká: „*Duše je jako ruka, neboť jako ruka je nástrojem nástrojů, tak rozum je tvarem tvarů.*“²⁸ Slavný výraz „nástroj nástrojů“ je zde použit pouze jako přirovnání, Aristotelés na tomto místě význam ruky více nerozvádí.

Jinak je tomu v jeho spise *O částech živočichů – De partibus animalium*. Zde v desáté kapitole čtvrté knihy Aristotelés kritizuje Anaxagorův názor, že díky tomu, že člověk má ruce, je nejrozumnějším tvorem. Ruka a rozum jsou úzce propojeny jako související části lidského těla, přičemž v Anaxagorově pojetí je ruka příčinou rozumnosti. Aristotelés kritizuje tento Anaxagorou zastávaný kauzální nexus a příčinnost obrací: rozumnost je příčinou toho, že člověk má ruce. Pouze člověk jako rozumový tvor je schopen používat ruce jako nástroj nástrojů, tedy jako nástroj, kterým používá další nástroje. Ruka je přírodou, od přirozenosti, zformována tak, aby tento účel plnila nejlépe. Účelem tohoto zformování je uchopování. Z anatomo-

²³ SIRAI, Nancy G. *Medieval & early Renaissance medicine : an introduction to knowledge and practice*. Chicago : University of Chicago Press, 1990, s. 87. <https://doi.org/10.7208/chicago/9780226761312.001.0001>

²⁴ MAURETTE, Pablo. The Organ of Organs : Vesalius and the Wonders of the Human Hand. In *Journal of Medieval and Early Modern Studies*, 2018, roč. 48, č. 1, s. 105 - 124. <https://doi.org/10.1215/10829636-4280873>

²⁵ K Fabricimu srv. např. KLESTINEC, Cynthia. Civility, Comportment, and the Anatomy Theater : Girolamo Fabrici and His Medical Students in Renaissance Padua. In *Renaissance Quarterly*, 2007, roč. 60, č. 2, s. 434 - 463.

²⁶ FABRICIUS AB AQUAPENDENTE, Hieronymus. *De Visione, Voce, Auditu*. Venetiis : Francesco Bolzetta, 1600.

²⁷ SCHUPBACH, William. *The Paradox of Rembrandt's Anatomy of Dr Tulp*. London : Wellcome Institute for the History of Medicine, 1982.

²⁸ ARISTOTELÉS. *O duši*. In ARISTOTELÉS. *Člověk a příroda*. Praha : Svoboda, 1984, s. 269.

mického hlediska jsou pro tento účel nejdůležitější prsty, ty dovedou uchopovat, a svaly, které je ovládají.²⁹

Aristotelův spis *De partibus animalium* se dočkal většího rozšíření na západě díky překladům a tištěným vydáním až na konci patnáctého století. První latinský komentář k *De partibus animalium* vytvořil padovský filosof Pietro Pomponazzi v roce 1521 a právě na padovské univerzitě, která se stala jedním z nejvýznamnějších center renesanční anatomie, se dočkal významné recepce.³⁰ Aristotelovo zdůraznění ruky jako nástroje nástrojů, založené na teleologii, se tak propisuje do dobových anatomických děl.

Podobně je tomu i s dílem Galénovým, jehož renesance také spadá do druhé poloviny patnáctého a první poloviny šestnáctého století. Galén se anatomii lidské ruky zabývá v *De usu partium*, především v první a druhé knize. V návaznosti na Aristotela hovoří o ruce jako o nástroji lidské civilizace a věnuje se především mechanismu svalu a šlach, které ovládají prsty lidské ruky. Ten považuje za obdivuhodný a chápe jej jako doklad božského umění, přírody nebo demiurga, které je pro člověka velkým dobrodiním. A právě u Galéna je mechanismus lidské ruky argumentem proti odmítání božského designu u člověka.³¹

Jak již bylo uvedeno dříve, Andreas Vesalius, navzdory své kritice Galénovy anatomie, zůstává věrný Galénovu anatomickému projektu, z kterého přebírá i teleologii. Účelnost uspořádání lidského těla připisuje přírodě nebo Bohu a tyto pojmy v *De humana corporis fabrica* používá synonymně. To nelze považovat za nějakou anticipaci pozdějšího Spinozova substanciálního monismu, nýbrž je nutno to přičíst Vesaliově práci s Galénovými i Aristotelovými texty. Vesaliovo zdůraznění dokonalosti mechanismu lidské ruky jako vrcholného dokladu Boží stvořitelské moudrosti či vrcholného příkladu účelnosti přírody, jako svědectví božského designu u člověka, kterým se podtrhuje jak lidská důstojnost, tak důstojnost anatomie jako umění, které účinky božského designera odkrývá, je patrné z ikonografického materiálu i vlastního textu.³²

Jeseniova *Pražská anatomie* je na Vesaliově dílu v mnohém závislá.³³ V určitém smyslu se tak dokonce může zdát poněkud zastaralou. *Pražská anatomie* vznikla

²⁹ ARISTOTELÉS. *De partibus animalium* IV, 10 (687a -5 b-24), srv. ARISTOTLE. *On the Parts of Animals*. Oxford : Oxford University Press, 2001, s. 98 - 99. <https://doi.org/10.1093/oseo/instance.00262098>

³⁰ POMPONAZZI, Pietro. *Expositio super primo et secundo De partibus animalium*. Ed. Stefano Perfetti. Firenze: Leo S. Olschki editore, 2004. Srv. PERFETTI, Stefano. *Aristotle's Zoology and its Renaissance Commentators (1521 - 1601)*. Leuven : Leuven University Press, 2000.

³¹ GROSS, Karl. Galens teleologische Betrachtung der menschlichen Hand in *De usu partium*. In *Sudhoffs Archiv*, 1974, roč. 58, s. 13 - 24; GALÉN, *On the usefulness of the parts of the body*. 2 vols. Ithaca, N.Y. : Cornell University Press, 1968.

³² SIRAISSI. Vesalius and the Reading of Galen's Teleology. Vesalia za galénovce považuje i NUTTON, Vivian. Galenism and Anti-Galenism in Renaissance Anatomy. In PIETROBELLI, Antoine (ed.). *Contre Galien. Critiques d'une autorité médicale de l'Antiquité à l'âge moderne*. Paris : Honoré Champion, 2020, s. 215 - 227.

³³ Renesanční anatomii jistěže není možné redukovat na anatomii Vesaliovu, rozvíjela si i v jiných částech Evropy, např. ve Španělsku, i když často Vesaliův projekt byl pro ostatní anatomy klíčový, srv. MARTÍNEZ-VIDAL, Álvar - Pardo - Tomás, José. Anatomical Theatres and the Teaching of Anatomy in Early Modern Spain. In *Medical History*, 2005, roč. 49, č. 3, s. 251 - 280. <https://doi.org/10.1017/S0025727300008875>

více než padesát let po vydání díla Vesaliova, které v mnoho ohledech již bylo na přelomu šestnáctého a sedmnáctého století překonáno dalšími, vesměs padovskými anatómy: Realdem Colombem, Gabrielem Fallopiem, Girolamem Fabricim ab Aquapendente a dalšími. Johannes Jessenius, který byl přímým žákem Fabriciho ab Aquapendente, se však vskutku k Vesaliovi explicitně hlásil. Dokonce sám vydal Vesaliův spis *Anatomicarum Gabrielis Fallopii Observationum examen*, který je Vesaliovou odpovědí na Fallopiovu kritiku jeho *De humana corporis fabrica*.³⁴

Teleologický výklad struktury lidského těla a jeho částí, který nalezneme u Jessenia, však nemůže být přičítán pouze jeho závislosti na Vesaliovi. Jednak byl v jisté míře přítomen u všech renesančních anatómů a jednak při podrobnějším srovnání se Jesseniův text z hlediska teleologie od Vesaliova poněkud odlišuje. Vesalius totiž, jak ukázala ve zmiňovaném článku Nancy Siraisi, byl ze všech renesančních anatómů snad „nejteleologičtější“. To je dáno především jeho návazností na Galénovu teleologii. U pozdějších autorů sice stále teleologický výklad nalézáme a, zdůrazňuji, nikoli marginálně, avšak ne s tak výraznou akcentací, či lépe řečeno s takovou četností upomínek na účelnost struktury těla a jeho částí, jako u Vesalia. Tuto tendenci nalezneme i u Jessenia, který v tomto ohledu nereplikuje Vesalia, nýbrž sleduje trend patrný např. u jeho učitele Girolama Fabriciho ab Aquapendente. Zdůraznění teleologie se objevuje především v předmluvě, která dává anatomickému zkoumání základní rámec. V popisu samotných pitevních výkonů se však teleologický výklad poněkud umenšuje ve prospěch deskripce. A tak konkrétně při popisu pitvy lidské ruky se Jessenius soustředí na popis, účelnost je zde sice také uvedena ovšem v aristotelském smyslu jako účel, či užitek (*usus*), který spočívá v uchopování, a galénovské podtržení božského designu je možné vyčíst až spíše z kontextu, z předmluvy a z jiných míst, než by na tomto místě bylo explicitně uvedeno.

V každém případě však Jesseniova *Pražská anatomie* svědčí o teleologickém chápání anatomie v renesanci, neboť obsahuje teleologický výklad struktury a částí lidského těla, který tvoří organickou součást jeho anatomického díla. Jessenius, plně v souladu s dobovým územ, především v návaznosti na padovské renesanční anatómy, kteří pracují v anatomii s teleologií ať aristotelskou, galénovskou nebo směsicí obojího, chápe anatomii jako naplnění delfské věštby „poznej sebe sama“. Anatomické sebezpoznaní je zároveň poznáním Boha jako svrchovaného designera, který vytvořil lidské tělo jako nejdokonalejší strukturu podle principu účelnosti, jejímž nejvýraznějším svědectvím je podivuhodná anatomie lidské ruky.

³⁴ VESALIUS, Andreas. *Anatomicarum Gabrielis Fallopii observationum examen. Magni, humani corporis fabricae operis appendix*. Ed. Johannes Jessenius. Hannoveriae : Typis Wecheliani apud Claudium Marnium et haeredes Ioan. Aubrii, 1609. Jessenius považuje Vesalia za klíčového zakladatele anatomie považuje a brání jej proti kritice Fallopiově, srv. NEJESCHLEBA, Tomáš. Renaissance Anatomy : The Path from Ars to Scientia with a Focus on Anatomical Works of Johannes Jessenius. In *Teorie Vedy / Theory of Science*, 2020, roč. 42, č. 1, s. 95 - 115. <https://doi.org/10.46938/tv.2020.473>

SEZNAM POUŽITÝCH ZDROJŮ

Seznam bibliografických odkazů

- ALBERTI, Salomon. *Historia plerarumque partium humani corporis*. Witebergae : [s. n.], 1583.
- ARISTOTELÉS. „O duši“. In ARISTOTELÉS. *Člověk a příroda*. Praha : Svoboda, 1984, s. 165 – 314.
- ARISTOTLE. *On the Parts of Animals*. Oxford : Oxford University Press, 2001. <https://doi.org/10.1093/oseo/instance.00262098>
- BRINKMAN, Romy J. – HAGE, J. Joris. Andreas Vesalius' 500th anniversary: the initiation of hand and forearm myology. In *Journal of Hand Surgery*, 2015, roč. 40, č. 9, s. 1 – 8. <https://doi.org/10.1177/1753193415594090>
- BRITAIN, Charles. Self-knowledge in Cicero and Augustine (De Trinitate X, 5, 7-10, 16). In *Medioevo: rivista di storia della filosofia medievale*, 2012, roč. 37, s. 107 – 136.
- CARLINO, Andrea. Know Thyself : Anatomical Figures in Early Modern Europe. In *RES : Anthropology and Aesthetics*, 1995, roč. 27, s. 52 – 69. <https://doi.org/10.1086/RESv27n1ms20166917>
- CICERO, Marcus Tullius. *Tuskulské hovory*. Praha : Svoboda, 1976.
- CUNNINGHAM, Andrew. *The Anatomical Renaissance. The Resurrection of the Anatomical Projects of the Ancients*. Aldershot : Routledge, 1997.
- DRESOW, Max – LOVE, Alan C. Teleonomy : Revisiting a Proposed Conceptual Replacement for Teleology. In *Biological Theory*, 2023, roč. 18, s. 101 – 113. <https://doi.org/10.1007/s13752-022-00424-y>
- FABRICIUS AB AQUAPENDENTE, Hieronymus. *De Visione, Voce, Auditu*. Venetiis : Francesco Bolzetta, 1600.
- FLORIANOVÁ, Hana. Jesseniova přednáška k první veřejné pražské pitvě konané roku 1600. In SILAGIOVÁ, Zuzana – ŠEDINOVÁ, Hana – KITZLER, Petr (eds.). *Donum magistrae : ad honorem Dana Martínkové*. Praha : Filosofia, 2007, s. 231 – 248.
- FORNASIER, Matteo. Teleology in Renaissance Science. In *Encyclopedia of Renaissance Philosophy*. Ed. Marco Sgarbi. Cham : Springer, 2020. https://doi.org/10.1007/978-3-319-02848-4_408-1
- GALEN. *On the usefulness of the parts of the body. 2 vols*. Ithaca, N.Y. : Cornell University Press, 1968.
- GROSS, Karl. Galens teleologische Betrachtung der menschlichen Hand in De usu partium. In *Sudhoffs Archiv*, 1974, roč. 58, s. 13 – 24.
- HAAS, Alois M. Christliche Aspekte des ‚Gnothi seauton‘. Selbsterkenntnis und Mystik. In *Zeitschrift für deutsches Altertum und deutsche Literatur*, 1981, roč. 110, č. 2, s. 71 – 96.
- HAGE, J. Joris – Brinkman, Romy J. Anatomist Andreas Vesalius (1515 – 1564) and the Early History of the Tennis Racket. In *Medicine & Science in Tennis*, 2017, roč. 22, č. 1, s. 20 – 25.
- JESSENIUS, Johannes. *De anima et corpore universi, AKROASIS PERIPATETIKE*. Pragae : Typis Haeredum M. Danielis Adamia Veleslavina, 1605.
- JESSENIUS, Johannes. *Průběh pitvy jím slavnostně provedené v Praze L. P. MDC, k níž byl přičleněn traktát o kostech*. Praha : Karolinum, 2004.
- KLESTINEC, Cynthia. Civility, Comportment, and the Anatomy Theater : Girolamo Fabrici and His Medical Students in Renaissance Padua. In *Renaissance Quarterly*, 2007, roč. 60, č. 2, s. 434 – 463.
- MARTÍNEZ-VIDAL, Àlvar – PARDO-TOMÁS, José. Anatomical Theatres and the Teaching of Anatomy in Early Modern Spain. In *Medical History*, 2005, roč. 49, č. 3, s. 251 – 280. <https://doi.org/10.1017/S0025727300008875>

- MAURETTE, Pablo. The Organ of Organs : Vesalius and the Wonders of the Human Hand. In *Journal of Medieval and Early Modern Studies*, 2018, roč. 48, č. 1, s. 105 - 124. <https://doi.org/10.1215/10829636-4280873>
- McDONOUGH, Jeffrey, Keegan (ed.). *Teleology : A History*. Oxford : Oxford University Press, 2020. <https://doi.org/10.1093/oso/9780190845711.001.0001>
- NEJESCHLEBA, Tomáš. *Jan Jessenius v kontextu renesanční filosofie*. Praha : Vyšehrad, 2008.
- NEJESCHLEBA, Tomáš. Justification of Anatomical Practice in Jessenius's Prague Anatomy. In *Early Science and Medicine*, 2016, roč. 21, č. 6, s. 557 - 574. <https://doi.org/10.1163/15733823-00216p04>
- NEJESCHLEBA, Tomáš. Renaissance Anatomy : The Path from Ars to Scientia with a Focus on Anatomical Works of Johannes Jessenius. In *Teorie Vedy / Theory of Science*, 2020, roč. 42, č. 1, s. 95 - 115. <https://doi.org/10.46938/tv.2020.473>
- NEJESCHLEBA, Tomáš. Veřejné wittenberské pitvy Jana Jessenia. In *Časopis lékařů českých*, 2020, roč. 159, č. 6, s. 236 - 239.
- NUTTON, Vivian. Galenism and Anti-Galenism in Renaissance Anatomy. In PIETROBELLI, Antoine (ed.). *Contre Galien. Critiques d'une autorité médicale de l'Antiquité à l'âge moderne*. Paris : Honoré Champion, 2020, s. 215 - 227.
- PERFETTI, Stefano. *Aristotle's Zoology and its Renaissance Commentators (1521 - 1601)*. Leuven : Leuven University Press, 2000.
- PICK, Friedel. *Johannes Jessenius de Magna Jessen. Arzt und Rektor in Wittenberg und Prag hingerichtet am 21. Juni 1621. Ein Lebensbild aus der Zeit des Dreissigjährigen Krieges*. Leipzig : Barth, 1926.
- PLATÓN. *Faidros*. Praha : Oikoymenh, 1993.
- PLATÓN. *Prótagoras*. Praha : Oikoymenh, 1992.
- POLIŠENSKÝ, Josef. *Jan Jesenský - Jessenius*. Praha : Svobodné slovo, 1965.
- POMPONAZZI, Pietro. *Expositio super primo et secundo De partibus animalium*. Ed. Stefano Perfetti. Firenze : Leo S. Olschki editore, 2004.
- SAN JUAN, Rose Marie. The Turn of the Skull: Andreas Vesalius and the Early Modern Memento Mori. In *Art History*, 2012, roč. 35, č. 5, s. 958 - 975. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8365.2012.00932.x>
- SCHUPBACH, William. *The Paradox of Rembrandt's Anatomy of Dr Tulp*. London : Wellcome Institute for the History of Medicine, 1982.
- SIRAISI, Nancy G. *Medieval & early Renaissance medicine : an introduction to knowledge and practice*. Chicago : University of Chicago Press, 1990. <https://doi.org/10.7208/chicago/9780226761312.001.0001>
- SIRAISI, Nancy G. Vesalius and the Reading of Galen's Teleology. In *Renaissance Quarterly*, 1997, roč. 50, č. 1, s. 1 - 37. <https://doi.org/10.2307/3039327>
- SORABJI, Richard. Porphyry on Self-Awareness, True Self, and Individual. In *Bulletin of the Institute of Classical Studies*, 2007, roč. 50, Supplement č. 98, s. 61 - 69. <https://doi.org/10.1111/j.2041-5370.2007.tb02504.x>
- SPAEMANN, Robert - LÖW, Reinhard. *Účelnost jako filosofický problém. Dějiny a znovoobjevení teleologického myšlení*. Praha : Oikoymenh, 2004.
- TVRDÝ, Filip. Biologie zbavená břemene teleologie. In *Aither, Journal for the Study of Greek and Latin Philosophical Tradition*, 2021, roč. 13, č. 25, s. 50 - 68. <https://doi.org/10.5507/aither.2021.002>
- VESALIUS, Andreas. *Anatomicarum Gabrielis Fallopii observationum examen. Magni, humani corporis fabricae operis appendix*. Editoval Johannes Jessenius. Hannoveriae : Typis Wecheliani apud Claudium Marnium et haeredes Ioan. Aubrii, 1609.
- VESALIUS, Andreas - CALCAR, Jan Stephan van. *Andreae Vesalii Bruxellensis, scholae medicorum Patavinae professoris, de Humani corporis fabrica Libri septem*. Basileae : ex officina Ioannis Oporini, 1543. <https://doi.org/10.5962/bhl.title.109299>
- VÍTEK, Tomáš. *Sedm mudrců a jejich výroky*. Praha : Herrmann & synové, 2010.

*SUMMARY*Self-knowledge and Teleology in Renaissance Anatomy on the Example of Jessenius'
Prague Anatomy

Renaissance anatomy, which is a renaissance of ancient anatomical concepts, takes from classical texts and further develops, among other things, the doctrine of purposefulness. In the article, teleological thinking in Renaissance anatomy is presented by the example of the Wittenberg anatomist Johannes Jessenius, who performed the first public dissection in Prague in 1600 and published a description of it in Wittenberg in 1601. Jessenius, a graduate of the University of Padua, following especially the Italian Renaissance anatomical authorities, is also concerned with teleology, which he uses both to justify anatomical practice and to incorporate it into his own interpretation of anatomical acts. My aim is to use Jessenius as an example to show how the traditional philosophical motif of self-knowledge is developed and transformed in Renaissance anatomy in the context of teleology, i.e. the doctrine of purposefulness.

In my article, I focus primarily on the dedication and introduction to Jessenius's Prague Anatomy, where teleological thinking is most clearly manifested. I present the teleology in Jessenius in two stages with reference to the passage in the dedication to the Prague Anatomy. In keeping with contemporary practice, Jessenius interprets the Delphic oracle "Know Thyself" as a call to anatomical knowledge of the human body. The original context of divination, which was "know thy soul," seems to have been abandoned in anatomy, but still, even in Jessenius, the knowledge of the self is understood as a *memento mori*, a knowledge of one's own mortality. At the same time the self-knowledge is the knowledge of God in the sense of the connection between *cognitio sui* and *cognitio Dei*. Through the knowledge of the human body, the anatomist comes to know God, or rather he comes to know the divine designer who created nothing without purpose in the human body. The knowledge of the principle of purposefulness thus seems to be the culmination of all anatomical study.

Jessenius mentions in many places in the text the purposefulness of the individual parts of the human body, but the areas of greatest importance in terms of teleology are those in which the human being differs from other creatures. For in these areas man should surpass others by his perfection, which consists in the most purposeful arrangement. Jessenius enumerates three points. First, reason, which makes him the wisest of all animals. In dissecting the head, then, from the point of view of teleology in the context of reason, Jessenius pays attention to the purposefulness of the anatomical structure of the human tongue, which allows for articulation, that is, for speech to come out of the mouth, as it were, which is a divine gift related to the uniqueness of the gift of mind. Secondly, what distinguishes man from animals is the human hand, which is an instrument of instruments. The third point by which man differs from other animals is the upright figure.

Special attention is paid in my paper to the anatomy of the hand, in which Jessenius follows specifically Andreas Vesalius, who adopts a teleological understanding of the hand from Aristotle and Galen. While Vesalius, following Galen, is the most teleological anatomist of the Renaissance, Jessenius, although explicitly claiming Vesalius as his indirect teacher, tones down the emphasis on teleology and concentrates more on the description of anatomical feats. Teleology is given space mostly in the dedication and the preface to the Prague anatomy, where the basic framework for the meaning of anatomical study is established.

prof. PhDr. Tomáš Nejeschleba, Ph.D.
Univerzita Palackého Olomouc Filozofická fakulta
Katedra filosofie - Centrum pro práci s renesančními texty
CZ-77900 Olomouc, Křížkovského 12
e-mail: <tomas.nejeschleba@upol.cz>
ORCID 0000-0003-3130-9302

Myslenie Svätopluka Štúra a Benedetto Croceho: neznáme paralely z kontextu obdobia totalitných režimov v Európe

PATRIZIA ŠUŠOVÁ PRANDO – MARTA B. ZÁGORŠEKOVÁ

The Thought of Svätopluk Štúr and Benedetto Croce: Unknown Parallels from the Context of the Period of Totalitarian Regimes in Europe

DOI: <https://doi.org/10.54937/kd.2024.15.1.20-36>

Motto: Nemôžeme odmietnuť osobnú identitu, lebo by sme tým odmietli celé ľudské myslenie, ako je vyjadrené v ktoromkoľvek jazyku.
Alfred North Whitehead

ABSTRACT: In the history of European philosophy, we can find many similarities among philosophers from different countries that have shown that philosophical thinking knows no boundaries, despite language barriers. In this context, we must consider the difficulties of many Slovak philosophers writing in the Slovak language, and the fact that their works have not been translated into other European languages. For this reason, many European philosophers did not know the thought of other philosophers, who struggled like them against negative phenomena, such as the fascist doctrine. Based on these facts, we have identified some similarities between the Slovakian philosopher Svätopluk Štúr and the Italian philosopher Benedetto Croce, who before and during World War II took a clear stance against the fascist regime and all expressions of extremism. Štúr was familiar with Croce's philosophy through translations into Czech, whereas Croce did not have Štúr's works available due to the lack of translations. Despite language barriers, we can see how the two philosophers were able to fight against totalitarian regime through the weapons of thought, in the name of the ideals of humanism and the freedom of nations.

Keywords: Slovak and Italian History, History of European Philosophy, Totalitarian Regimes, Fascism, Svätopluk Štúr, Benedetto Croce.

Úvod

Obdobie totalitarizmov v Európe zanechalo ako nechcené dedičstvo podstatné zmeny v občianskej spoločnosti. Tá bola dlhodobo obeťou obrovského tlaku nedemokratických režimov, spolu s ich autoritárskymi vodcami s kultom osobnosti. Mechanizmy graduálnej deštrukcie základných princípov mierového spoluzitania medzi národmi a masívne rozšírenie ničivých ideí a vízií o budúcnosti Európy, domino-

vanej tzv. „vyvolenými rasami“, nevyhnutne modifikovali v celej hĺbke myslenie a vedomie európskych občanov.

V tejto štúdií sa časovo pohybujeme v období, v ktorom boli potláčané práva a slobody ako základné princípy fungovania občianskej spoločnosti, teda hlavne medzivojnové a vojnové Slovensko a Taliansko,¹ predovšetkým v čase vzniku a rozvoja totalitných režimov fašistického typu.² Vybrali sme si dvoch významných európskych filozofov daného obdobia – talianskeho (neapolského) filozofa Benedetto Croceho a slovenského filozofa Svätopluka Štúra. Napriek tomu, že sa vzájomne nepoznali, obaja zo všetkých síl bojovali za udržanie európskej humanistickej tradície. Prvú časť štúdie venujeme osobnosti Svätopluka Štúra, jeho myšlienkam a paralelám s tvorbou Benedetto Croceho vo vzťahu k rôznym relevantným témam filozofického a historického myslenia. V druhej a v tretej časti sa zaoberáme vybranými dielami a reflexiami talianskeho filozofa v kontexte nástupu fašistického režimu v Taliansku a jeho vývoja smerom k skutočnej diktatúre. Záverečná časť príspevku je venovaná spoločným prvkom ideí a činu oboch filozofov v kontexte tematiky fašizmu a jeho hrozivých dôsledkov pre slobodné demokratické režimy. Svätopluk Štúr poznal Croceho diela vďaka prekladu jeho vybraných diel v českom jazyku. Benedetto Croce, na rozdiel od neho, nemal k dispozícii Štúrovu vedeckú produkciu práve kvôli jazykovej bariére. Napriek týmto objektívnym prekážkam sme sa pokúsili zistiť, ako obe osobnosti antifašistického intelektuálneho prostredia dokázali bojovať (každá podľa vlastného zamerania a možností) proti ničivým zbraňam totalitnej spoločnosti, aby zanechali odkaz pre budúce generácie.

Myslenie Svätopluka Štúra v kontexte európskej filozofie a vplyv Benedetto Croceho

Meno slovenského filozofa Svätopluka Štúra je nezmazateľne spojené s humanizmom a zápasom o moderného človeka 20. storočia. Žil a pôsobil – rovnako ako taliansky filozof Benedetto Croce – v rozorvanej dobe, ktorá humanistickým ideálom neposkytovala veľa možností realizácie.

Na Slovensku z počiatočných nádejí spojených so šírením Masarykovej filozofie humanizmu a demokratizmu zostali iba fragmenty. Vznikom totalitného vojnového Slovenského štátu sa začal proces prenasledovania humanistických intelektuálov, filozofov, umelcov a mnohých kultúrnych aktivistov, ako aj príslušníkov neslovenských etnických menšín.³

¹ Vzhľadom na skúmané obdobie je potrebné vysvetliť dôvod výberu Štúrových diel analyzovaných v tomto článku. Napriek tomu, že autorove diela, ktoré sme vzali do úvahy, neboli v skutočnosti napísané a vydané v rokoch medzi dvoma vojnami alebo počas samotnej vojny, témy, ktoré Štúr v týchto posledných dielach analyzuje, sú neodmysliteľne späté so skúmaným obdobím a predovšetkým nám umožňujú porovnať oboch filozofov s ohľadom na pôvod a vývoj fašizmu a s ním súvisiacich režimov. Vybrané Štúrove diela sú relevantné aj pre pochopenie rozdielov a paralel medzi dvoma filozofmi a medzi dvoma krajinami, ktoré v tom istom období trpeli podobným typom fašistického diktátorského režimu, a predovšetkým pre chápanie významu hodnôt slobody a demokracie, spolu so základnou úlohou intelektuálov v spoločnosti.

² HEYWOOD, Andrew. *Politické ideologie*. Plzeň : Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2008, s. 219 – 244; DRÁBIK, Jakub. *Fašizmus*. Bratislava : Premedia, 2019, s. 84 – 89.

³ KOVÁČ, Dušan. *Dejiny Slovenska*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 1998, s. 217 – 244.

V Taliansku bola situácia intelektuálov, umelcov a filozofov po nástupe fašizmu v mnohom podobná ako na Slovensku, napriek tomu, že talianska kultúra a filozofia vyvierala z hlbších koreňov a mala nespočetne viac aktivistov a politikov brániacich humanistickú tradíciu.

Svätopluk Štúr prešiel odyseou tejto doby, ktorá mu neumožňovala verejne šíriť ideály humanizmu a demokratizmu najprv v dôsledku nástupu fašistickej ideológie počas vojnového Slovenského štátu a po vojne v dôsledku diktatúry boľševickej ideológie komunizmu v Československu. Bol prvým oficiálne vymenovaným profesorom systematickej filozofie na Univerzite Komenského v Bratislave. Po nástupe fašizmu na Slovensku ho z akademickej pôdy v roku 1938 vylúčili. V rokoch 1945 – 1949 tento „*pozitívny filozof života, obhajca jeho harmonickosti a rovnováhy jeho skladobných zložiek*“⁴ opäť prednášal na Univerzite Komenského. Po nástupe komunistického režimu bol znovu donútený akademickej pôdu opustiť. V krátkom období *détente* v šesťdesiatych rokoch minulého storočia ho na akademickej pôdu znovu pozvali ako profesora filozofie, ale po okupácii Československa vojskami Varšavskej zmluvy a po nástupe procesu normalizácie ho opäť z Univerzity Komenského prepustili, lebo sa jednoznačne postavil proti okupácii a komunistickej normalizácii. Nemohol pôsobiť ani na pôde Slovenskej akadémie vied.

Politické pomery dvoch totalitných režimov na Slovensku – fašizmu a komunizmu, zabránili slobodomyselnému Štúrovi z rodu slovenských Štúrovcov verejne šíriť myšlienky humanizmu, demokratizmu a slobody. Vo svojich dielach Svätopluk Štúr odhaľoval filozofické zdroje mocenského ťaženia proti hodnotám klasickej európskej kultúry a toto nebezpečenstvo takmer presne predvídaval.⁵

Podobne ako Benedetto Croce a mnohí iní veľkí európski filozofi tohto storočia, Štúr hľadal inšpiráciu v osvietenскеj filozofii, ktorú pokladal za pozitívny model obrodu a rekonštrukcie modernej európskej identity. „*Jedným z našich najzákladnejších poznatkov je, že život dobre prosperuje len vtedy, ak rešpektujeme vyššiu diferenciáciu a zákonitú hierarchiu jeho funkcií, ak ich všestranne a harmonicky rozvíjame a spájame zasa do vyššieho životného celku (...). Jediným zmyslom tejto úvahy je to, aby som ozrejmoval túto výstavbu, rovnako ako aj výkyvy, jej poruchy, naše úskalia a scestia, a tým získal účinných spolupracovníkov na vyrovnanejšom a zdravšom raste, bez čoho nová obroda a väčšia stabilita celého nášho života v týchto svetových podmienkach nie je možná*“ – píše Štúr v dodnes aktuálnom diele *Zápasy a scestia moderného človeka* vydanom až po jeho smrti v roku 1998.⁶

Štúr nielen cez prizmu osvietenstva, ale aj v duchu antickej gréckej filozofie zastával názor, že len poznávajúci život je plne hodnotný, pretože len on nám odhalí celkovú štruktúru skutočnosti. Veľký význam pripisoval mravnej činnosti a etike a zaradil ich podobne ako Immanuel Kant medzi praktické aktivity. Tým, že mravné konanie priamo spájal s praxou, presvedčivo poukazuje na to, že Štúr, podobne ako Tomáš G. Masaryk, vtedajšie populárne západné myšlienky politického a ekonomického pragmatizmu nezjednodušovali v duchu hesla „úcel svätí prostriedky“.

⁴ VÁROSSOVÁ, Elena. Na úvod. In ŠTÚR, Svätopluk. *Zápasy a scestia moderného človeka*. Bratislava : VEDA Vydavateľstvo SAV, 1998, s. 7 – 20, s. 7.

⁵ VÁROSSOVÁ, Na úvod, s. 7.

⁶ ŠTÚR, Svätopluk. *Zápasy a scestia moderného človeka*. Bratislava : VEDA, Vydavateľstvo SAV, 1998.

Práve naopak. Konanie, ktoré prináša úžitok, obaja cháпали v duchu benthamizmu, čiže v zmysle osvieteniského humanizmu a etiky.

Masarykov koncept drobnej práce je benthamovský, lebo praktickú činnosť chápe ako realizáciu maximálneho dobra pre čo najväčší počet ľudí. Toto ponímanie práce vyzdvihuje mravný význam užitočnosti práce na rozdiel od redukcionistickej interpretácie pragmatizmu a hlavne neopragmatizmu, ktorá účel práce vidí v maximalizácii zisku. Práve v tomto kontexte Štúr upozorňuje na zásadný rozdiel medzi osvieteniským humanistickým chápaním étosu práce a merkantilizmu. Aj Benedetto Croce v skorších prácach „číta“ Marxove ekonomické názory v duchu osvieteniského humanizmu, no neskôr v mene liberalizmu odmieta ich totalitné deformácie.

V kontexte so Štúrovým postosvietenstvom je zaujímavá jeho inšpirácia dielom Benedetto Croceho. Tento taliansky filozof mal na Svätopluka Štúra nesmierny vplyv. Jeho myšlienky cituje mnohokrát. Počet citácií Croceho v Štúrových dielach je viac ako tridsať. Štúr v roku 1948 napísal, že „*vynikajúci taliansky filozof B. Croce ... stojí masarykovskému hodnoteniu (osvietenstva pozn. M.B.Z.) obzvlášť blízko*“.⁷ Štúr prenikavo ukazuje, že nové české humanistické a demokratické myslenie prvej polovice 20. storočia pokračuje v ideových iniciatívach reformácie, osvietenstva a humanizmu. Štúr upozorňuje, že Masaryk nezastáva názor „mechanického preberania“ myšlienok reformácie a osvietenstva a nie je v tomto procese osamotený, ale najlepšie hlavy modernej filozofie i histórie mu dávajú za pravdu.⁸

Vplyv Masarykovej a Croceho filozofie vidíme aj vo významnom Štúrovom diele *Rozprava o živote (Discours sur la vie)*.⁹ Toto dielo možno jednoznačne zaradiť do kľúčnickej dejiny európskej filozofie života medzi také koncepcie života, ktoré poznáme z diel Johanna G. Fichteho, Henriho Bergsona alebo Joséa Ortega y Gassetu. Štúr odmieta nihilizmus a iracionalizmus, čo pripisuje zhubnému vplyvu Nietzscheho filozofie. Možno až príliš prikró odsudzuje Nietzscheho apel uskutočňovať ľudský život „mimo dobra a zla“. Zatiaľ čo Friedrich Nietzsche tieto morálne kategórie chápe ako dedičstvo kresťanstva obmedzujúceho slobodu človeka trestom prvého hriechu, pre Štúra potreba odlíšenia dobra a zla patrí k základným fundamentom ľudského života. Samozrejme, nesmieme zabudnúť, že Nietzsche zomrel na tesnom začiatku 20. storočia a nemohol poznať hrôzy fašizmu a nacistickú deformáciu svojich myšlienok. Svätopluk Štúr zažil na vlastnej koži, čo znamenalo prekrúcanie Nietzscheho idey nadčloveka v Hitlerovej politickej demagógii.

Štúr v *Rozprava o živote* zdôrazňuje, že „*človek nášho prostredia a našich tradícií, ktorý vyšiel zo syntézy nášho doterajšieho národného vývoja, z Masarykovej etickej koncepcie života, musí iracionalizmus pociťovať ako ťažkú chorobu a nebezpečnú jednostrannosť, pre moderného človeka európskeho neprijateľnú*...“.¹⁰ Treba žiť a život tvoriť, každý deň prináša novú skúsenosť a nové poznanie, tvrdí Štúr. Ľudský život vidí ako celostne usporiadanú štruktúru, na vrchole ktorej je mravný imperatív. „Tak

⁷ ŠTÚR, *Zápasy a scestia*, s. 13.

⁸ K tomu pozri CROCE, Benedetto. *Evropa v XIX. století*. Praha : Laichterova filozofická knihovna, sv. 21, 1938.

⁹ ŠTÚR, Svätopluk. *Rozprava o živote*. Bratislava : Spisy Filozofickej fakulty Slovenskej univerzity v Bratislave, č. 33, 1946.

¹⁰ ŠTÚR, *Rozprava o živote*, s. 11.

vidíme napríklad, že etický čin, ako najzložitejší duševný proces, nemožno previesť na logický akt, hoci, naopak, etika logiku predpokladá, veď bez správneho logického myslenia by sme nikdy nedospeli k skutočnému činu etickému“.¹¹

Svätopluk Štúr je Európan a očakáva zjednotenie národov Európy v duchu celostnej harmónie všetkých vrstiev ľudského života. Kritizuje nacionalistický extrémizmus, jednostranný individualizmus aj jednostranný kolektivismus, v ideológii štátov dogmatizmus, v poznávacom procese iracionalizmus a subjektivismus. Jednoznačne konštatuje, že Slovensko bez konštruktívneho zapojenia do spolutvorby nového života by nemalo účasť na svetových dejinách a bolo by národom duchovne mŕtvym alebo len živoriacim. Svätopluk Štúr v duchu Masarykovej politickej filozofie odmieta názor, že Slovensko malo najprv plne využiť „partikulárno-národné“ ciele. V diele *Smysel slovenského obrodzenia* napísal: „Avšak my sme práve preto stáli a stojíme ideovo proti každému druhu autonomizmu či partikularizmu, lebo tieto koncepty neberú zreteľ na ostatné vyššie väzby celostnej štruktúry života a násilne rozštepujú skutočnosť“.¹² Zväzanosť „národnostnej etiky“ je pre všetky národy rovnaká, tvrdí Svätopluk Štúr, čo znamená, že ľudstvo, univerzálne zjednotená ľudská spoločnosť, je najvyššia hodnota filozofie dejín. A pýta sa, či sme v podstatných otázkach národa v tzv. samostatnom štáte nadväzovali na našich obrodencov? Jeho odpoveď je dramatická: „Nie, viacej než po sto rokoch klesli sme k najhroznejšiemu opaku, aký by si obrodenecká myseľ ani len predstaviť nevedela (...) Vtedy vysoký idealistický vzlet kultúrno-mravný v národnostnej koncepcii i v celom myslení a konaní, dnes pokles k nacistickému Blut und Boden (...), čo je už úpadok k šovinizmu celkom barbarskému“.¹³

Tieto Štúrove názory jednoznačne prezentujú vyznanie veľkého európskeho ducha a majú svoje aktuálne poslanstvo aj dnes, keď sme opäť svedkami na slovenskej i európskej politickej scéne šírenia krajne pravicového extrémizmu, šovinizmu, neofašizmu a antisemitizmu. V ideovom zápase proti týmto názorom má veľký význam aj antifašistický boj Benedetta Croceho, ktorého dielo na Slovensku okrem Svätopluka Štúra málokto poznal. Medzi ich myslením sú nápadné a jednoznačné paralely, predovšetkým pokiaľ ide o obhajobu európskej kultúrnej tradície a odmietnutie fašistickej ideológie.¹⁴

Croceho myslenie v kontexte nástupu fašistického režimu v Taliansku

Benedetto Croce bol jedným z najvýznamnejších reprezentantov talianskej politickej filozofie v období zjednoteného Talianska. Na konci 19. storočia sa pod vplyvom talianskeho filozofa Antonia Labriolu¹⁵ ponoril do štúdia marxizmu a napísal ese-

¹¹ ŠTÚR, *Rozprava o živote*, s. 27.

¹² ŠTÚR, Svätopluk. *Smysel slovenského obrodzenia*. Liptovský sv. Mikuláš : TRANOSCIUS, 1948, s. 75, 152.

¹³ ŠTÚR, *Smysel slovenského obrodzenia*, s. 152. Pokiaľ ide o otázky národnej identity, Slovanstva, slovenskej vzájomnosti a panslavizmu v Československu v období 40. rokov 20. storočia, pozri VLČEK, Radomír. Slovanství a jeho kult v československém prostředí 40. let 20. století. In *Kultúrne dejiny*, 2023, roč. 14, supplementum, s. 177 – 204 [on-line]. Dostupné na internete: <<http://kulturnedejiny.ku.sk/new/wp-content/uploads/2023/09/cultural-history-2023-supplement-article-10.pdf>> [28.11.2023]. <https://doi.org/10.54937/kd.2023.14.Supp.177-204>

¹⁴ RIZI, Fabio Fernando. *Benedetto Croce and Italian Fascism*. Toronto : University of Toronto Press, 2003, s. 123 – 154. <https://doi.org/10.3138/9781442671256>.

¹⁵ Antonio Labriola (1843 – 1904) bol taliansky filozof so zameraním najmä na marxizmus.

je, ktoré boli publikované v diele *Historický materializmus a marxistická ekonómia* (v tal. jazyku *Materialismo storico ed economia politica*, 1900). Medzitým nadviazal kontakty s Giovannim Gentilem,¹⁶ ktorý sa tiež zaoberal kritikou marxizmu a stal sa jedným z jeho hlavných spolupracovníkov v časopise *La Critica*.¹⁷ V kontexte vzťahov s najreprezentatívnejšími osobnosťami európskej kultúry patril Croce nepochybne medzi najaktívnejších spomedzi osobností mimo akademického prostredia.

Benedetto Croce sa okrem aktivít profesionálneho filozofa angažoval aj v aktívnej politike a v roku 1910 bol zvolený za senátora. V období prvej svetovej vojny k nej zachoval neutrálny postoj, v rokoch 1920 – 21 bol ministrom školstva vlády Giovannio Giolittioho. S nástupom fašizmu v roku 1922 najprv zachovával k tejto ideológii pomerne opatrný postoj, hlavne v počiatočných fašistického režimu, v ktorom videl „mládku patriotickú reakciu“, ktorá by aj tak čoskoro vymrela, aby zanechala priestor pre obnovenie silnejšieho liberálneho štátu. Po úkladnej vražde Giacoma Matteottiho¹⁸ v roku 1924 už Croce otvorene zaujal jasnú antifašistickú pozíciu na základe hodnôt ochrany slobôd a definitívne ukončil svoje priateľské vzťahy s Giovannim Gentilem. V roku 1925, ako odpoveď na Gentileho *Manifest fašistických intelektuálov* (v tal. jazyku *Manifesto degli intellettuali fascisti*),¹⁹ napísal ďalší manifest, známy ako *Manifest antifašistických intelektuálov* (v tal. jazyku *Manifesto degli intellettuali antifascisti*), v ktorom odsúdil použitie násilia a potláčanie slobody tlače zo strany režimu. Počas dvoch dekád diktatúry bol Benedetto Croce hlavným referenčným bodom pre všetkých tých, ktorí sa postavili proti fašistickému režimu.²⁰

Na konci druhej svetovej vojny a po páde fašistického režimu sa stal ministrom vo vláдах Pietra Badogliu²¹, Ivanao Bonomiho²² a predsedom talianskej liberálnej strany. Po roku 1948 sa rozhodol pre návrat do jeho teoretických štúdií a zostavil

¹⁶ Giovanni Gentile (1875 – 1944) bol taliansky filozof, pedagóg, politik a akademik. Spolu s Crocem bol jedným z najdôležitejších reprezentantov filozofického neoidealizmu a talianskeho idealizmu. Ako minister v roku 1923 vypracoval reformu školstva, známu ako *Riforma Gentile*. Podporoval fašizmus a fašistický režim. Bol zavraždený florentskými partizánmi 15. apríla 1944. K tomu pozri: TARQUINI, Alessandra. *Il Gentile dei fascisti. Gentiliani e antigentiliani nel regime fascista*. Bologna : Il Mulino, 2009.

¹⁷ Kompletný názov: *La Critica. Rivista di letteratura, storia e filosofia* (v slov. jazyku *Kritika. Časopis o literatúre, histórii a filozofii*). Benedetto Croce založil a riadil tento časopis od roku 1903 do 1944. Časopis pokračoval pod názvom *Quaderni della Critica*. K tomu pozri: CAMBIANO, Giuseppe – MORI, Massimo. *Storia e antologia della filosofia. Ottocento e Novecento*. Roma-Bari : Editori Laterza, 1994, s. 629 – 639.

¹⁸ Giacomo Matteotti (1885 – 1924) bol taliansky politik, novinár a antifašista, predseda Unitárnej socialistickej strany. Bol unesený a zavraždený oddielom fašistickej milície (v tal. *squadre fasciste*) na základe príkazu Benita Mussoliniho. K tomu pozri CANALI, Mauro. *Il delitto Matteotti*. Bologna : Il Mulino, 2004.

¹⁹ Manifest fašistických intelektuálov bol publikovaný 21. apríla 1925 v nosných novinách uvedeného obdobia *Il Popolo d'Italia* – v slov. *Taliansky ľud*, ktorý bol oficiálnym komunikačným kanálom fašistickej strany. Bol to prvý ideologický dokument zo strany talianskej kultúry, ktorá sa oficiálne prihlásila k hodnotám a viziám fašistického režimu. Redigoval ho Giovanni Gentile. K tomu pozri: TURI, Gabriele. *Il fascismo e il consenso degli intellettuali*. Bologna : Il Mulino, 1980.

²⁰ LUPU, Salvatore. Fascismo e nazismo. In BENIGNO, Francesco et al. (ed.). *Storia contemporanea*. Roma : Donzelli editore, 2001, s. 363 – 385, s. 368.

²¹ Pietro Badoglio (1871 – 1956) bol taliansky generál a politik, predseda vlády od 25. júla 1943 do 8. júna 1944. Bol členom Talianskej fašistickej strany. K tomu pozri: VENERUSO, Danilo. *Storia d'Italia nel Novecento*. Roma : Edizioni Studium, 2004, s. 282 – 288.

²² Ivanao Bonomi (1873 – 1951) bol taliansky advokát, novinár a politik, predseda vlády v období od 4. júla 1921 do 26. februára 1922 a v období od 18. júna 1944 do 19. júna 1945. K tomu pozri: SABBA-TUCCI, Giovanni – VIDOTTO, Vittorio. *Storia contemporanea. Dalla Grande Guerra a oggi*. Roma-Bari :

publikáciu *Zošity kritiky* (v tal. jazyku *Quaderni della Critica*, 1945 – 51). V Neapole tiež založil Inštitút historických štúdií, dnes známy ako *Istituto Croce* a vo svojom rodnom meste v roku 1952 aj zomrel.²³

V kontexte témy nášho príspevku je potrebné objasniť Croceho interpretáciu histórie, o ktorej tento neapolský filozof tvrdil, že históriu nie je možné považovať za vedu, lebo predmetom vedy je univerzálnosť, teda abstraktnosť, zatiaľ čo história ako umenie sa zaoberá konkrétnosťami a individuálnosťami, je formou narácie skutočných udalostí bez predpokladania existencie nejakej vopred stanovenej plánu príbehu dejín. V tomto prípade Croce – na rozdiel od Hegela – interpretoval dejiny ako výsledok konania ľudí na základe objektívnych podmienok, ako aj ideálov, ktoré riadia každý ľudský čin. V diele *Historický materializmus a marxistická ekonómia*, venovanom Labriolovi, autor považoval historický materializmus za „kánon historickej interpretácie“ skôr, ako za všeobecnú filozofiu dejín. Historický materializmus zdôrazňuje dôležitosť ekonomického substrátu spoločnosti a vyzýva historikov, aby ho brali do úvahy, s cieľom lepšieho chápania štruktúr a udalostí dejín. V tomto zmysle sa historický materializmus zbavuje apriórnych schém, ktoré boli aplikované v rámci štúdia histórie.²⁴

Po nástupe fašistického režimu v Taliansku začal Croce vo väčšej miere podporovať princíp slobody na úkor exaltácie sily. Podľa neho aj v situáciách, v ktorých bola sloboda ohrozená, obmedzená alebo eliminovaná, by práve sloboda mala pokračovať vo formovaní historického príbehu ľudstva. V tomto kontexte tvrdil, že morálnosť je boj proti zlu, teda proti nástrahám života a slobody. Dejiny nie sú ani idylické a ani tragické, ale sú ako dráma, v ktorej sa ukážu zlo a utrpenie, ale len ako podnety či prekážky na ich prekonanie, teda ako výzvy.²⁵

Pre Croceho bola kľúčovou téma zla, jeho rola a funkcia v rámci dejín a historického poznania, a to najmä hlavne kvôli dramatickosti a problematike tejto idey v jeho myslení po nástupe fašistického režimu v Taliansku. V diele *Teória a dejiny historiografie* (v tal. *Teoria e storia della storiografia*, 1917) Croce argumentoval v prospech tézy, podľa ktorej v historiografii nie je miesto pre negatívum, pretože reálne sa história môže robiť len z pozitíva, teda zo všetkého, čo vykonávalo nejakú funkciu v rámci historického procesu a z tohto dôvodu prezentuje historický zmysel (aj keď môže byť považovaný za negatívny z morálneho hľadiska). Croce tvrdil, že „*história nie je nikdy pomstiteľkou, ale je ospravedlňujúcou; a nemohla by byť pomstiteľkou bez toho, aby nebola nespravodlivá, (...) história teda nemôže diskriminovať fakty medzi dobrými a zlými a epochy medzi progresívnymi a regresívnymi, (...), negatívna história je ako nehistoria*“ (vlastný preklad).²⁶ Croce chápal dobro a zlo ako špecifické kategórie morálnej aktivity, ktorá operuje v priebehu dejín a posudzuje to, čo je dobré alebo zlé

Editori Laterza, 2019, s. 69 – 71; PELI, Santo. *Storia della Resistenza in Italia*. Torino : Giulio Einaudi editore, 2015. s. 40 – 81.

²³ CAMBIANO – MORI, *Storia e antologia*, s. 636 – 639; CANALI, *Il delitto Matteotti*, s. 35.

²⁴ ABBATE, Michele. *La filosofia di Benedetto Croce e la crisi della società italiana*. Torino : Einaudi, 1966, s. 161; ŠUŠA, Ivan. Talianska literatúra 20. storočia (II Novecento). In HOSTOVÁ, Ivana (ed.). *Vývinové problémy svetovej literatúry 20. storočia*. Prešov : Filozofická fakulta PU, 2014, s. 256.

²⁵ GALLI, Carlo – GREBLO, Edoardo – MEZZADRA, Sandro. *Il pensiero politico del Novecento*. Bologna : Il Mulino, 2005, s. 114 – 119.

²⁶ CROCE, Benedetto. *Teoria e storia della storiografia*. Bari : Laterza, 1954, s. 80.

vzhľadom na stanovené ciele. V tomto zmysle je história pôdou, na ktorej sa stretnú morálni činitelia ako nositelia hodnôt a protichodných morálnych ideálov, pričom hodnoty protivníka pripadajú ako negatívne. Podľa Croceho musí mať história (ako proces, v ktorom sa vyvíja aktivita ducha) progresívny charakter, aj keď progres sa neprejavuje vždy lineárne a rastúco. Teda z pohľadu historického uvažovania, aj to, čo sa historickým činiteľom javilo ako negatívum, v každom prípade treba brať do úvahy ako niečo signifikantné v rámci komplexného historického príbehu.²⁷

V ďalšom diele *História ako myslenie a ako čin* (v tal. jazyku *La storia come pensiero e come azione*, 1938) mal už Croce svoju priamu skúsenosť s fašizmom a so stratou slobody. Napriek tomu neapolský filozof interpretoval túto historickú fázu ako prechodné obdobie vzhľadom na historický príbeh ľudstva, ktorý sa nemôže zastaviť a potrebuje pre svoj vývoj slobodu, s konštatovaním, že história je históriou slobody. V tomto kontexte tvrdil, že „nie je nič také časté v týchto našich časoch, ako počúvať radostné hlásenie alebo rezignované priznanie alebo zúfale bedákanie, že by sloboda opustila svet, že by jej ideál už zapadal na obzore dejín so západom slnka bez nádeje zorničky. Tí, ktorí hovoria, píšú týmito slovami (...) nevedia, čo hovoria. Keby to vedeli, keby rozmýšľali, všimli by si, že potvrdenie smrti slobody znamená potvrdenie smrti života, zlomeného vo vlastnej pružine“ (vlastný preklad).²⁸

Práve v kontexte nástupu fašistického režimu boli tieto Croceho slová nesmierne dôležité, pretože vďaka uvedenej koncepcii dejín ako progresívneho procesu (teda aj v tých historických obdobiach, v ktorých nachádzame nedostatok slobody) môžeme v skutočnosti rozoznať pozitíva a nájsť práve v poklese úrovne slobody podnet na naštartovanie boja za väčšiu slobodu, za oživenie niečoho, čo sa už zdalo zaniknuté. V súvislosti so slobodou môžeme konštatovať aj istú aristokratickú orientáciu Croceho myslenia, podľa ktorej bolo dôležité, aby povedomie slobody prežilo aspoň v malom počte jednotlivcov aj v ťažkých situáciách, v ktorých dominujú masy, manipulované falošnými idolmi.²⁹ Bol tu evidentný náznak nárastu konsenzu más voči diktátorom, ako v prípade Mussoliniho v Taliansku. Croce pociťoval osamelosť antifašistických intelektuálov, ale potvrdzoval historickú dôležitosť tejto menšiny a odmietol čistý optimizmus, ktorý dominoval v obdobiach slobody, ako aj pesimizmus, ktorý prevažoval v érach jej straty. Podľa Croceho boli oba tieto prístupy iluzórne a prezentovali len formu neaktivity kvôli neschopnosti chápania stáleho dejinného pohybu. Autor zdôraznil nesmierne aktuálnu myšlienku, podľa ktorej si udržanie slobody vyžaduje nebezpečenstvo, boj, utrpenie a určite nie pokoj, ticho, odpočinok, ktoré naopak pripomínajú stav nečinnosti a smrti.³⁰

Manifest antifašistických intelektuálov ako prejav za slobodu a odmietnutie fašistickej doktríny

Ako sme uviedli, Croce participoval na piatej Giolittiho vláde ako minister školstva (1920 - 1921). Jeho ideové tendencie boli v tom období inšpirované patriotizmom

²⁷ CROCE, *Teoria e storia*, s. 81 - 82; ABBATE, *La filosofia di Benedetto Croce*, s. 172.

²⁸ CROCE, Benedetto. *La storia come pensiero e come azione*. Bari : Laterza, 1938, s. 47.

²⁹ BERNAYS, Edward. *Propaganda*. New York : Ig Publishing, 2005, s. 37 - 45.

³⁰ ABBATE, *La filosofia di Benedetto Croce*, s. 161; CINGARI, Salvatore. *Dietro l'autonarrazione. Benedetto Croce tra Stato liberale e Stato democratico*. Milano : Mimesis, 2019; HRUŠKA, František. Intuícia a výraz : Benedetto Croce. In *Romboid*, 2003, roč. 38, č. 2, s. 45 - 49.

a sociálnou jednotou, hlavne kvôli vyostreniu medzinárodnej politickej situácie. Pred začiatkom prvej svetovej vojny, v administratívnych voľbách v Neapole v roku 1914, bol Croce na čele tzv. „zväzku poriadku“ (v tal. jazyku *fascio dell'ordine*), teda frontu liberálov a umiernených katolíkov proti bloku ľavicových síl (v tal. jazyku *blocco delle sinistre*). Na konci vojny začal písať pre mesačník *Politica*, ktorý bol blízky nacionalistickým pozíciám. Croceho vízia ako ministra školstva bola orientovaná na vytvorenie novej školy – a to viac elitárskej a na proti-odborovej báze. Hlavným cieľom pre tohto talianskeho filozofa bola ochrana štátu a jeho stability proti všetkým odstredivým silám.³¹

Z ideologického hľadiska boli pre Croceho hlavné prvky fašizmu neakceptovateľné (máme na mysli nacionalizmus, futurizmus, tradicionalizmus, revolučný syndikalizmus). Autor napriek tomu toto politické hnutie (fašizmus) podporoval v kľúčových rokoch jeho nástupu a získania moci, ako aj Mussoliniho vládu (pred obdobím vraždy Giacoma Matteottiho). Croceho pozícia, ako aj postoj ďalších reprezentantov liberalizmu, mala relevantné dôsledky na budúcnosť fašizmu v Taliansku. Na začiatku Croce pociťoval, že mohol dôverovať režimu a dokázal chápať fašizmus ako subjekt, ktorý vyhrá liberálnu súťaž medzi ďalšími subjektami (aj keď, samozrejme, nepredpokladal možnosť zrušenia uvedenej súťaže). V roku 1923 v recenzii druhého vydania diela *Elementy politickej vedy* (1896) sociológa Gaetana Moscu (*La Critica*, 21, s. 374 – 378) Croce kritizoval politickú teóriu demokracie z pohľadu liberálnej teórie (aj keď uznal, že demokratické tendencie boli už nezvratnou súčasťou sociálnej reality).³²

Croceho liberalizmus tohto obdobia ospravedlňoval fašizmus ako silu bez alternatív, ako jediný subjekt, schopný udržať vládu, prekonajúc parlamentnú paralýzu v roku 1922. Filozof tvrdil, že jeho liberalizmus bol spojený s tradíciou *Risorgimento* a s fázou modernizácie a rastu talianskej spoločnosti. Nešlo teda o teoretickú alebo ideologickú podporu fašizmu, bola to otázka identitárnej spolupatričnosti. Croceho reálnym cieľom bolo obnovenie liberálneho postoja Talianov za vytvorenie stabilnej liberálnej vlády, v tomto prípade samostatnej a odlúčenej od fašizmu. Podľa Croceho, ak liberáli neboli schopní ochrániť Taliansko od nebezpečenstva anarchie, mali by uznať chyby a pripravovať sa na budúcnosť. Možno to dnes znie ako paradox, ale Croce začal posilňovať svoju liberálnu teóriu práve v období podpory fašizmu, pretože videl možnosť prekonania krízového stavu v politickom konflikte. Fašizmus bol pre neho užitočný v zmysle, aby liberáli našli znovu silu riadenia politických hier. Croce sa nebránil ani reforme silne väčšinového volebného systému (zákon Acerbo),³³ a práve fašizmus videl ako nástroj normalizácie a nie nebezpečnej

³¹ RIZI, *Benedetto Croce*, s. 12 – 34.

³² RIZI, *Benedetto Croce*, s. 35 – 50; SABBATUCCI – VIDOTTO, *Storia contemporanea*, s. 139 – 141.

³³ Zákon Acerbo bol volebný zákon Talianskeho kráľovstva (pomenovaný podľa poslanca Giacoma Acerba, ktorý vypracoval jeho text) prijatý 18. novembra 1923 a aplikovaný v talianskych parlamentných voľbách v roku 1924. Zaviedol väčšinový bonusový systém v rámci pomerného systému. Týmto zákonom chcel Benito Mussolini zabezpečiť, aby Národná fašistická strana získala v parlamente pevnú väčšinu. Tento nový volebný systém stanovil pridelenie 2/3 kresiel v poslaneckej snemovni strane s najvyšším počtom hlasov (ktorý presiahol 25 %). Zavedenie väčšinového bonusu poskytovalo dodatočný počet kresiel alebo zastúpenie vo volenom orgáne strane, alebo koalícii strán s najväčším počtom hlasov, s cieľom zabezpečiť stabilitu vlády. Mussoliniho politickým cieľom bolo posilnenie vý-

zmeny (v autoritárnom zmysle). Fašizmus chápal ako prechodný fenomén a videl v ňom nádej jeho novej budúcej liberalizácie. Aj Antonio Gramsci tvrdil, že bez „liberálnej syntézy“ by fašizmus ostal antitézou. Podľa Croceho mohol fašizmus nájsť zmysel len vo vytvorení liberálnych inštitúcií, ktoré by (na rozdiel od minulosti) boli schopné chrániť silu štátu proti antagonistickému tlaku robotníckeho hnutia.³⁴

Matteottioho únos 10. júla 1924 a jeho vražda, zrušenie slobody tlače a Mussoliniho prejav 3. januára 1925, v ktorom predseda vlády oficiálne vzal na seba zodpovednosť za vraždu Giacoma Matteottioho, však doviedli Benedetta Croceho k definitívnej opozícii voči fašizmu. V senáte hlasoval proti zákonom, ktoré odstránili slobodu zhromažďovania a tlače, hlasoval proti vytvoreniu špeciálneho súdu a znovuzavedeniu trestu smrti a zdržal sa hlasovania o opatreniach proti slobodomurárstvu.³⁵

V tomto kontexte negácie základných slobôd bol redigovaný aj *Manifest anti-fašistických intelektuálov*, známy aj ako *Antimanifest* (v tal. jazyku *Antimanifesto*), publikovaný dňa 1. mája 1925 v novinách *Il Mondo* a *Il Popolo*. Tento dokument potvrdzoval definitívny rozchod Croceho s fašizmom. Návrh manifestu pochádzal od Giovannioho Amendolu, ktorý 25. apríla 1925 napísal Crocemu, že antifašistickí intelektuáli by mali reagovať voči represiam režimu. V manifeste Croce objasnil „ako by mali mať intelektuáli povinnosť čakať, prostredníctvom výskumu, kritiky a tvorby umenia, aby pozdvihli rovnako všetkých jednotlivcov a všetky strany smerom k vyššej duchovnej sfére, aby bojovali v potrebných konfliktoch s užitočnými dôsledkami“ (vlastný preklad).³⁶ V týchto slovách nachádzame Croceho odkaz na Gentileho manifest v zmysle, že rola intelektuálov by mala rešpektovať uvedené limity bez toho, aby boli kontaminované politika, literatúra a veda. V prípade, že by skupina intelektuálov prekročila hranice jej úloh v občianskej spoločnosti, „na podporu násilností, arogancie a potlačenie slobody tlače, nemôžeme hovoriť ani o štedrej chybe“ (vlastný preklad).³⁷ Croce ďalej tvrdo kritizoval text Gentileho manifestu a tvrdil, že išlo len o „začiatočnícke cvičenie, v ktorom sa v každom bode nachádza doktrinálny zmätok a zle spriadané argumentácie“ (vlastný preklad).³⁸

Avšak to, čo bolo pre Croceho naozaj nepripustné (okrem náladových interpretácií a manipulácie histórie), bolo zneužitie výrazu „náboženstvo“. Nebezpečenstvo nekorektného použitia náboženského jazyka, ako aj náboženskej doktríny v službe diktátorského režimu by podľa neho posunulo krajinu k vojne medzi Talianmi navzájom, a to prostredníctvom prejavov nenávisťi a hnevu. Croce zdôraznil

konnej moci ako oporného bodu systému, ktorý bol stále vnímaný ako obnovený liberalizmus. K tomu pozri: DRÁBIK, *Fašizmus*, s. 168; VENERUSO, *Storia d'Italia*, s. 141.

³⁴ MANACORDA, Giuliano. *Letteratura e cultura del periodo fascista*. Milano : Principato Editore, 1976; CINGARI, Salvatore. *Benedetto Croce e la crisi della civiltà europea*. Soveria Mannelli : Rubbettino, 2003, s. 279 – 296.

³⁵ RIZI, *Benedetto Croce*, s. 80 – 103.

³⁶ *Il Manifesto degli Intellettuali Antifascisti*, s. 2 [on-line]. Dostupné na internete: <<http://www.ousia.it/content/sezioni/testi/CroceManifestoIntellettualiAntifascisti.pdf>> [cit. 14.11.2022].

³⁷ *Il Manifesto degli Intellettuali Antifascisti*, s. 2 [on-line]. Dostupné na internete: <<http://www.ousia.it/content/sezioni/testi/CroceManifestoIntellettualiAntifascisti.pdf>> [cit. 14.11.2022].

³⁸ *Il Manifesto degli Intellettuali Antifascisti*, s. 3 [on-line]. Dostupné na internete: <<http://www.ousia.it/content/sezioni/testi/CroceManifestoIntellettualiAntifascisti.pdf>> [cit. 14.11.2022].

svoje znepokojenie smerom k tomuto tzv. novému fašistickému náboženstvu (vie-ry), z ktorého filozof nedokázal vyabstrahovať hlavné charakteristiky a princípy (t. j. v rámci Gentileho textu). Išlo teda len o demagogický zmätok rôznych protichodných doktrín a ideológií bez akéhokoľvek solídneho kultúrneho základu.³⁹ Z týchto predpokladov Croce potvrdil – spolu s ďalšími signatármi manifestu – že „pre toto chaotické a nepochopiteľné náboženstvo nepovažujeme pre nás vhodné opustiť našu starú vieru: tú vieru, ktorá bola po dve a pol stáročia dušou Talianska, ktoré povstalo, (dušou) moderného Talianska; tú vieru, ktorá sa skladala z lásky voči pravde, z túžby po spravodlivosti, z obetavého ľudského a občianskeho zmyslu, z intelektuálnej a morálnej výchovy, zo snahy pre dosiahnutie slobody, ako sily a garancie každého pokroku“ (vlastný preklad).⁴⁰ Antifašistickí intelektuáli chceli zdôrazniť, že ich viera (liberálna viera) nebola abstraktným produktom posadnutosti z chybných interpretácií niektorých doktrín.⁴¹

Totalitné režimy v Európe v medzivojnovom období ukázali, ako bola otázka úlohy intelektuálov a samotnej filozofie kľúčová pre prežitie základných mierových hodnôt občianskej spoločnosti. Tragické konzekvencie iracionálnych a deštruktívnych myšlienok, zhubných smerov „chorého ducha“ fašizmu, nacizmu a stalinizmu neodvratne zmenili aj ideovú podstatu európskej kultúry a jej celkovej identity. Boj proti týmto „pseudofilozofickým výplodom“ len začal, a práve v daných ťažkých historických časoch bola výzva pre intelektuálov nesmierne naliehavá a hlavne nutná. Prijaté stanovisko ohľadom negácie slobôd zo strany najvýznamnejších mysliteľov toho obdobia, konštituovalo základný orientačný bod pre celú občiansku spoločnosť, aby konala proti hrozbe víťazstva reakcionárskych síl a za pokrokovú ideu európskeho bratstva.⁴²

Záver: Benedetto Croce a Svätopluk Štúr v boji proti degenerácii hodnôt slobody a demokracie: aktuálnosť ich myšlienok

Svätopluk Štúr, podobne ako Benedetto Croce, písal svoje práce počas obdobia potláčania slobody myslenia a tvorby a bol svedkom „zápasov a scestí“ moderného európskeho života. Títo dvaja filozofi s podobnými cieľmi žili a pracovali pod tlakom dvoch diktátorských režimov fašistického typu počas najťažších historických období ľudstva. Obhajovali nadčasové hodnoty európskej kultúry pod hrozbou nového svetového konfliktu.

Ako bolo objasnené v predchádzajúcich častiach príspevku, Croceho postoj voči nástupu fašistického režimu v Taliansku na začiatku dvadsiatych rokov bol pomerne neutrálny, hlavne kvôli jeho interpretácii tejto radikálnej zmeny ako výzvy

³⁹ DRÁBIK, *Fašizmus*, s. 89 – 92.

⁴⁰ Il Manifesto degli Intellettuali Antifascisti, s. 4 [on-line]. Dostupné na internete: <<http://www.ousia.it/content/sezioni/testi/CroceManifestoIntellettualiAntifascisti.pdf>> [cit. 14.11.2022].

⁴¹ TURI, *Il fascismo e il consenso*, s. 271 – 289; GALLI – GREBLO – MEZZADRA, *Il pensiero politico*, s. 114 – 119; ECO, Umberto. *O zrcadlech a jiné eseje*. Praha : Mladá fronta, 2002.

⁴² VÁROSSOVÁ, Elena. *Filozofia vo svete – svet filozofie u nás*. Bratislava : VEDA Vydavateľstvo SAV, 2005; LALÍKOVÁ, Erika. *Realita a filozofia na Slovensku: Ján Lajčiak, Gejza Várnoš a Svätopluk Štúr*. Bratislava : Vydavateľstvo IRIS, 2010.

pre liberálov prekonať stav krízy demokratických hodnôt a aby si opäť našli svoju cestu a silu v riadení politických konfliktov.⁴³ Bolo všeobecne známe, že filozof považoval Mussoliniho režim za prechodnú parentézu nezastaviteľného procesu liberalizácie spoločnosti s cieľom chrániť štátne inštitúcie od tlaku radikálne ľavicových síl robotníckeho hnutia. V tomto kontexte je ešte potrebné dodať, že v súčasnom období vyšli publikácie talianskeho historika a profesora moderných dejín na univerzite v Ríme *La Sapienza* Eugenia Di Rienza, ktoré sa zaoberajú práve otázkou jasnejšej rekonštrukcie vzťahov medzi Crocem a fašizmom. Bez schematizmu a prostredníctvom iných zdrojov – zázpisník filozofa, tlač, rôzne svedectvá a dokumenty režimu – Di Rienzo analyzoval Croceho stanoviská o fašizme v Taliansku. Názor, podľa ktorého neapolský filozof hodnotil nástup fašizmu len ako určitú historickú fázu, ako barbarskú inváziu, ako prechodné prerušenie liberálneho systému po zjednotení štátu, príliš zjednodušuje komplexnejšiu Croceho biografii. Po fašistických zákonoch v roku 1925 videl Croce veľkú hrozbu pre stabilitu krajiny a hodnoty liberalizmu v tzv. „červených“ a „čiernych“ silách. Preto v danom období považoval „prechodnú diktatúru“ Benita Mussoliniho pre verejný záujem za pozitívnu. Di Rienzo vysvetľuje, ako v tom čase Croce oddelil kultúru a filozofiu – inšpirovanými hodnotami slobody – od tvrdosti politického konania, založeného na mocenských vzťahoch.⁴⁴

Vo fáze otvorenej opozície voči fašistickému režimu sa Croceho antifašizmus stal známy aj mimo hraníc Talianska a ovplyvnil európskych intelektuálov, ako filológa Lea Spitzera, sociológa Maxa Webera a vedca Alberta Einsteina. Di Rienzo tvrdí, že Croceho antifašizmus môžeme definovať ako „konzervatívny“ hlavne kvôli tomu, že bol pre neho typický silný pocit vlastenectva a národnej jednoty. Pád fašistického režimu a porážka Talianska na konci druhej svetovej vojny zaradili krajinu do pozície podriadených štátov. V dôsledku toho bolo pre Croceho dôležité chrániť dlhú a slávnu históriu talianskej civilizácie, zruinovanej Mussoliniho diktatúrou a neustále obhajovať liberálne hodnoty a inštitúcie proti extrémistickým silám tzv. „čierneho“ a „červeného“ fašizmu (chápaného v zmysle komunistického diktatúry).⁴⁵

Po páde fašistického režimu a na konci druhej svetovej vojny nebolo možné reštaurovať *status quo* obdobia pred diktatúrou, keď bola relevantným aktérom Liberálna strana. Registrujeme veľa príčin, ktoré spôsobili výrazné obmedzenie vplyvu liberálov v talianskom straníckom systéme povojnového obdobia. Medzi nimi nachádzame neschopnosť adaptovať sa novým logikám politiky, založenej na veľkých masových stranách, organizačnú silu katolíckeho sveta, voči ktorému

⁴³ Pokiaľ ide o demokratické hodnoty a predstavy v Československu v období 1945 – 1948, bližšie pozri OLEXÁK, Peter. „Sme za demokraciu“. Kanonik Andrej Cvinček a jeho percepcia a realizácia demokracie. In *Kultúrne dejiny*, 2022, roč. 13, č. 2, s. 273 – 290 [on-line]. Dostupné na internete: <<http://kulturnedejiny.ku.sk/new/wp-content/uploads/2022/11/cultural-history-2022-2-article-5.pdf>> [28.11.2023], s. 274. <https://doi.org/10.54937/kd.2022.13.2.273-290>

⁴⁴ DI RIENZO, Eugenio. *Benedetto Croce. Gli anni dello scontento (1943 – 1948)*. Soveria Mannelli : Rubbettino Editore, 2019; BOBBIO, Norberto. Introduzione. Due secoli di democrazia europea. In MASTELLONE, Salvo. *Storia della democrazia in Europa. Dal XVIII al XX secolo*. Torino : UTET Libreria, 2004, s. 9 – 20.

⁴⁵ DI RIENZO, Eugenio. *Benedetto Croce. Gli anni del fascismo*. Soveria Mannelli : Rubbettino Editore, 2021; BOBBIO, *Introduzione*, s. 18 – 20.

sa orientovalo mnoho vrstiev talianskej spoločnosti na základe umiernených tendencií a antikomunizmu. Rovnako aj bipolárnu dynamiku studenej vojny a silnú propagandu okolo nej, príliš elitárny a niekedy až snobský postoj časti liberálnej kultúry, ktorá nevedela nájsť spoločné témy pre efektívny dialóg s masou voličov. Z týchto hlavných dôvodov, na rozdiel od Croceho predstáv, nedokázali liberálne sily opätovne získať centrálnu pozíciu v talianskej politickej súťaži.⁴⁶

Práve otázka elitizácie politických strán, spolu s masívnou dominanciou populizmu a s nárastom popularity politických vodcov, sa stala v povojnovom období kľúčovou, hlavne kvôli nebezpečným pozostatkom dvoch dekád fašistickej diktatúry, ktoré nevyhnutne ovplyvnili politické vedomie talianskej populácie. Croceho ostrá kritika ľavicových síl a robotníckeho hnutia, ktoré by podľa neho mohli destabilizovať politický systém, obmedzila schopnosť liberálov pokúsiť sa o otvorenie debaty s masou voličov, ktorí potrebovali byť aktívnou súčasťou politického života v demokratickej krajine.⁴⁷

Pokiaľ ide o paralely myslenia medzi Crocem a Štúrom, je potrebné objasniť, ako aktívne pôsobenie v talianskej politike talianskeho filozofa ovplyvňovalo jeho vedecké zameranie a jeho koncepcie demokracie a politických strán. Croce, na rozdiel od Svätopluka Štúra, prejavil svoj konzervatívny pohľad na politický systém a celkovo na spoločnosť, pokiaľ išlo o ochranu vlasti a dôstojnosti štátnych inštitúcií. Slovenský filozof, ako aj Croce, bol realista, prejavil dôveru v ľudstvo a v univerzálnu etiku, považoval históriu za pozitívnu skúsenosť (nikdy negatívnu). Obaja podporovali koncepciu individuálneho konania človeka s cieľom všeobecnej užitočnosti v duchu spravodlivosti, všeobecného dobra a pokroku. S nástupom fašistického režimu bolo kľúčovou otázkou postavenie intelektuálov a ich reakcia na potláčanie a eliminovanie občianskych a politických slobôd a predovšetkým na rasistické opatrenia voči židovskej populácii a politickým disidentom.⁴⁸

Mussoliniho diktatúra v Taliansku, ako aj ľudácky režim Jozefa Tisa⁴⁹ na Slovensku, osudovo ovplyvňovali spôsob myslenia svojich občanov, ich mentalitu, politické a spoločenské vedomie, a hlavne zdeformovali spôsob interpretácie histórie, ktorý v priebehu rokov nechal priestor pre dezinformačnú propagandu zo strany extrémne pravicových subjektov v obidvoch krajinách. Otázka kritického myslenia jednotlivcov, spolu s koncepciou etického konania a slobodného rozhodovania občanov, bola v uvedenej dobe nesmierne dôležitá, rovnako ako aj v súčasnom období znepokoju-

⁴⁶ DI RIENZO, *Benedetto Croce. Gli anni dello scontento*, s. 46 – 98; DI RIENZO, *Benedetto Croce. Gli anni del fascismo*, s. 196 – 248.

⁴⁷ CINGARI, *Dietro l'autonarrazione*, s. 297 – 322; DI RIENZO, *Benedetto Croce. Gli anni dello scontento*, s. 151 – 211.

⁴⁸ LUPO, *Fascismo e nazismo*, s. 379; Il Manifesto degli Intellettuali Antifascisti [on-line]. Dostupné na internete: <<http://www.ousia.it/content/sezioni/testi/CroceManifestoIntellettualiAntifascisti.pdf>> [cit. 14.11.2022]; KOLLÁR, Karol. Niekoľko poznámok k Štúrovej práci *Zápasy a scestia moderného človeka*. In *Filozofia*, 2001, roč. 56, č. 9, s. 636 – 639 [on-line]. Dostupné na internete: <<http://www.klemens.sav.sk/fiusav/doc/filozofia/2001/9/636-639.pdf>> [14.11.2022].

⁴⁹ „Ludáci verili, že vzkročením do epochy národného vývoja pod taktovkou HSLS nielen odstránia všetky domnelé „krivdy minulosti“, ale zároveň nastolí nový spoločenský poriadok, korešpondujúci s predstavami tejto od roku 1925 najsilnejšej politickej strany na Slovensku.“ HRUBOŇ, Anton. *Ludácka čítanka*. Bratislava : Premedia, 2019, s. 29.

júceho nárastu popularity antidemokratických hnutí s charizmatickými vodcami autoritárskeho typu.⁵⁰ Práve vnímanie človeka ako „citovej a rozumovej bytosti“, ktorá koná na základe univerzálnej etiky, bolo v dobe totalitných režimov úplne potláčané prostredníctvom manipulačných mechanizmov propagandy s cieľom zastavenia pokroku spoločnosti. Konceptiu bratstva národov nahradila nacionalistická vízia Európy na základe princípu hegemonie vyvolených národov a rás. Ako tvrdil Štúr, záporné myšlienky, ktoré podporovali a doteraz podporujú jednostrannú redukciu filozofie v prospech subjektivismu a iracionalizmu, viedli k prehodnoteniu všetkých základných hodnôt ľudstva a k dominancii vôle k moci. Sledovanie tejto línie viedlo až k pokusu o ovládanie Európy a sveta prostredníctvom mýtu krvi a rasy ako hlavnej charakteristiky nacistického režimu, ktorý podľa Štúra, realizoval „ničivé myšlienky nemeckého naturalizmu a jeho vôle v tej najsurovejšej a najkrutejšej podobe“.⁵¹

V takom kontexte hegemonie ničivých ideológií bolo potrebné pre Croceho a Štúra objasniť úlohu filozofie a histórie v čase boja proti nihilizmu a iracionalizmu totalitných režimov. Slovenský filozof považoval tieto ideové prvky za chorobu európskej civilizácie a práve v tejto myšlienke môžeme pozorovať jeho predvídavosť v interpretovaní budúceho vývoja občianskej spoločnosti z povojnového obdobia až do súčasnosti. Štúr už v tej dobe dokázal pochopiť dôležitosť udržiavania univerzálnych hodnôt prostredníctvom kriticko-realistického prístupu, tak ako aj Croce, ktorý v *Manifeste antifašistických intelektuálov* prísne odsúdil iracionálnu degeneráciu myslenia a konania v európskej spoločnosti. Obaja filozofi pocítovali nesmierne kľúčovú zodpovednosť intelektuálov v rámci procesu rozvoja demokratických štátov v duchu slobody a pokroku proti hrozbám pseudofilozofických prvkov, ktoré vedú k nebezpečnej degenerácii základných hodnôt ľudstva.

ZOZNAM POUŽITÝCH ZDROJOV

Zoznam bibliografických odkazov

- ABBATE, Michele. *La filosofia di Benedetto Croce e la crisi della società italiana*. Torino : Einaudi, 1966.
- BERNAYS, Edward. *Propaganda*. New York : Ig Publishing, 2005.
- BOBBIO, Norberto. Introduzione. Due secoli di democrazia europea. In MASTELLONE, Salvo. *Storia della democrazia in Europa. Dal XVIII al XX secolo*. Torino : UTET Libreria, 2004, s. IX – XX.
- CAMBIANO, Giuseppe – MORI, Massimo. *Storia e antologia della filosofia. Ottocento e Novecento*. Roma-Bari : Editori Laterza, 1994.
- CANALI, Mauro. *Il delitto Matteotti*. Bologna : Il Mulino, 2004.

⁵⁰ ECO, Umberto. *Il fascismo eterno*. Milano : La nave di Teseo, 2019, s. 19; HRUBOŇ, Anton. *Fašizmus náš slovenský. Korene, podoby a reflexie fašizmu na Slovensku (1919 – 1945)*. Bratislava : Premedia, 2021, s. 156 – 170.

⁵¹ LALÍKOVÁ, *Realita a filozofia na Slovensku*, s. 76; PICHLER, Tibor. Svätopluk Štúr a politika ideí. In *Filozofia*, 2001, roč. 56, č. 9, s. 601 – 606 [on-line]. Dostupné na internete: <<http://www.filozofia.sav.sk/sites/default/files/doc/filozofia/2001/9/601-606.pdf>> [14.11.2022]; BERNAYS, *Propaganda*, s. 37 – 45.

- CINGARI, Salvatore. *Benedetto Croce e la crisi della civiltà europea*. Soveria Mannelli : Rubbettino, 2003.
- CINGARI, Salvatore. *Dietro l'autonarrazione. Benedetto Croce tra Stato liberale e Stato democratico*. Milano : Mimesis, 2019.
- CROCE, Benedetto. *Evropa v XIX. Století*. Praha : Laichterova filozofická knihovna, sv. 21, 1938.
- CROCE, Benedetto. *Historie jako myšlení a jako čin*. Brno : Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK), 2006.
- CROCE, Benedetto. *La storia come pensiero e come azione*. Bari : Laterza, 1938.
- CROCE, Benedetto. *Teoria e storia della storiografia*. Bari : Laterza, 1954.
- DRÁBIK, Jakub. *Fašizmus*. Bratislava : Premedia, 2019.
- DI RIENZO, Eugenio. *Benedetto Croce. Gli anni dello scontento (1943 - 1948)*. Soveria Mannelli : Rubbettino Editore, 2019.
- DI RIENZO, Eugenio. *Benedetto Croce. Gli anni del fascismo*. Soveria Mannelli : Rubbettino Editore, 2021.
- ECO, Umberto. *Il fascismo eterno*. Milano : La nave di Teseo, 2019.
- ECO, Umberto. *O zrcadlech a jiné eseje*. Praha : Mladá fronta, 2002.
- GALLI, Carlo - GREBLO, Edoardo - MEZZADRA, Sandro. *Il pensiero politico del Novecento*. Bologna : Il Mulino, 2005.
- HEYWOOD, Andrew. *Politické ideologie*. Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2008.
- HRUBOŇ, Anton. *Ludácka čítanka*. Bratislava : Premedia, 2019.
- HRUBOŇ, Anton. *Fašizmus náš slovenský. Korene, podoby a reflexie fašizmu na Slovensku (1919 - 1945)*. Bratislava : Premedia, 2021.
- HRUŠKA, František. Intuícia a výraz: Benedetto Croce. In *Romboid*, 2003, roč. 38, č. 2, s. 45 - 49.
- KOVÁČ, Dušan. *Dejiny Slovenska*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 1998.
- LALÍKOVÁ, Erika. *Realita a filozofia na Slovensku: Ján Lajčiak, Gejza Vámoš a Svätopluk Štúr*. Bratislava : Vydavateľstvo IRIS, 2010.
- LUPU, Salvatore. Fascismo e nazismo. In BENIGNO, Francesco et al. (ed.). *Storia contemporanea*. Roma : Donzelli editore, 2001.
- MANACORDA, Giuliano. *Letteratura e cultura del periodo fascista*. Milano : Principato Editore, 1976.
- PELI, Santo. *Storia della Resistenza in Italia*. Torino : Giulio Einaudi editore, 2015.
- RIZI, Fabio Fernando. *Benedetto Croce and Italian Fascism*. Toronto : University of Toronto Press, 2003. <https://doi.org/10.3138/9781442671256>
- SABBATUCCI, Giovanni - VIDOTTO, Vittorio. *Storia contemporanea. Dalla Grande Guerra a oggi*. Roma; Bari : Editori Laterza, 2019.
- ŠTÚR, Svätopluk. *K logickým problémom súčasnej filozofie*. Praha : Prúdy, 1936.
- ŠTÚR, Svätopluk. *Problém transcendentna v súčasnej filozofii*. Bratislava : Spisy filozofickej fakulty University Komenského v Bratislavě, č. XXVII, 1938.
- ŠTÚR, Svätopluk. *Rozprava o živote*. Bratislava : Spisy Filozofickej fakulty Slovenskej univerzity v Bratislave, č. XXXIII, 1946.
- ŠTÚR, Svätopluk. *Smysel slovenského obrodzenia*. Liptovský sv. Mikuláš : TRANOSCIUS, 1948.
- ŠTÚR, Svätopluk. *Zápasy a scestia moderného človeka*. Bratislava : VEDA, Vydavateľstvo SAV, 1998.
- ŠUŠA, Ivan. Talianska literatúra 20. storočia (II Novecento). In HOSTOVÁ, Ivana (ed.). *Vývinové problémy svetovej literatúry 20. storočia*. Prešov : Filozofická fakulta PU, 2014, s. 254 - 328.
- TARQUINI, Alessandra. *Il Gentile dei fascisti. Gentiliani e antigentiliani nel regime fascista*. Bologna : Il Mulino, 2009.
- TURI, Gabriele. *Il fascismo e il consenso degli intellettuali*. Bologna : Il Mulino, 1980.
- VÁROSSOVÁ, Elena. *Filozofia vo svete - svet filozofie u nás*. Bratislava : VEDA Vydavateľstvo SAV, 2005.
- VÁROSSOVÁ, Elena. Na úvod. In ŠTÚR, Svätopluk. *Zápasy a scestia moderného človeka*. Bratislava : VEDA Vydavateľstvo SAV, 1998, s. 7 - 20.
- VENERUSO, Danilo. *Storia d'Italia nel Novecento*. Roma : Edizioni Studium, 2004.

Internetové zdroje

- Il Manifesto degli Intellettuali Antifascisti [on-line]. Dostupné na internete: <<http://www.ousia.it/content/sezioni/testi/CroceManifestoIntellettualiAntifascisti.pdf>> [14.11.2022].
- KOLLÁR, Karol. Niekoľko poznámok k Štúrovej práci Zápasy a scestia moderného človeka. In *Filozofia*, 2001, roč. 56, č. 9, s. 636 – 639 [on-line]. Dostupné na internete: <<http://www.klemens.sav.sk/fiusav/doc/filozofia/2001/9/636-639.pdf>> [14.11.2022].
- OLEXÁK, Peter. „Sme za demokraciu“. Kanonik Andrej Cvinček a jeho percepcia a realizácia demokracie. In *Kultúrne dejiny*, 2022, roč. 13, č. 2, s. 273 – 290 [on-line]. Dostupné na internete: <<http://kulturnedejiny.ku.sk/new/wp-content/uploads/2022/11/cultural-history-2022-2-article-5.pdf>> [28.11.2023]. <https://doi.org/10.54937/kd.2022.13.2.273-290>
- PICHLER, Tibor. Svätopluk Štúr a politika ideí. In *Filozofia*, 2001, roč. 56, č. 9, s. 601 – 606 [on-line]. Dostupné na internete: <<http://www.filozofia.sav.sk/sites/default/files/doc/filozofia/2001/9/601-606.pdf>> [14.11.2022].
- VÁROSSOVÁ, Elena. Miesto a význam Svätopluka Štúra v kontexte slovenskej filozofie 20. storočia. In *Filozofia*, 2001, roč. 56, č. 9, s. 594 – 600 [on-line]. Dostupné na internete: <<http://www.klemens.sav.sk/fiusav/doc/filozofia/2001/9/594-600.pdf>> [14.11.2022].
- VLČEK, Radomír. Slovanství a jeho kult v československém prostředí 40. let 20. století. In *Kultúrne dejiny*, 2023, roč. 14, supplementum, s. 177 – 204 [on-line]. Dostupné na internete: <<http://kulturnedejiny.ku.sk/new/wp-content/uploads/2023/09/cultural-history-2023-supplement-article-10.pdf>> [28.11.2023]. <https://doi.org/10.54937/kd.2023.14.Supp.177-204>

SUMMARY

The Thought of Svätopluk Štúr and Benedetto Croce: Unknown Parallels from the Context of the Period of Totalitarian Regimes in Europe

The era of totalitarianism in Europe has bequeathed significant changes in European and non-European civil society, which has been for long under the massive pressure of undemocratic regimes with authoritarian leaders and their insane cult of personality. The mechanisms of gradual destruction of fundamental principles for a peaceful coexistence among the nations and the spread of deleterious ideas about the future of Europe, dominated by ‘the chosen race’, have deeply modified thought and consciousness of European citizens until the present day.

In this article, we focus on the period between World War I and World War II and the war itself, when European fascist totalitarian regimes were at their peak. We have chosen to analyse some aspects of the thought of two renowned philosophers of those years, Benedetto Croce and Svätopluk Štúr, in order to present their different views and ideas and emphasise how they fought with the weapons of culture to preserve the European humanist tradition. To achieve this, in the first part of the article we focused on the thought of Svätopluk Štúr and the parallels with the work of Benedetto Croce on some significant issues concerning European history and philosophy of the time. The second and the third part present some thoughts and reflections by means of Italian philosopher's selected works in the context of the rise of Benito Mussolini's fascist regime and its evolution to dictatorship. In the concluding section, we point out the common elements of the two philosophers' ideas within fascism and its menacing values and implications on free democratic regimes. Despite the fact that Štúr and Croce did not know each other in person, and furthermore the language barrier and

the considerable differences between the two and their countries, we have seen how both personalities of anti-fascist intellectual environment were able to fight against the totalitarian society's destructive weapons, to leave an indelible lesson for the future generations.

As a result of the rise of the totalitarian regime of the Slovak state, a process of persecution of humanist intellectuals, philosophers, artists and activists of different cultures, as well as members of other 'non-Slovak' ethnic minorities, began. In Italy, as in Slovakia, the formation of the Fascist regime led to a worsening of situation within the academic and cultural world, even though the Italian culture and philosophy had deeper roots and more activists and politicians, who defended the humanist tradition.

Unlike Croce, Svätopluk Štúr had lived through two totalitarian regimes: the wartime Slovak State of Jozef Tiso and the post-war communist Czechoslovakia. Both types of dictatorial regimes have prevented Štúr to share publicly the ideas of humanism, democracy and freedom. In his works, the Slovak philosopher was a supporter of the idea of the European unification in a spirit of brotherhood and peaceful coexistence among the nations. Štúr was critical of nationalist extremism, unilateralist individualism and collectivism. He clearly observed that Slovakia could not have participated in the world history without a constructive involvement in the cooperation mechanisms among peoples. According to the Masaryk's political philosophy, Štúr rejected the opinion that Slovakia should have primarily pursued specific national interests. These ideas of the Slovak philosopher unequivocally present his European spirit and peace message until the current reality, in which we are witnesses of a new massive spread of destructive ideologies, as right-wing extremism, chauvinism, neo-fascism and anti-Semitism.

In this struggle of ideas, the Italian philosopher, historian and liberal politician Benedetto Croce has had a fundamental meaning for the Štúr's evolution of thinking, especially regarding the European tradition defence and the rejection of fascist doctrine. In the context of Mussolini's dictatorship and the consequent denial of fundamental freedoms in Italian society, Croce has drawn up the renowned document, known as *Manifesto of the Anti-Fascist Intellectuals* or simply *Anti-Manifesto* (1925). This document was written as a reaction to the *Manifesto of the Fascist Intellectuals* by Giovanni Gentile, and represented the definitive rupture between the philosopher and Mussolini's regime. Within the *Manifesto*, Croce argued that fascist regime had become a real threat to democracy and intellectual freedom. In this context, the document represented an urgent appeal to Italian intellectuals to openly oppose the Mussolini's dictatorship, in order to defend the fundamental principles of free and democratic society. The rise of European totalitarian regimes in the interwar period has demonstrated the essential importance of intellectual's role in the spread and maintenance of peaceful values in civil society. Tragic consequences of destructive ideologies as fascism, Nazism and Stalinism have irrevocably altered the mental and ideational substance of European culture and identity. In the current historical period, the freedom and independence of intellectuals, and their role in civil society represent a key element in the formation process of public opinion and civil consciousness.

Dr. Patrizia Šušová Prando, PhD.

Múzeum Slovenského národného povstania v Banskej Bystrici

SK-974 01 Banská Bystrica Kapitulská 23

e-mail: <patrizia.susova@muzeumsnp.sk> / <pprandosusova@gmail.com>

doc. PhDr. Marta B. Zágorská, CSc.

e-mail: <zagorsekovam@gmail.com>

Miesto histórie vo vývoji kultúrnych vzťahov medzi Československom a Talianskom v rokoch 1948 - 1989

IVAN A. PETRANSKÝ

The Place of History in the Development of Cultural Relations between Czechoslovakia and Italy between 1948 and 1989

DOI: <https://doi.org/10.54937/kd.2024.15.1.37-58>

ABSTRACT: The topic of the article is the place of history in the development of cultural relations between Czechoslovakia and Italy between 1948 and 1989. Cultural relations are an inseparable part of bilateral relations between countries, and this is true in the case of the complicated relations between Czechoslovakia and Italy in the period from the rise of the communist regime in Czechoslovakia in 1948 to its demise in 1989. History, in its various forms, also had an indispensable place in these relations. This was due to the general fact that the regime in Czechoslovakia used historical themes and adapted their content as part of its promotional action not only for its own population but also in international relations. It was also due to the specific features of the historical development of the two countries and a number of common features. This paper deals with the wide range of traces that the question of history has left in Czechoslovak-Italian relations. First, it concerns the question of historical scientific research carried out by Slovak and Czech scholars (historians or archivists) in Italy based on a cultural interstate agreement, an agreement between academies of sciences or outside the framework of agreements, and the formal and informal relations between professional historians of both countries. Another aspect examined is the place of historical themes in cultural, popularization and propaganda activities in the form of films, lectures, exhibitions, museums, celebrations.

Keywords: Czechoslovak-Italian Relations, Cultural Relations, History, Historical Research in Italy.

Úvod

Kultúrne vzťahy sú nerozlučnou časťou dvojstranných vzťahov medzi jednotlivými krajinami a platí to aj v prípade komplikovaných vzťahov medzi komunistickým Československom a Talianskom v období rokov 1948 - 1989. Vo všeobecnosti išlo z hľadiska československo-talianskych kultúrnych vzťahov prakticky vo veľkej väčšine o vzťahy česko-talianske, a to ako z hľadiska tematiky a interpretácie, tak aj inštitucionálneho a personálneho krytia. Po roku 1948 to platilo obdobne ako predtým (v medzivojnovom období i v rokoch 1945 - 1948), postupne sa však slovenský podiel posilňoval, zreteľnejšie po federalizácii štátu. V rámci kultúrnych vzťahov

mala svoje nezastupiteľné miesto aj história. Dané to bolo jednak všeobecnou skutočnosťou, že režim v Československu využíval historické témy ako súčasť svojho propagačného pôsobenia nielen na vlastných obyvateľoch, ale aj v medzinárodných vzťahoch, jednak konkrétnymi špecifikami historického vývoja týchto dvoch krajín a viacerými styčnými bodmi, ktoré bolo možné v rámci neho identifikovať. Tento príspevok sa zaoberá širokým spektrom stôp, ktoré história v československo-talianskych vzťahoch zanechala: historickým vedeckým výskumom a vzťahmi medzi profesionálnymi historikmi i históriou ako súčasťou kultúrnych, osvetových i propagandistických aktivít v podobe výstav, osláv výročí, múzejnej činnosti, filmov či prednášok. Pri časovom vymedzení témy bol rok 1948 ako spodná hranica vybraný napriek tomu, že z hľadiska slovenských a českých dejín nejde o medzník takého významu ako rok 1945, a platí to aj pri medzinárodných otázkach. Pre skúmanie vzťahov medzi Československom a Talianskom sme ho však zvolili ako dôležitý moment, pričom sme zohľadnili nielen dianie v Československu v roku 1948, ale aj dôsledky zmien na talianskej politickej scéne v roku 1947 (koniec pôsobenia komunistov vo vláde). Rok 1989 bol prirodzene vybraný ako medzník, ktorý jednoznačne uzatváral jednu a otváral viditeľne odlišnú etapu vzťahov medzi Československom a Talianskom.

Príspevok sa zameriava na skúmanie vzťahov medzi dvomi štátmi (Československo a Taliansko). V rámci širšieho kontextu s touto problematikou do istej miery súvisia aktivity slovenského exilu v talianskom a vatikánskom prostredí, ktoré mali okrem politického a cirkevného aj svoj špecifický kultúrny rozmer. Z hľadiska histórie sa to prezentovalo vedeckou činnosťou slovenských historikov pôsobiacich v Taliansku, predovšetkým z radov kňazov (napríklad Milan S. Ďurica, Michal Lacko, Štefan Náhalka), ale aj výsledkami aktivít inštitúcií, ako bolo Slovenské vydavateľstvo sv. Cyrila a Metoda v Ríme, Slovenský ústav sv. Cyrila a Metoda v Ríme či vedecká rímska pobočka Slovenského ústavu sídliaceho v Clevelande, ktorá vydávala vedeckú ročenku v svetových jazykoch *Slovak Studies*. Vzhľadom na komplexnosť problematiky slovenského exilu v Taliansku a potrebu osobitného prístupu k jej výskumu sa príspevok na túto tému bližšie nekoncentruje.

Situácia do konca päťdesiatych rokov

Vzťahy medzi Československom a Talianskom v rokoch 1948 - 1989 sa rozvíjali na pozadí geopolitického vývoja vo svete, kde základnou konštantou bola jeho bipolarita, pričom sa tieto krajiny ocitli na opačných stranách železnej opony. To vytváralo základný rámec pre medzištátne vzťahy. Tie však boli okrem globálneho vývoja ovplyvňované aj konkrétnym dianím na talianskej i československej politickej scéne a do určitej miery i formami pôsobenia jednotlivých osobností reprezentujúcich krajiny v diplomatických vzťahoch - predovšetkým titulárov v Ríme a Prahe. Celkovo na vzťahy vplývala špecifickosť talianskej politickej situácie, kde najsilnejšou a dlhodobo vládnuou stranou bola kresťanská demokracia, druhou najpopulárnejšou stranou však boli komunisti, tešiaci sa podpore z krajín sovietskeho bloku, vrátane Československa. Politicky pôsobili v opozícii (istou výnimkou bolo v sedemdesiatych rokoch obdobie „historického kompromisu“, keď komunisti podporovali

vládu kresťanského demokrata Alda Mora). Faktom však je, že hoci v politike mali najväčšiu silu kresťanskí demokrati, komunisti boli v kultúrnom a vo vedeckom prostredí veľmi vplyvní, čo malo dopad aj na kultúrne vzťahy Talianska s krajinami východného bloku, nevynímajúc Československo.

Kultúrne vzťahy sa po druhej svetovej vojne začali postupne rozvíjať. Už v roku 1945 prišlo k dohode o oživení Ústavu talianskej kultúry v Prahe, ktorý počas vojny prestal pôsobiť. V roku 1946 sa obe krajiny dohodli na vzájomnom udeľovaní študijných štipendií. V nasledujúcom roku bol na československé vyslanectvo v Ríme vyslaný kultúrny pridelenec. Postupne sa v Taliansku objavovalo čoraz viac československých kultúrnych aktivít a platilo to aj naopak. Tieto styky pokračovali aj v nasledujúcom období, negatívne však na ne pôsobilo rýchle ochladenie politických vzťahov medzi Československom a Talianskom.¹

To prišlo po diani v rokoch 1947 – 1948. V roku 1951 talianska vláda zrušila svoj konzulát v Bratislave.² Malo to súvislosť s centralizáciou československého štátu a s úsilím režimu o eliminovanie postavenia Slovenska voči zahraničiu. Na žiadosť Talianska zas československá vláda zrušila svoj konzulát v Miláne. Tento vývoj sa odrážal v kultúrnych stykoch, do ktorých patrili aj vedecké aktivity. Tieto vzťahy sa ocitli na minime. V roku 1948 talianska strana odvolala dohodu o recipročnej výmene vysokoškolských štipendistov.³ Po roku 1948 československá vláda prestala poskytovať financie na činnosť Ústavu talianskej kultúry v Prahe a spolupracovať s ním.⁴ Na začiatku päťdesiatych rokov zanikol. Ani Československo nemalo na území Talianska žiadnu kultúrnu inštitúciu, keď snahy o obnovenie Československého historického ústavu v Ríme, ktorý existoval medzi vojnami, sa po roku 1945 nepodarilo úplne naplniť a po roku 1948 postupne zanikol. Československo sa však mohlo v kultúrnej oblasti oprieť aspoň o stykovú spoločnosť – Taliansku spoločnosť pre kultúrne vzťahy s Československom, ktorá bola riadená talianskymi komunistami a usmerňovaná i dotovaná československou vládou. Jej vznik presadzovali československé orgány už v roku 1950, vtedy však ešte u talianskych komunistov s touto myšlienkou neuspeli predovšetkým kvôli jej personálnej náročnosti.⁵ Spoločnosť sa napokon vytvorila v roku 1953. Prvé roky jej činnosti neboli uspokojivé z dôvodu slabého finančného zabezpečenia, no i nedostatočnej iniciatívy zo strany jej predstaviteľov, a tak na pražskom ministerstve zahraničných vecí dokonca zvažovali ukončenie jej existencie.⁶ Postupne sa však spoločnosť stala aktívnym a efektívnym

¹ Archiv Ministerstva zahraničních věcí České republiky, Praha (ďalej A MZV ČR), fond (ďalej f.) Teritoriální odbor – obyčejné spisy Itálie (ďalej TO – O Itálie) 1945 – 1959, škatuľa číslo (ďalej šk. č.) 1. Dokument o československo-talianskych kultúrnych stykoch.

² O zatvorení talianskeho konzulátu v Bratislave pozri ŠPILKA, Jozef. The Slovak Question and political situation in Slovakia from the perspective of Italian diplomacy at the turn of the 1940s and 1950s. In *Slovak Studies*, 2021, roč. 7, č. 1 – 2, s. 93 – 97.

³ A MZV ČR, f. TO – O Itálie 1945 – 1959, šk. č. 1. Dokument o československo-talianskych kultúrnych stykoch.

⁴ A MZV ČR, f. Teritoriální odbor – tajné spisy Itálie (ďalej TO – T Itálie) 1955 – 1959, šk. č. 5. List MIO MZV, 24. 3. 1950.

⁵ A MZV ČR, f. TO – O Itálie 1945 – 1959, šk. č. 9. List MIO vyslanectvu v Ríme, 29. 1. 1952.

⁶ A MZV ČR, f. TO – O Itálie 1945 – 1959, šk. č. 9. Hospodársko-politické a kultúrne styky s Talianskom, október 1957.

nástrojom na presadzovanie československej komunistickej propagandy v talianskom prostredí. Pre svoje aktivity dostala v Ríme priestory na Via Crescenzo, ktoré pôvodne slúžili Československému historickému ústavu v Ríme.⁷ Celkovo Československo malo záujem o svoju kultúrnu prezentáciu v Taliansku, ktorú sa snažilo využiť ako jeden z nástrojov šírenia komunistickej propagandy. Naopak, Taliansko sa spočiatku snažilo toto ideologické prenikanie na vlastné územie brzdiť a samo výraznejší záujem prezentovať sa v Československu neprejavovalo.

Československo-talianske kultúrne vzťahy sa začali do istej miery zintenzívňovať v druhej polovici päťdesiatych rokov, a to ako v oblasti umenia, tak aj školstva a vedy. Väčšiu iniciatívu prejavovala československá strana. Za najúspešnejšie považovala jej diplomacia akcie v oblasti hudobných vystúpení v Taliansku.⁸ Z hľadiska vzťahov v oblasti humanitných vied a osobitne histórie a prezentácie výsledkov historického výskumu v Taliansku sa v tomto období objavovali občasnú cesty československých odborníkov na vedecké kongresy a konferencie. Ku krátkodobému vyostreniu československo-talianskych vzťahov prišlo v roku 1958 a prejavilo sa to aj v oblasti kultúrnych a vedeckých vzťahov. Súviselo to s rozhlasovým vysielaním v taliančine *Oggi in Italia*, ktoré od roku 1951 z Prahy šírilo v talianskom prostredí komunistickú propagandu (po obsahovej stránke ho pripravovali talianski komunisti), na taliansku vládu dlhodobo pôsobilo ako červené súkno a bolo najvýraznejšou špecifickou prekážkou rozvoja vzťahov. Po tom, ako v marci 1958 Taliansko požiadalo Československo (nie po prvý raz) o zastavenie tohto vysielania a neuspelo, uskutočnilo kroky, ktorými boli paralyzované dvojstranné vzťahy s výnimkou hospodárskych. Okrem iného Taliansko zintenzívnilo využívanie osvedčeného nástroja - odmietania vydávania vstupných víz československým občanom, a to aj účastníkom medzinárodných vedeckých kongresov.⁹

Oživenie v šesťdesiatych rokoch

Na prelome päťdesiatych a šesťdesiatych rokov napätie opadlo. Následné upokojenie a vzostup vzájomných vzťahov bol v súlade s postupnou celkovou zmenou prístupu talianskej diplomacie k štátom pod sovietskym vplyvom, čo malo svoje širšie súvislosti v medzinárodnopolitickom vývoji. Skončili sa obštrukcie Talianov pri vydávaní víz a začala sa objavovať ich výraznejšia iniciatíva v oblasti kultúrnych vzťahov. Prejavovala sa okrem úvah o obnovení Ústavu talianskej kultúry v Prahe aj prezentáciou myšlienok o uzatvorení kultúrnej dohody medzi oboma krajinami. Talianska strana už v predchádzajúcich rokoch naznačovala, že by bolo možné o uzavretí takejto dohody uvažovať, v roku 1959 však túto otázku nastoľovala

⁷ MARSINA, Richard. Výskumy vo Vatikánskom archíve a pokusy o založenie Slovenského historického ústavu v Ríme do roku 1995. In DOBROTKOVÁ, Marta - KOHÚTOVÁ, Mária (eds.). *Slovensko a Svätá stolica*. Trnava : Slovenský historický ústav v Ríme; Trnavská univerzita, 2008, s. 15 - 16. Po rozdelení Česko-Slovenska sa tieto priestory ako majetok Českej republiky stali sídlom českého veľvyslanectva pri Svätej stolici. Pozri HALAS, František X. *Fenomén Vatikán*. Brno : Centrum pro studium demokracie a kultury, 2004, s. 641 - 642.

⁸ A MZV ČR, f. TO - T Itálie 1955 - 1959, šk. č. 1. Návrh na ďalší postup vo vzťahoch medzi ČSR a Talianskom, 20. 1. 1959.

⁹ A MZV ČR, f. TO - T Itálie 1955 - 1959, šk. č. 1. Návrh na ďalší postup vo vzťahoch medzi ČSR a Talianskom, 20. 1. 1959.

ešte výraznejšie. Československo k nej v tom čase pristupovalo rezervovane, keďže daný stav, spočívajúci v prevahe československých kultúrnych aktivít v Taliansku nad talianskymi aktivitami v Československu, považovalo za výhodný. Nad uzavretím kultúrnej dohody bola československá zahraničná politika ochotná uvažovať za predpokladu, že by nerozširovala talianske aktivity, a naopak, nebrzdila dovtedajšie aktivity Československa voči Taliansku.¹⁰ Československú pozíciu výstižne charakterizovala správa o stave stykov s Talianskom, ktorá vznikla na ministerstve zahraničných vecí v roku 1961: „*Uzavretie kultúrnej dohody by síce mohlo mať pri prípadnom ochladení stykov dočasne kladný účinok, avšak nutne by viedlo k strate súčasnej prevahy našich akcií nad talianskymi a mohlo by i uľahčiť taliansku ideologickú diverziu.*“¹¹ Myšlienka kultúrnej dohody, hoci neodmietnutá, tak zostala na ďalšie roky v dôsledku neexistencie reálneho záujmu z československej strany paralyzovaná.

Zmena v československo-talianskych vzťahoch mala v šesťdesiatych rokoch výrazný odraz aj v kultúrnej výmene a zasiahla i oblasť histórie. Tá mala svoje miesto v jednotlivých kultúrnych podujatiach, pričom československou snahou pri kultúrnych vzťahoch bolo, ako uvádzala koncepcia kultúrnych stykov s Talianskom, vypracovaná ministerstvom školstva a kultúry a schválená kolégiom ministerstva zahraničných vecí vo februári 1961, poukazovať „*na spoločné historické stránky, partizánske boje za druhej svetovej vojny a i.*“¹² Dokument Vojenského historického ústavu v roku 1962 charakterizoval priesečníky slovenských, českých a talianskych dejín vo vojenskej oblasti: „*Národy ČSSR a Talianskej republiky sa často stretávali – ako dokazuje ich história – na poli kultúrnom, hospodárskom i vojenskom. Zvlášť treba zdôrazniť, že to bol spoločný boj proti habsburskej monarchii v XIX. storočí, ktorý vyvolal vznik vzájomných sympatií a zblížil naše národy. Český ľud má v úcte veľkých synov Talianska, z ktorých mnohí na českej pôde položili životy za slobodu svojej vlasti. Hrdina Garibaldi sa stal priam vzorom pre národnooslobodzovací boj československého ľudu proti Rakúsko-Uhorsku. Talianski bojovníci stáli na strane nášho ľudu v početných partizánskych oddieloch a v Slovenskom národnom povstaní v roku 1944. Aj Česi a Slováci pokropili mnohokrát v histórii svojou krvou taliansku pôdu. Najslávnejšiu kapitolu vpísal československý a taliansky ľud spoločne v rokoch 1917 – 1918, keď bok po boku bojovali československí a talianski vojaci proti Rakúsko-Uhorsku. Doss Alto a Piava – to sú mená, ktoré budú patriť vždy k československým i talianskym bojovým tradíciám.*“¹³

Okrem československých úradov mala dôležitú úlohu pri realizácii akcií v talianskom prostredí čoraz aktívnejšia spoločnosť pre kultúrne vzťahy s Československom, ako aj početné centrá pre kultúrne kontakty so zahraničím, ktoré pôsobili v jednotlivých talianskych regiónoch a talianski komunisti v rámci nich propagovali krajiny sovietskeho bloku. Československo pre svoje zámery dokázalo využívať aj

¹⁰ A MZV ČR, f. TO – T Itálie 1955 – 1959, šk. č. 1. Československo-talianske vzťahy – informácia pre kolégium.

¹¹ A MZV ČR, f. TO – T Itálie 1960 – 1964, šk. č. 1. Správa o stave stykov s Talianskom, jún 1961.

¹² A MZV ČR, f. TO – T Itálie 1960 – 1964, šk. č. 2. Koncepcia kultúrnych stykov s Talianskom, február 1961.

¹³ A MZV ČR, f. TO – O Itálie 1960 – 1964, šk. č. 7. Odovzdávací protokol československej expozície v Historickom vojnovom múzeu v Roverete, 22. 6. 1962.

spoluprácu tých miestnych orgánov, ktoré boli ovládané ľavicovými silami. Takéto zázemie vytváralo dobré predpoklady na široký rozsah akcií po celom Taliansku, či už išlo o aktivity v oblasti umenia (hudba, výtvarné umenie, film, divadlo), alebo najrôznejšie výstavy, prednášky, besedy. História v nich mala svoje nezastupiteľné miesto.

Zásadnou témou, ktorá mala zapôsobiť na taliansku verejnosť, boli dejiny nacistických perzekúcií a protinacistického odboja. Motivácia, pre ktorú tlačilo pražské mocenské ústredie tento okruh tém do popredia, nebola kultúrna ani akademická, ale čisto ideologicko-politická. Súvisela s postupom proti Nemeckej spolkovej republike v rámci boja proti „západonemeckému revanšizmu“. Na presadzovaní tejto širokej medzinárodne realizovanej koncepcie sa aktívne podieľali aj štátno-bezpečnostné zložky. Pripomínanie si takýchto tém v Taliansku tak bolo len malým kúskom veľkej mozaiky. Rezonovali pribežne, no najmä pri príležitosti okrúhlych výročí, akými bolo 20. výročie vypálenia obce Lidice v roku 1962 (a 25. výročie v roku 1967), 25. výročie mníchovskej konferencie v roku 1963 alebo o rok neskôr 20. výročie konca druhej svetovej vojny.

Jedným z takýchto historických výročí, ktoré mala Československo záujem propagácie zúročiť v talianskom prostredí, bolo 20. výročie SNP v roku 1964. Bolo vnímané ako prvá fáza osláv dvadsiateho výročia „oslobodenia ČSSR“. Veľvyslanectvo v Ríme malo za úlohu zabezpečiť v Taliansku propagačnú kampaň o SNP, pričom podľa pokynov z ministerstva zahraničných vecí malo pozornosť sústrediť predovšetkým na juh krajiny a ostrovy.¹⁴ Okrem tejto kampane si veľvyslanectvo v Ríme pripomenulo výročie večierkom, na ktorom sa zúčastnilo takmer sto osôb a bol spojený s premietnutím dokumentárneho filmu.¹⁵ Súčasťou propagácie povstaleckej histórie mala byť aj výstava, ktorú pri tejto príležitosti pre zahraničie pripravila Slovenská národná rada. Do Talianska bola odoslaná na začiatku augusta 1964 a Povereníctvo SNR pre školstvo a kultúru malo záujem, aby bola otvorená v predvečer výročia. Ako odborný sprievodca výstavou mal do Talianska pricestovať Samuel Faltán z Historického ústavu Slovenskej akadémie vied.¹⁶ Tento plán sa nepodarilo realizovať, keďže prišlo k viacerým komunikačným a organizačným nedorozumeniam medzi rímskym zastupiteľským úradom a štátnymi inštitúciami v Československu. Napokon ani v auguste, ani v neskoršom jesennom termíne výstava, na príprave ktorej spolupracovala styková spoločnosť, verejnosti sprístupnená nebola a Faltán do Ríma nepricestoval. Z pohľadu veľvyslanectva však výraznejšia škoda nevznikla. Ako informovalo v októbri 1964 pražské ústredie, „*vzhľadom na administratívne voľby v Taliansku prišlo zo 45 miest, kam spoločnosť výstavu ponúkla, zásadné zamietnutie prijatia ako výstavy, tak s. Faltána, takže netreba oplakávať chyby, ktorých sa zložky ČSSR v tejto súvislosti dopustili*“.¹⁷

Pokiaľ išlo o výstavy na historické témy, v šesťdesiatych rokoch sa napríklad dlhodobo na početných miestach v Taliansku s úspechom konala putovná výstava

¹⁴ A MZV ČR, f. TO - O Itálie 1960 - 1964, šk. č. 3. List MZV veľvyslanectvu v Ríme, máj 1964.

¹⁵ A MZV ČR, f. TO - O Itálie 1960 - 1964, šk. č. 3. Telegram veľvyslanectva v Ríme MZV, 2. 9. 1964.

¹⁶ A MZV ČR, f. TO - O Itálie 1960 - 1964, šk. č. 3. List Povereníctva SNR pre školstvo a kultúru veľvyslanectvu v Ríme, 11. 8. 1964.

¹⁷ A MZV ČR, f. TO - O Itálie 1960 - 1964, šk. č. 3. List veľvyslanectva v Ríme MZV, 21. 10. 1964.

kresieb židovských detí v Terezíne. Styková spoločnosť v súvislosti s tým vydala aj publikáciu s kresbami a básňami týchto detí. Československá diplomacia hodnotila ideologický dopad týchto aktivít vysoko. V jednom z hodnotení stykov s Talianskom z júla 1963 sa uvádzalo: „*Publikácia spolu s výstavou je dobrým propagačným prostriedkom v práci stykovej spoločnosti a je vhodne využívaná v boji proti revanšizmu.*“¹⁸ O kresbách bol s pomocou československého veľvyslanectva v Ríme natočený aj taliansky dokument.¹⁹ Po Taliansku putovali aj ďalšie výstavy s historickými témami, či už išlo o výstavu o Lidiciach, alebo, v prípade starších dejín, výstava o Janovi Amosovi Komenskom.²⁰

Na začiatku šesťdesiatych rokov sa v Historickom vojnovom múzeu v Roverete v Tridentisku (Trentino) realizovala obnova časti múzea venovanej česko-slovenskej účasti v prvej svetovej vojne. Československá sála tam vznikla po prvej svetovej vojne a neprešla odvtedy zmenou. O doplnení a obnovení tejto expozície rokovali s riaditeľom múzea zástupcovia vyslanectva (vojenský pridelenec a kultúrny atašé) v júni 1960, keď sa v tomto meste zúčastnili na medzinárodnej mierovej manifestácii *Zvon padlých*. Informovali o tom následne ministerstvo národnej obrany i riaditeľa Historického ústavu ČSAV Josefa Maceka, s ktorým bola vec prerokovaná počas jeho štúdia v Ríme v novembri 1960.²¹ Motiváciou československého vyslanectva nebolo len dať modernejšiu a atraktívnejšiu tvár štyridsať rokov starej zanedbanej expozícii, ale ju pri tejto príležitosti aj patrične ideologicky prispôbiť aktuálnemu pohľadu komunistického režimu na moderné dejiny. Cieľom bolo zmeniť dovtedajší charakter výstavy („masarykovsko-legionárska legenda“), vykresliť účasť Slovákov a Čechov v prvej svetovej vojne ako boj prostých ľudí o samostatnosť doma a v zahraničí a prepojiť to zároveň s prezentáciou odboja počas druhej svetovej vojny. Muselo sa to však pripraviť citlivo, keďže vedenie múzea dávalo najavo potrebu apolitického prístupu.²² Na základe následných rokovaní, počas ktorých sa v odbornej aj politickej rovine hľadali obsahové kompromisy, pripravil novú expozíciu Vojenský historický ústav v Prahe, konkrétne jeho vojenské múzeum. Realizovala sa v roku 1962 a bola odovzdaná ako dar československej vlády Talianskej republike. Ako sa uvádzalo v odovzdávacom protokole, „*Československá socialistická republika darom svojej expozície Historickému vojnovému múzeu v Roverete chce preukázať, že si váži pamiatku spoločného boja československo-talianskeho, boja, ktorý položil základy pre ďalšie priateľské vzťahy oboch štátov.*“²³

Historické témy mali svoje miesto aj v československých filmoch, ktoré sa prezentovali na početných filmových festivaloch, v komerčnej distribúcii, v televíznom vysielaní, ale aj formou požičiavania rôznym organizáciám v talianskych regiónoch. Osobitné postavenie z hľadiska prezentovania historickej problematiky mali filmy

¹⁸ A MZV ČR, f. TO – O Itálie 1960 – 1964, šk. č. 5. Stručné hodnotenie kultúrnych, školských, vedeckých a športových stykov s Talianskom v 2. štvrtroku 1963, 5. 7. 1963.

¹⁹ A MZV ČR, f. TO – T Itálie 1960 – 1964, šk. č. 7. Predbežné hodnotenie plánu činnosti ZÚ v 1. polroku 1964, 4. 6. 1964.

²⁰ A MZV ČR, f. TO – T Itálie 1960 – 1964, šk. č. 6. Činnosť stykovej spoločnosti v 1. polroku 1962, 14. 8. 1962.

²¹ A MZV ČR, f. TO – T Itálie 1960 – 1964, šk. č. 6. Kultúrna správa za rok 1960, 30. 1. 1961.

²² A MZV ČR, f. TO – O Itálie 1960 – 1964, šk. č. 7. List vyslanectva v Ríme MZV, 19. 12. 1960.

²³ A MZV ČR, f. TO – O Itálie 1960 – 1964, šk. č. 7. Odovzdávací protokol československej expozície v Historickom vojnovom múzeu v Roverete, 22. 6. 1962.

venujúce sa protinacistickým témam. Tie sa československá propaganda snažila ideologicky využiť v rámci boja proti „západonemeckému revanšizmu“. V roku 1960 sa do talianskych kín dostal československý film z obdobia druhej svetovej vojny *Romeo, Julie a tma*, nakrútený v predchádzajúcom roku Jiřím Weissom. Tento film, spolu s ďalším filmom z vojnového obdobia *Vyšší princip* (1960) od Jiřiho Krejčíka, bol v lete 1960 premietnutý (mimo súťaže) aj na 21. medzinárodnom filmovom festivale v Benátkach. Film *Romeo, Julie a tma* však celkovo v Taliansku, napriek svojim nesporným umeleckým kvalitám, v tomto čase ideologickému snaženiu príliš nenapomohol. Záujem oň, podobne ako o iné dovedy premietané československé filmy, nebol vysoký. Napríklad v rímskom kine ho museli pre nezáujem publika prestať premietaf už druhý deň po premiére.²⁴ Postupom času sa záujem Talianov o československé filmy zvyšoval tak, ako v priebehu šesťdesiatych rokov s prichádzajúcimi úspechmi rástlo renomé československej tvorby. V roku 1961 bol do talianskych kín uvedený film Alfréda Radoka *Daleká cesta* z roku 1948, odohrávajúci sa na pozadí protizidovských perzekúcií počas vojny. Československá propaganda si pochvalovala, že spolu s filmom *Vyšší princip* prispel k boju proti „západonemeckému revanšizmu“ a „remilitarizácii“.²⁵ V roku 1963, keď ubehlo dvadsať rokov od popravy Juliusa Fučíka, využilo Československo toto výročie, ktoré sa dalo dobre spojiť s 25. výročím Mnichovskej dohody, na propagáciu prostredníctvom filmu *Reportáž psaná na oprátce* (1961) od Jaroslava Balíka. Premietanie filmu, spojené s prednáškami, sa uskutočnilo na viacerých miestach Talianska.²⁶ V roku 1964 pri príležitosti dvadsiateho výročia SNP bol zas v Ríme na slávnostnom podujatí predstavený film Jána Kadára a Elmara Klosa *Smrt si říká Engelchen* (1963).²⁷ Neskôr o film prejavila záujem aj talianska distribúcia, rovnako ako o ďalší film z vojnového obdobia od tejto režisérkej dvojice – *Obchod na korze* (1965).²⁸

Spolupráca sa v šesťdesiatych rokoch rozširovala aj vo vzdelávacej a vedeckej oblasti. Rozbehlo sa vzájomné udeľovanie štipendií postgraduantom. Na začiatku šesťdesiatych rokov bolo potrebné vo vedeckých vzťahoch vo všeobecnosti začínať takmer od nuly. Ako konštatoval dokument *Perspektívne úlohy našej propagácie do Talianska*, ktorý vznikol na ministerstve zahraničných vecí v roku 1961, situácia na úseku vedeckých stykov bola „v podstate nepríliš utešená“, keďže sa dlhodobou obmedzovala na účasť vedcov z Československa na vedeckých kongresoch v Taliansku, neexistoval však systematicky zostavený plán ich ciest do Talianska za účelom výskumu a nadväzovania kontaktov.²⁹ Československá diplomacia mala záujem, aby jednotlivé vedecké inštitúcie nadväzovali kontakty s talianskymi náprotivkami, vymieňali si literatúru a informácie.³⁰ Zlepšenie v tejto oblasti prebiehalo, hoci podstatne nižším tempom, než by si zastupiteľský úrad v Ríme želan. Hoci zámerom

²⁴ A MZV ČR, f. TO – T Itálie 1960 – 1964, šk. č. 6. Kultúrna správa za rok 1960, 30. 1. 1961.

²⁵ A MZV ČR, f. Politické zprávy Řím, 1960 – 1961. Kultúrna správa za 1. polrok 1961, 17. 7. 1961.

²⁶ A MZV ČR, f. Politické zprávy Řím, 1962 – 1965. Činnosť stykovej spoločnosti v 2. polroku 1963, 3. 3. 1964.

²⁷ A MZV ČR, f. TO – T Itálie 1960 – 1964, šk. č. 7. Predbežné hodnotenie plnenia plánu ZÚ Rím v 2. polroku 1964, 9. 12. 1964.

²⁸ A MZV ČR, f. TO – O Itálie 1965 – 1968, šk. č. 2. Kultúrna správa za 1. polrok 1966, 30. 6. 1966.

²⁹ A MZV ČR, f. TO – T Itálie 1960 – 1964, šk. č. 3. Perspektívne úlohy našej propagácie do Talianska, 1961.

³⁰ A MZV ČR, f. TO – T Itálie 1960 – 1964, šk. č. 2. Rozbor možností a potrieb propagácie ČSR do Talianska, 1960.

bolo zlepšiť hlavne situáciu v oblasti ekonomicky kľúčových vedeckých disciplín, postupný rozvoj aktivít sa dotkol aj humanitných vied, vrátane histórie a archeológie. Československá diplomacia aktívne podporovala záujem talianskych historikov o cesty do Československa, predovšetkým tých „pokrokovito orientovaných“. Naopak, vyslaní zástupcovia Československa sa zúčastňovali na medzinárodných vedeckých historických podujatiach v Taliansku, kongresoch či konferenciách, alebo vystupovali na samostatných prednáškach.

Celkovo sa však cestám vedcov z Československa do Talianska stále kládli neraz nezmyselné prekážky. Takou bola napríklad nevyhnutnosť zabezpečiť si pozvanie. V dôsledku toho, ako v júni 1966 konštatoval zastupiteľský úrad v Ríme, prichádzalo na veľvyslanectvo mnoho talianskych občanov s listami od osôb z Československa, kde sa „dožobrávali“ o zaslanie pozvania, aby mohli do Talianska pricestovať. „Často tam čítame aj mená dosť postavených ľudí.“ Veľvyslanectvo zároveň upozornilo na ďalší problém, ktorým boli zlé materiálne podmienky, za ktorých boli vysielaní do cudziny aj špičkoví vedeckí pracovníci prichádzajúci do kontaktu s kultúrnou elitou národa. „Naša veda má v Taliansku dobrý zvuk, je však, bohužiaľ, aj všeobecne známe, že našim vedcom nezostáva ani na taxík, nieto ešte na oplatenie pozvania. Našich vedcov si potom ich talianski partneri rozoberajú ako ‚chudobných príbuzných‘ na obed, večere, ubytovanie, prepravu atď. Objavili sa v tomto smere i narážky v tlači.“³¹ Nešlo o novú situáciu. Historik Antonín Šnejdárka už tri roky predtým po absolvovaní cesty do Talianska dôrazne vyzval: „Zabrániť tomu, aby do Talianska jazdili ľudia bez akýchkoľvek finančných prostriedkov, vybavovať ich úmerne ich potrebám, pretože politické dôsledky každej takejto návštevy sú značné.“³²

Československo-talianska komisia historikov

Významnou udalosťou pri budovaní československo-talianskych vzťahov v oblasti historickej vedy v šesťdesiatych rokoch bolo vytvorenie československo-talianskej komisie historikov. Kroky k naplneniu tejto myšlienky sa uskutočňovali v rokoch 1963 – 1965. Iniciatívu vyvíjal z československej strany najmä Historický ústav ČSAV v Prahe, ktorý sa s podporou československej zahraničnej politiky stal rozhodujúcim odborným garantom procesu vzniku komisie. Otázke sa v ústave venoval hlavne jeho pracovník Antonín Šnejdárka. Dôležitým impulzom bola jeho trojtýždňová cesta do Talianska v októbri a novembri 1963. Jej hlavným cieľom bolo pri príležitosti 25. výročia Mníchovskej dohody predniesť na viacerých miestach prednášku na tému *Mníchov a súčasnosť*. Rokoval s talianskymi odborníkmi a po návrate domov prišiel s iniciatívou, aby vznikol zmiešaný výbor pre vedeckú spoluprácu medzi oboma krajinami zložený z expertov v oblasti histórie, dejín umenia, ekonómie, pedagogiky či filozofie. Jeho úlohou malo byť uskutočňovať porady o spoločných vedeckých aktivitách a vydávať spoločné vedecké a kultúrno-informačné publikácie, pričom by ho rovným dielom financovalo Československo aj Taliansko.³³

³¹ A MZV ČR, f. TO – O Itálie 1965 – 1968, šk. č. 2. Kultúrna správa za 1. polrok 1966, 30. 6. 1966.

³² A MZV ČR, f. TO – O Itálie 1960 – 1964, šk. č. 10. Správa o ceste A. Šnejdárka do Talianska 25. 10. – 14. 11. 1963.

³³ A MZV ČR, f. TO – O Itálie 1960 – 1964, šk. č. 10. Správa o ceste A. Šnejdárka do Talianska 25. 10. – 14. 11. 1963.

Tento pôvodne širší plán sa napokon zúžil na spoluprácu v oblasti histórie. Konkrétna podoba komisie sa ustalovala v priebehu roku 1964. V marci 1964 o tejto otázke Antonín Šnejdárk spolu s historikom Jaroslavom Kladivom rokoval počas svojej ďalšej cesty do Talianska (Rím a Miláno). Na základe početných stretnutí načrtli niekoľko možností postupu. Ako najlepšia možnosť, ku ktorej sa prikláňali aj talianski komunisti, sa javilo, aby koordinátorom talianskej účasti bola Accademia dei Lincei (vedecká akadémia v Ríme) a jej partnerom v ČSSR Československá akadémia vied.³⁴ V tomto duchu prebiehali nasledujúce československo-talianske rokovania. Na jeseň a v zime 1964 sa otázkou zaoberali orgány ČSAV. Na zasadnutí Vedeckého kolégia histórie ČSAV, ktoré sa konalo spolu so zasadnutím Vedeckého kolégia histórie SAV 26. novembra 1964, bol odsúhlasený návrh Historického ústavu ČSAV na zriadenie komisie a jej zloženie.³⁵ Konečné schválenie bolo v rukách prezídia ČSAV. To sa návrhom prvý raz zaoberalo 9. decembra 1964. Prerokovanie však odložilo na základe potreby preskúmať ešte obsah práce komisie a konkretizovať požiadavky na finančné zabezpečenie jej činnosti.³⁶ Na nasledujúcom zasadnutí 23. decembra 1964 už prezídium zriadenie komisie, organizačne pričlenenej k Historickému ústavu ČSAV, schválilo a uložilo Vedeckému kolégiu histórie ČSAV, aby sledovalo jej činnosť.³⁷ Prezídium schválilo aj zloženie sedemčlennej československej sekcie komisie. Jej predsedom sa stal riaditeľ Historického ústavu ČSAV Josef Macek, ktorý sa okrem tém súvisiacich s českými dejinami (obdobie Jagelovcov, husitstvo) vedecky venoval aj talianskej renesancii. Talianske prostredie poznal a s tamojšími vedcami udržiaval kontakty. V šesťdesiatych rokoch Taliansko opakovane navštívil, zúčastňoval sa na odborných podujatiach a bádal, a to aj vo vatikánskych archívoch.³⁸ Tajomníkom československej sekcie komisie sa stal Antonín Šnejdárk a medzi členmi figurovali riaditeľ Ústavu pre teóriu a dejiny umenia ČSAV Jaromír Neumann, Josef Polišínský z Filozofickej fakulty Univerzity Karlovej v Prahe a Zdeněk Šamberger z Archívnej správy Ministerstva vnútra. Slovenskú historickú vedu zastupovali dvaja riaditelia ústavov Slovenskej akadémie vied – Ľudovít Holotík z Historického ústavu a Marian Városov z Ústavu teórie a dejín umenia.³⁹

Pokiaľ ide o zloženie talianskej sekcie komisie, jej predsedom sa stal Mario Toscano, profesor dejín medzinárodnej politiky na Università La Sapienza di Roma, ktorý bol aj poradcom talianskej vlády v otázkach dejín medzinárodných vzťahov.⁴⁰ Komisia začala so svojou činnosťou v roku 1965. Jej prvé zasadnutie sa uskutočnilo

³⁴ A MZV ČR, f. TO – O Itálie 1965 – 1968, šk. č. 2. Správa J. Kladivu a A. Šnejdárka o ceste do Rakúska a Talianska 11. – 20. 3. 1964.

³⁵ Archív Slovenskej akadémie vied, Bratislava (ďalej A SAV), f. Vedecké kolégia – 1. organizačné obdobie, šk. č. 92. Zápis z 9. zasadnutia Vedeckého kolégia histórie ČSAV, ktoré bolo spoločné s Vedeckým kolégiom histórie SAV, 26. 11. 1964.

³⁶ A SAV, f. Riadiace orgány Slovenskej akadémie vied I (ďalej RO SAV I), šk. č. 261. Zápis z 20. zasadnutia prezídia ČSAV, 9. 12. 1964.

³⁷ A SAV, f. RO SAV I, šk. č. 261. Zápis z 21. zasadnutia prezídia ČSAV, 23. 12. 1964.

³⁸ JIROUŠEK, Bohumil. *Josef Macek. Mezi historií a politikou*. Praha : Výzkumné centrum pro dějiny vědy, 2004, s. 61 – 68.

³⁹ A SAV, f. RO SAV I, šk. č. 261. Návrh na zriadenie československo-talianskej komisie historikov.

⁴⁰ A MZV ČR, f. TO – O Itálie 1965 – 1968, šk. č. 2. Správa o rozhovore A. Šnejdárka s chargé d'affaires Talianska 6. 8. 1964.

v Prahe v septembri 1965. Na oficiálnom otvorení sa zúčastnili predstavitelia ministerstva zahraničných vecí, talianskeho veľvyslanectva i ČSAV a otvárací prejav mal predseda československej sekcie Josef Macek. Na pracovnom rokovaní sa hovorilo o možnostiach spolupráce v oblasti histórie a archívniectva, pričom konkrétne otázky sa mali riešiť na nasledujúcom zasadnutí.⁴¹ To sa uskutočnilo v marci nasledujúceho roku, tentoraz v Ríme. Okrem návštev viacerých rímskych archívov a výmeny informácií o vývoji historiografie v oboch krajinách sa účastníci zaoberali otázkami spolupráce historikov, katedier histórie a historických pracovísk. Špecifikovali sa konkrétne oblasti spolupráce. Z hľadiska historických tém malo ísť o obdobie renesancie (taliansky vplyv v českých krajinách), boj národov rakúsko-uhorskej monarchie proti útlaku, československo-talianske vzťahy počas prvej svetovej vojny a po nej až do nástupu fašizmu v Taliansku. Zlepšiť sa mala situácia v udeľovaní štipendií vedeckým pracovníkom. Komisia mala usporadúvať vedecké zasadnutia a materiály z nich sa mali následne publikovať.⁴²

Na zasadnutí sa komisia zaoberala možnosťou vyriešenia dlhotrvajúceho problému tzv. toskánskeho archívu, ktorý bol obzvlášť dôležitý pre talianskych historikov. Išlo o rodinný archív toskánskych veľkovojevodov habsbursko-lotrinskej sekundogenitúry. Vznikal vo Florencii, v druhej polovici 19. storočia však bol presťahovaný do Rakúska a v čase zániku monarchie sa nachádzal na území Česka. Po druhej svetovej vojne bol súčasťou fondov Štátneho ústredného archívu v Prahe.⁴³ Československá časť podporila myšlienku, aby sa dokumenty z archívu, týkajúce sa bezprostredne Toskánska, zapožičali Taliansku, konkrétne Štátnemu archívu vo Florencii. Následne by sa materiály využili na prípravu výstavy, ktorá mala demonštrovať československo-talianske priateľstvo, čo mohlo Československo propagačne využiť. Toto riešenie, ktoré Taliani privítali, by malo aj ďalšie pozitíva pre Československo. Taliansko by sa vzdalo právnych nárokov na archív, ktorého vlastníkom by zostala ČSSR. Umiestnením vo Florencii (a nie v Ríme) by sa vzhľadom na prevahu komunistov v regionálnych orgánoch zaistilo, že k archívu budú mať dobrý prístup aj marxistickí bádatelia. Okrem toho sa otvorila možnosť, aby Československo recipročne žiadalo dokumenty z talianskych archívov.⁴⁴

Po vyslovení tohto návrhu Taliansko očakávalo, že v krátkom čase dôjde aj k jeho naplneniu, čo dávalo aj najavo. V júni 1966 sa talianske veľvyslanectvo vo veci obrátilo nótou na MZV v Prahe.⁴⁵ Československá strana však zaujala v komunikácii s Talianmi vyčkávacie stanovisko. Situáciu skomplikovalo posudzovanie veci v štátnych a straníckych orgánoch v Prahe, a hoci napokon zapožičanie archívnych materiálov dostalo zelenú, otáľalo sa s ním z dôvodu čakania na vhodnú príležitosť, kedy

⁴¹ Z. Š. [ŠAMBERGER, Zdeněk]. Zasedání československo-italské komise historiků. In *Archivní časopis*, 1965, roč. 15, č. 4, s. 249.

⁴² Z. Š. [ŠAMBERGER, Zdeněk]. II. zasedání československo-italské komise historiků v Římě. In *Archivní časopis*, 1966, roč. 16, č. 2, s. 108 – 109; A MZV ČR, f. TO – O Itálie 1965 – 1968, šk. č. 2. Správa o 2. zasadnutí zmiešanej komisie historikov ČSSR – Taliansko v Ríme 15. – 20. 3. 1966.

⁴³ MRÁZKOVÁ, Ludmila. Písemnosti toskánských zastupitelských úřadů v rodném archivu toskánských Habsburků. In *Archivní časopis*, 1965, roč. 15, č. 1, s. 36.

⁴⁴ A MZV ČR, f. TO – O Itálie 1965 – 1968, šk. č. 2. Správa o 2. zasadnutí zmiešanej komisie historikov ČSSR – Taliansko v Ríme 15. – 20. 3. 1966.

⁴⁵ A MZV ČR, f. TO – O Itálie 1965 – 1968, šk. č. 2. Nóta talianskeho veľvyslanectva v Prahe MZV, 30. 6. 1966.

tento „akt dobrej vôle“ politicky výhodne realizovať.⁴⁶ Padla tak pôvodná predstava, že by Taliani použili dokumenty pri príprave výstavy vo Florencii, naplánovanej na rok 1967. Prvý predpokladaný väčší výsledok činnosti československo-talianskej komisie historikov sa tak nezrealizoval. Vývoj mal za následok aj zmrazenie činnosti komisie.

Rok 1968 a jeho dôsledky

V takejto situácii sa nachádzali československo-talianske vzťahy v predvečer reformného pohybu, ktorý priniesol rok 1968 a bol spojený s pokusom o „socializmus s ľudskou tvárou“. Počas neho sa ukazovalo, že československo-talianske vzťahy môžu mať vo všetkých oblastiach dobrú perspektívu. V uplynulých rokoch sa objavil posun v dvoch hlavných problémoch, ktoré na ne dovtedy vrhali tieň. V roku 1966 sa medzištátnou dohodou vyriešila otázka náhrady za znárodnený taliansky majetok v ČSSR. Druhým problémom bolo vysielanie *Oggi in Italia*, ktoré aj Československo vnímalo čoraz viac ako príťaž pre rozvoj vzťahov s Talianskom. Napokon sa v júni 1967 vysielanie z československého územia zastavilo.⁴⁷

Rozviazané ruky dávali československému veľvyslanectvu v Ríme v roku 1968 možnosť slobodnejšie a menej ideologicky zošnurovane plánovať rozšírenie československo-talianskych vzťahov aj v kultúrnej oblasti, vrátane tém súvisiacich s históriou. Vo svojej správe do Prahy v máji 1968 veľvyslanec Vladimír Ludvík označil historiografiu za jeden z najdôležitejších momentov, ktoré dokážu pozitívne vplývať na rozvoj kultúrnych vzťahov. Za zásadný bod, ku ktorému malo smerovať úsilie v tomto roku, sa považovalo päťdesiate výročie vzniku Československa v októbri 1968. Spoločenské zmeny posledného obdobia umožnili priznať pripomenutiu tejto udalosti na talianskej pôde plnú vážnosť a vyzdvihnúť predtým potláčané momenty spoločné pre dejiny oboch krajín. Tými bolo vytvorenie československých légii v Taliansku, podiel talianskej diplomacie na vzniku štátu, no aj pôsobenie Tomáša G. Masaryka a Milana R. Štefánika v Taliansku.⁴⁸

Obrátiť veľkú pozornosť na prezentáciu tohto výročia malo aj svoje pragmatické dôvody. Išlo o témy, ktoré v talianskej spoločnosti i vo vedeckej sfére rezonovali. Na veľvyslanectve v Ríme otvorene priznávali, že predovšetkým u talianskej inteligencie bol v dôsledku vývoja po februári 1948 vzťah k Československu založený na vzťahu k prvej republike. Snahou preto bolo posilniť myšlienku, že štát, ktorý vznikol v roku 1918, „*má úplne logické pokračovanie v československej socialistickej republike*“.⁴⁹ Predpoklady na to boli v tomto období, keď štát prechádzal nádejnou transformáciou vyvolávajúcou v Taliansku záujem nielen v ľavicových kruhoch, dobré. Konkrétne plány, ako využiť výročie vzniku ČSR, počítali s usporiadaním sympózia a z tematického hľadiska sa orientovali na vznik a vývoj štátu, pričom osobitná

⁴⁶ A MZV ČR, f. TO - O Itálie 1965 - 1968, šk. č. 2. Záznam o porade, 24. 3. 1967.

⁴⁷ A MZV ČR, f. TO - T Itálie 1965 - 1969, šk. č. 1. Vývoj, súčasný stav a perspektívy československo-talianskych stykov, 1969.

⁴⁸ A MZV ČR, f. TO - O Itálie 1965 - 1968, šk. č. 2. Kultúrna správa - Aktuálne aspekty historiografie v našich súčasných vzťahoch, 8. 5. 1968.

⁴⁹ A MZV ČR, f. TO - O Itálie 1965 - 1968, šk. č. 2. Kultúrna správa - Aktuálne aspekty historiografie v našich súčasných vzťahoch, 8. 5. 1968.

pozornosť sa mala venovať Slovensku, ktorého premeny imponovali „pokrokovým silám“ na Sicílii či Sardínii. Výročie sa malo stať príležitosťou pre obnovu činnosti československo-talianskej komisie historikov a vyriešenie odkladaného odovzdania dokumentov tzv. toskánskeho archívu Taliansku.⁵⁰ To sa napokon nepodarilo a k stagnácii komisie ešte výrazne prispela aj smrť predsedu jej talianskej sekcie Maria Toscana v septembri 1968. Na prelome šesťdesiatych a sedemdesiatych rokov zostávala otázka obnovenia komisie ešte otvorená (napríklad ešte v marci 1970 HÚ SAV za jedného z jej členov okrem dovtedajšieho Ludovíta Holotíka navrhol Richarda Marsinu).⁵¹ K aktivizácii komisie však neprišlo. Nezrealizoval sa ani pôvodný zámer s tzv. toskánskym archívom, ktorý tak trvale zostal v Československu.

V roku 1968 nastal výrazný pokrok aj v otázke kultúrnej dohody. Kým ešte na jeseň 1967 deklarovali na pražskom ministerstve zahraničných vecí nezáujem o dohodu,⁵² na jar nasledujúceho roku už bola situácia úplne iná. Po súhlasnom prerokovaní otázky na ministerstve kultúry a informácií v máji 1968 sa začali v Prahe počiatočné práce na dohode – stanovenie jej náplne a príprava textu.⁵³ Talianske ministerstvo zahraničných vecí zaujalo k otázke uzavretia dohody pozitívne stanovisko a označovalo ho za súčasť normalizácie vzájomných vzťahov.⁵⁴

Kultúra bola sférou československo-talianskych vzťahov, v ktorej sa – napriek absencii kultúrnej dohody – vnútropolitický vývoj po januári 1968 prejavil najpozitívnejšie. Výsledky bolo vidieť rýchlo a prejavili sa vzrastom aktivít v rôznych kultúrnych oblastiach.⁵⁵ Okupácia Československa vojskami štátov Varšavskej zmluvy v auguste 1968 tento vývoj negatívne ovplyvnila.⁵⁶ V Taliansku vyvolal vojenský zákrok pobúrenie v celej šírke politického spektra. V čase nastupujúcej normalizácie bola v talianskom politickom postoji voči Československu prítomná obava z neistého ďalšieho vývoja a otázka, či a do akej miery dokážu československé orgány vystupovať ako reprezentanti suverénneho štátu. To sa prejavilo v opatrnosti a zbrzdilo rozvoj vzájomných vzťahov, vrátane plánovaných kultúrnych a vedeckých podujatí. Časť z nich sa nemohla uskutočniť, časť len v obmedzenej podobe. Aj predstavy, ako využiť vo veľkej mierke päťdesiate výročie vzniku Československa, museli byť redukované. Akciami, ktoré sa uskutočnili, sa však – podľa veľvyslanca v Ríme – predsa výročie dôstojne pripomenulo a zároveň sa podarilo „predstaviť súčasnú čs. kultúru v priamej kontinuite pokrokovej predvojnovj čs. kultúry, t. j. súčas-

⁵⁰ A MZV ČR, f. TO – O Itálie 1965 – 1968, šk. č. 2. Kultúrna správa – Aktuálne aspekty historiografie v našich súčasných vzťahoch, 8. 5. 1968.

⁵¹ A SAV, f. Vedecké kolégiá – 2. organizačné obdobie, šk. č. 209. List HÚ SAV Vedeckému kolégiu histórie SAV, 10. 3. 1970.

⁵² A MZV ČR, f. TO – T Itálie 1965 – 1969, šk. č. 1. Zhodnotenie vývoja československo-talianskych vzťahov a ich ďalšie perspektívy, 1967.

⁵³ A MZV ČR, f. TO – T Itálie 1965 – 1969, šk. č. 2. Inštruktážny list, 24. 5. 1968.

⁵⁴ A MZV ČR, f. TO – T Itálie 1965 – 1969, šk. č. 1. Záznam o rokovani s J. Rabasom, 2. 7. 1968.

⁵⁵ A MZV ČR, f. TO – T Itálie 1965 – 1969, šk. č. 5. Správa o činnosti a plnení plánu práce ZÚ Rím v 1. polroku 1968, 11. 7. 1968.

⁵⁶ O slovensko-talianskych (československo-talianskych) vzťahoch po roku 1968 pozri JAŠEK, Peter. Slovak-Italian relations 1968 – 1989. An outline of the problem. In *Slovak Studies*, 2021, roč. 7, č. 1 – 2, s. 128 – 144.

nú ČSSR ako logické vyústenie medzivojnových kultúrnych a politických snáh našich národov.⁵⁷

Zdržanlivosť na talianskej strane spôsobená okupáciou mala za následok aj spomalenie sľubne rozbehnutého procesu uzavretia kultúrnej dohody. Okrem diania v Československu ho oddialili aj vnútropolitické problémy v Taliansku spojené s vládnu krízou na jeseň 1968. Komunikácia sa tak zintenzívnila až v nasledujúcom roku. Pri tvorbe textu kultúrnej dohody sa počítalo, že jej dôležitou súčasťou bude spolupráca vo vedeckej oblasti a v rámci toho v histórii. Na rokovaní kultúrneho radcu veľvyslanectva v Ríme Jiřího Pelikána v januári 1969 na talianskom MZV mu radca Giulio Bilancioni prezentoval svoju predstavu, že by sa dôraz mohol položiť na výmenu univerzitných profesorov a študentov a na spoločné vedecké semináre alebo výskumné práce v oblasti histórie a ďalších spoločenských vied (napríklad sociológia), ktoré nemajú vyslovene politický charakter.⁵⁸

Po uskutočnení rokovaní a schválení textu na oboch stranách bola dohoda napokon parafovaná v Prahe 30. mája 1969. Veľvyslanectvo v Ríme to uvítalo ako vytvorenie podmienok na „prekorenie terajšej živelnosti“ a prechod k systematickej spolupráci.⁵⁹ Ďalším krokom bolo pristúpiť k podpísaniu dohody. Československá strana sa usilovala, aby k tomu prišlo urýchlene (na jeseň 1969) a ešte v nasledujúcom roku sa dohoda mohla realizovať na základe vykonávacieho plánu.⁶⁰ K podpisu dohody však neprišlo ani v roku 1969 ani v roku 1970, keďže talianska strana tento akt dlhodobo odkladala. Z pohľadu československej zahraničnej politiky tým talianska vláda „*demonštrovala podporu pravicovo orientovaným kruhom čs. inteligencie a poaugustovej emigrácie*“.⁶¹

Nakoniec bola kultúrna dohoda medzi československou a talianskou vládou podpísaná v Prahe až 18. mája 1971. Platnosť nadobudla 27. decembra 1971. V dohode bolo vyslovené pranie vlád uľahčiť a rozvíjať vzájomnú spoluprácu a výmenu okrem iného v oblasti vedy. Otázka vedeckých vzťahov mala v dohode významné miesto. Strany sa zaviazali rozvíjať spoluprácu a umožňovať uzavieranie priamych dohôd medzi vysokými školami, výskumnými a vedeckými inštitúciami oboch krajín, a preto podporovať výmenu výskumných pracovníkov a ďalších osobností z vedeckej oblasti, pozvaných do druhej krajiny na štúdium alebo na zdokonalenie a na prednášky v ich odbore, ako aj uskutočňovanie spoločných štúdií, umožňovať na základe vzájomnosti prístup do kultúrnych a vedeckých inštitúcií, knižníc, archívov a múzeí, podporovať účasť vedcov a odborníkov na kongresoch či zasadaniach na svojom území. Zmluvné strany sa dohodli aj napomáhať v rámci možností výmenu vedeckej literatúry a podporovať prekladanie a vydávanie najvýznamnejších diel autorov druhej krajiny v oblasti vedy. V dohode bola upravená aj spolupráca v ob-

⁵⁷ A MZV ČR, f. TO - T Itálie 1965 - 1969, šk. č. 5. Správa o činnosti ZÚ Rím a plnení plánu práce v 2. polroku 1968, 8. 1. 1969.

⁵⁸ A MZV ČR, f. TO - T Itálie 1965 - 1969, šk. č. 2. Záznam o rozhovore J. Pelikána s pracovníkmi talianskeho MZV, 20. 1. 1969.

⁵⁹ A MZV ČR, f. TO - T Itálie 1965 - 1969, šk. č. 4. Správa ZÚ Rím o kultúrnych a školských stykoch za 1. polrok 1969.

⁶⁰ A MZV ČR, f. TO - T Itálie 1965 - 1969, šk. č. 5. Hodnotenie činnosti ZÚ Rím za 1. polrok 1969, 18. 7. 1969.

⁶¹ A MZV ČR, f. TO - T Itálie 1970 - 1974, šk. č. 2. Hodnotenie činnosti ZÚ Rím za 1. polrok 1971, 20. 7. 1971.

lasti archívniectva.⁶² Konkrétne napĺňanie dohody bolo následne od roku 1973 špecifikované v trojročných programoch. Tie upravovali aj spoluprácu archívov, cesty archívárov či sprístupňovanie dokumentov tzv. toskánskeho archívu talianskym odborníkom.⁶³ Na základe dohody sa v sedemdesiatych a osemdesiatych rokoch mohli realizovať odborné cesty slovenských i českých archívárov do talianskych archívov.⁶⁴

Koncom šesťdesiatych rokov, v období tvorby kultúrnej dohody, sa začali do predia dostávať aj úvahy o možnom zriadení československého kultúrneho strediska v Ríme. Vo svojej inštruktáži zastupiteľskému úradu v Ríme z mája 1968 pražské ministerstvo zahraničných vecí – v zhode s ministerstvom kultúry a informácií – takýto návrh zavrhol ako nereálny z hľadiska financií, náplne činnosti či miesta.⁶⁵ Veľvyslanectvo sa k myšlienke vrátilo v súvislosti s parafovaním kultúrnej dohody v roku 1969 a chystaným sťahovaním svojho úradu do novej priestrannej stavby, v dôsledku čoho by sa uvoľnili dovtedajšie priestory. Apelovalo na pražské ústredie, aby návrh, napriek finančnej situácii a s ňou spojenými obmedzeniami, seriózne posúdilo. Argumentovalo potrebou využiť priaznivé podmienky, ktoré dlhodobo v Taliansku v kultúrno-propagačnej oblasti existovali.⁶⁶ Jednou z inšpirácií pre československý zastupiteľský úrad bol aktuálny vývoj v taliansko-rumunských vzťahoch, keď na základe podpísanej kultúrnej dohody vzniklo talianske kultúrne stredisko v Bukurešti, ako aj rumunské v Ríme, ktoré dostalo k dispozícii budovu niekdajšej Rumunskej akadémie, ktorá prestala s činnosťou po druhej svetovej vojne.⁶⁷

Na základe podnetu z rímskeho zastupiteľského úradu sa pražské MZV začalo vecou opäť zaoberať. V priebehu leta 1969 sa k myšlienke pozitívne postavili slovenské i české ministerstvo kultúry. Obzvlášť to slovenské otázku podporilo celkom jednoznačne. „*Taliansko zaraďujeme k tým štátom Európy, kde máme prednostný záujem na uplatňovaní slovenskej kultúry. Taliansko aj v minulosti, aj dnes patrí k tým krajinám, kde sú naše kultúrne styky intenzívne.*“ Ministerstvo vyjadrilo aj svoju ochotu podieľať sa na činnosti tejto inštitúcie a navrhlo, aby sa jej riaditeľom stal Slovák (riaditeľom obdobného pracoviska v Paríži zas Čech), čo odôvodnilo tým, že „*slovenská kultúra vo vzťahu k Taliansku má už aj dávnejšiu tradíciu a že aj teraz je export slovenskej kultúry najsilnejší v Taliansku v relácii s ostatnými kapitalistickými štátmi*“.⁶⁸

Už v júli 1969 však ministerstvo zahraničia upozornilo veľvyslanectvo na viaceré problémy, kvôli ktorým nevyslovilo jednoznačné stanovisko. Súviseli jednak

⁶² Vyhláška ministra zahraničných vecí č. 84/1973 Zb. z 22. 5. 1973 o Kultúrnej dohode medzi vládou Československej socialistickej republiky a vládou Talianskej republiky.

⁶³ Slovenský národný archív, Bratislava, f. Ministerstvo vnútra Slovenskej socialistickej republiky (1961) 1969 – 1992, Archívna správa Ministerstva vnútra Slovenskej socialistickej republiky, šk. č. 64. Program kultúrnych, školských, vedeckých a zdravotníckych výmen medzi vládou ČSSR a vládou Talianskej republiky na roky 1988, 1989, 1990.

⁶⁴ PETRANSKÝ, Ivan A. Cesty slovenských historikov a archívárov do Talianska v období komunistického režimu. In *Historický zborník*, 2023, roč. 33, č. 1, s. 69 – 79.

⁶⁵ A MZV ČR, f. TO – T Itálie 1965 – 1969, šk. č. 2. Inštruktážny list, 24. 5. 1968.

⁶⁶ A MZV ČR, f. TO – T Itálie 1965 – 1969, šk. č. 4. Správa ZÚ Rím o kultúrnych a školských stykoch za 1. polrok 1969.

⁶⁷ A MZV ČR, f. TO – O Itálie 1969 – 1974, šk. č. 2. List veľvyslanectva v Ríme MZV, 18. 6. 1969.

⁶⁸ A MZV ČR, f. TO – O Itálie 1969 – 1974, šk. č. 2. List MK SSR MZV, 8. 8. 1969.

s priestorovými otázkami, keďže dovtedajšej budovy ambasády sa chcelo Československo zbaviť. Ďalší problém bol finančný a personálny a v neposlednom rade vyvstávala otázka, čo by za povolenie kultúrneho strediska v Ríme požadovali Taliani.⁶⁹ V tomto čase, v súvislosti s negatívnym postojom Talianska k širšiemu rozvíjaniu vzťahov s Československom, bolo vybudovanie takejto kultúrnej inštitúcie v Taliansku nerealizovateľné. Na ministerstve zahraničných vecí v januári 1970 konštatovali, že vytvorenie kultúrneho strediska v Ríme je za danej situácie nereálne a vyvíjať v tomto smere ďalšie úsilie by ťažko mohlo v dohľadnom čase priniesť pozitívne výsledky.⁷⁰ Tento projekt sa nerealizoval a nebol v nasledujúcich rokoch ani prioritou v československých aktivitách voči Taliansku.

Kým diplomatické vzťahy boli na prelome šesťdesiatych a sedemdesiatych rokov negatívne ovplyvnené spornými politickými otázkami, na vzťahy medzi vedeckými inštitúciami mali tieto problémy menší dopad. Mohla sa tak úspešne rozvinúť myšlienka uzavrieť dohodu, na základe ktorej by sa vytvorili vedeckým pracovníkom Československej akadémie vied a Slovenskej akadémie vied priaznivé podmienky na výskum a vedecké vystúpenia v Taliansku. Partnerom v Taliansku sa stala Národná vedecká rada (Consiglio Nazionale delle Ricerche), štátna vedecká ustanovizeň. Úvaha vytvoriť dohodu zakotvenú spoluprácu medzi ČSAV a CNR sa začala formovať v roku 1969. Rokovania vyústili do podpisu dohody o vedeckej spolupráci medzi ČSAV a CNR 6. júla 1972. ňou sa obe strany zaviazali podporovať výmenu vedcov medzi ústavmi a inštitúciami im patriacimi alebo nimi financovanými. Malo ísť každoročne o dvadsať vedcov na obdobie jedného až troch týždňov, ktorí sa mali zúčastniť na medzinárodných konferenciách alebo prednášať a zoznámiť sa s činnosťou vedeckých ústavov. Okrem toho si strany mali každý rok vymeniť vedcov na dlhšie pobyty (minimálne jeden mesiac), a to celkovo na dvadsaťštyri mesiacov. Podľa dohody sa mohli ďalej dohodnúť aj na organizovaní konferencií, sympózií a seminárov s témami spoločného záujmu a zaviazali sa podporovať výmenu publikácií a dokumentácie, ako aj informácií o vedeckých podujatiach. Prezídium ČSAV dohodu, ktorá nadobudla platnosť 1. júla 1972, schválilo na zasadnutí v septembri 1972.⁷¹ Spolupráca medzi týmito dvomi inštitúciami trvala až do zániku ČSAV v roku 1992 (potom pokračovala osobitne medzi CNR a slovenskou, respektíve českou akadémiou), pričom pôvodná dohoda z roku 1972 bola v priebehu tohto času nahrádzaná novými dohodami reflektujúcimi aktuálny stav a potreby. Dohoda vytvárala možnosti aj pre historikov z Československej a Slovenskej akadémie vied realizovať výskumné cesty do Talianska.⁷²

Sedemdesiate a osemdesiate roky

Československá diplomacia vyvíjala v prvej polovici sedemdesiatych rokov veľké úsilie odstrániť vo vzťahoch s Talianskom škody spôsobené vývojom po auguste 1968. Nebolo to bez úspechu. Úlohu v zmierňovaní talianskych postojov voči nor-

⁶⁹ A MZV ČR, f. TO - T Itálie 1965 - 1969, šk. č. 5. Hodnotenie činnosti ZÚ Rím za 1. polrok 1969, 18. 7. 1969.

⁷⁰ A MZV ČR, f. TO - T Itálie 1970 - 1974, šk. č. 2. Hodnotenie činnosti ZÚ Rím za 2. polrok 1969, 14. 1. 1970.

⁷¹ A SAV, f. RO SAV I, šk. č. 305. Zápis z 36. zasadnutia prezídia ČSAV, 6. 9. 1972.

⁷² PETRANSKÝ, *Cesty slovenských historikov a archivárov*, s. 56 - 68.

malizačnému československému režimu zohrávalo celkové medzinárodné uvoľnenie a zlepšovanie vzťahov Talianska s krajinami komunistického bloku. Hoci odstup v politických vzťahoch pretrvával a k istému oživeniu prišlo až v osemdesiatych rokoch, československo-talianske kontakty v oblasti kultúry sa priebežne viditeľne rozvíjali. V januári 1975 mohlo federálne ministerstvo zahraničných vecí skonštatovať, že „*pokiaľ ide o súčasnú intenzitu kultúrnych stykov, je Taliansko v posledných rokoch na prvom mieste v počte čs. stykových akcií so západnými kapitalistickými krajinami*“.⁷³

V sedemdesiatych a osemdesiatych rokoch mala relatívne široký rozsah a rôznorodosť vzájomná prezentácia umenia (filmy, hudba, divadlo, literatúra, výtvarné umenie). Spolupráca prebiehala v oblasti školstva. Uskutočňovali sa výmeny štipendistov v humanitných, prírodovedných aj technických študijných odboroch. Československo venovalo pozornosť lektorátom češtiny i slovenčiny na talianskych univerzitách. Lektorát slovenčiny existoval v povojnovom období len na Univerzite v Padove a československý režim naň nemal vplyv napriek tomu, že sa pokúšal ho využiť na prienik svojej propagandy. Vznikol z podnetu slavistu Artura Croniu a po ňom ho plne viedol slovenský exilový historik Milan S. Ďurica. Obaja boli striktní odporcovia komunistického režimu v Československu.

Kultúrna výmena sa diala bez toho, že by bol oficiálne zriadený v Taliansku či v Československu kultúrny inštitút druhej krajiny (takéto právo nezaručovala ani kultúrna dohoda). Pokiaľ ide o aktivity talianskeho veľvyslanectva v Československu, v sedemdesiatych rokoch sa intenzívne rozvíjali. Hoci Ústav talianskej kultúry v Prahe zanikol v roku 1950 a následne oficiálne pôsobilo už len kultúrne oddelenie zastupiteľského úradu, realizovalo Taliansko čoraz viac kultúrnych akcií aj pod hlavičkou „Ústavu talianskej kultúry“, „Talianskeho domu“ či „Talianskej knižnice“ (koncerty, výstavy, premietanie filmov, prednášky, požičiavanie kníh i kurzy taliančiny). Využívali na to samostatnú budovu v talianskom vlastníctve, v ktorej Ústav talianskej kultúry sídlil do svojho zániku v roku 1950.⁷⁴ Aktivity vyvolávali čoraz väčšiu nevôľu československých orgánov, ktoré v nich videli prekročenie bežného rámca činnosti kultúrneho oddelenia zastupiteľského úradu a od konca sedemdesiatych rokov podnikali aktívne kroky na ich minimalizáciu. Rokovania medzi Československom a Talianskom o recipročnom zriadení kultúrnych stredísk sa uskutočnili koncom osemdesiatych rokov.⁷⁵ Do pádu komunistického režimu v ČSSR sa však neuzavreli.

Československo malo oproti Taliansku z hľadiska vzájomnej kultúrnej výmeny prevahu. Pri svojej prezentácii sa mohlo naďalej spoliehať na pomoc zabehnutej Talianskej spoločnosti pre kultúrne vzťahy s Československom, hoci išlo o organizáciu úzko napojenú na talianskych komunistov, s ktorými malo normalizačné Československo kvôli udalostiam z augusta 1968 problematické vzťahy (vedenie Talianskej komunistickej strany zostalo trvalým kritikom okupácie Československa,

⁷³ A MZV ČR, f. TO - T Itálie 1975 - 1979, šk. č. 1. Zameranie a hlavné úlohy československej zahraničnej politiky voči Taliansku, 3. 1. 1975.

⁷⁴ A MZV ČR, f. TO - T Itálie 1975 - 1979, šk. č. 1. Záznam o činnosti Ústavu talianskej kultúry v Prahe, 1978.

⁷⁵ A MZV ČR, f. TO - T Itálie 1980 - 1989, šk. č. 1. Zameranie a hlavné úlohy čs. zahraničnej politiky voči Talianskej republike a Republike Malta, október 1989.

čo sa prejavilo vo vývoji vzťahov talianskych komunistov s partnerskými stranami v Československu i v Sovietskom zväze).⁷⁶

Napriek týmto komplikáciám si zastupiteľský úrad v Ríme udržal vplyv na činnosť stykovej spoločnosti a usmerňoval ju v prospech politických záujmov ČSSR. Pri neexistencii československého kultúrneho strediska bola aktivita stykovej spoločnosti na území Talianska nenahraditeľná. S veľvyslanectvom spolupracovala pri organizovaní širokej škály podujatí, ako boli besedy, výstavy, filmové predstavenia, angažovala sa pri distribúcii propagačných materiálov.⁷⁷ Pokiaľ ide o historické témy, v programe spoločnosti naďalej zaujímali popredné miesto podujatia vyzdvihujúce revolučné tradície týkajúce sa odboja počas druhej svetovej vojny a nacistických represálií, no aj najnovších dejín „budovania socializmu“ v Československu.⁷⁸

Československé aktivity v Taliansku sa často viazali na aktuálne výročia, ktorých pripomínanie malo nielen historickú rovinu, ale zvyčajne slúžili ako nástroj politickej propagandy pri prezentácii komunistických myšlienok a úspechov socialistickej štátu. Realizovalo sa to kultúrnymi podujatiami (koncerty, výstavy, filmové predstavenia) i odbornými akciami (prednášky, sympóziá). Pokiaľ ide o sedemdesiate roky, prvým takýmto dôležitým výročím bolo 25. výročie „oslobodenia ČSSR Sovietskou armádou“ pripadajúce na rok 1970.⁷⁹ V nasledujúcom roku podobnú úlohu splnilo 50. výročie založenia Komunistickej strany Československa, keď sa rozličné kultúrne akcie konali takmer vo všetkých talianskych regiónoch. Ich súčasťou boli putovné výstavy o dejinách KSČ.⁸⁰ Pri tejto príležitosti sa pôvodne plánovala na Sardínii aj výstava o Slovensku. Tá sa napokon odsunula a uskutočnila sa pod názvom *Slovensko včera a dnes* s dobrou odozvou v Cagliari v roku 1972. V tom istom roku sa v Taliansku konali aj akcie k 30. výročiu vypálenia Lidíc.⁸¹ V roku 1974 sa pri príležitosti 30. výročia SNP uskutočnilo taliansko-československé stretnutie. Zastupiteľský úrad v Ríme, ktorý ho spolu so stykovou spoločnosťou zorganizoval, ho označil za svoju najdôležitejšiu politickú akciu v poslednom období.⁸² V tomto roku pri rovnakej príležitosti vyšla v Taliansku kniha venovaná povstaniu.⁸³ Jej autor, Primo de Lazzari, komunistický funkcionár a predstaviteľ Talianskej spoločnosti pre kultúrne vzťahy s Československu, ju napísal spôsobom korešpondujúcim s československým režimistickým pohľadom na túto historickú udalosť a v normalizačných kruhoch na Slovensku bola prijatá pozitívne.⁸⁴ V roku 1975 venoval zastupiteľský úrad veľkú pozornosť 30. výročiu „oslobodenia Československa“ a dbal

⁷⁶ Bližšie pozri KATREBOVÁ BLEHOVÁ, Beáta. Talianski komunisti a Československo v období rokov 1968 - 1975 v medzinárodnopolitickom kontexte. In *Pamäť národa*, 2018, roč. 14, č. 2, s. 3 - 26.

⁷⁷ A MZV ČR, f. TO - T Itálie 1975 - 1979, šk. č. 1. List veľvyslanectva ČSSR v Ríme MZV, 31. 10. 1977.

⁷⁸ A MZV ČR, f. TO - T Itálie 1975 - 1979, šk. č. 3. Kultúrna správa č. 12, 1. 6. 1976; Kultúrna správa č. 4, 31. 5. 1977.

⁷⁹ A MZV ČR, f. TO - T Itálie 1970 - 1974, šk. č. 2. Hodnotenie činnosti ZÚ Rím za 1. polrok 1970, 22. 7. 1970.

⁸⁰ A MZV ČR, f. TO - T Itálie 1970 - 1974, šk. č. 2. Hodnotenie plnenia plánu ZÚ Rím za 1. polrok 1971, 1. 7. 1971.

⁸¹ A MZV ČR, f. TO - T Itálie 1970 - 1974, šk. č. 3. Hodnotenie plnenia plánu ZÚ Rím za 1. polrok 1972, 4. 7. 1972.

⁸² A MZV ČR, f. TO - T Itálie 1970 - 1974, šk. č. 3. Plnenie plánu práce ZÚ Rím v 2. polroku 1974, 16. 12. 1974.

⁸³ DE LAZZARI, Primo. *L'insurrezione nazionale slovacca* (1944). Roma : S.E.T.I., 1974.

⁸⁴ KATREBOVÁ BLEHOVÁ, *Talianski komunisti a Československo*, s. 23.

na to, aby všetky kultúrno-politické akcie vyznievali ako súčasť jeho osláv.⁸⁵ Okrem spomienkových akcií na rôznych miestach, recepcie či slávnostného večera sa konali filmové večery či viaceré výstavy (k udalostiam roku 1945 či výstava slovenskej grafiky k tomuto výročiu).⁸⁶ Na rok 1978 zas veľvyslanectvo naplánovalo podujatia k 30. výročiu „Vítazného februára“. Zároveň však muselo celý rok registrovať to, čo označilo ako „veľmi širokú protičeskoslovenskú a protisovietskú kampaň“, a to pri príležitosti inej spomienky – desiateho výročia udalostí augusta 1968.⁸⁷

V osemdesiatych rokoch bolo kľúčovým historickým výročím, na ktoré sa koncentrovalo československé úsilie v Taliansku, 40. výročie konca druhej svetovej vojny. Aj pri organizovaní podujatí pri príležitosti tohto okrúhleho výročia v roku 1985 zohrávala spoločnosť pre kultúrne vzťahy s Československom, ktorá v tom čase disponovala okrem sídla v Ríme dvanástimi pobočkami v rôznych mestách, nezástupiteľnú úlohu. Medzi zorganizované podujatia patrilo vo februári 1985 slávnostný večer pri príležitosti návštevy delegácie Československého zväzu protifašistických bojovníkov, počas ktorého sa premietal český armádny dokumentárny film scenáristu a režiséra Josefa Harvana *Odkaz boje* z roku 1977.⁸⁸ Išlo, paradoxne, o historický film, ktorý sa v Československu ani v iných východných štátoch nemohol premietiť, keďže v ňom autor venoval veľkú pozornosť aj západnému odboju. Mohol tak byť prezentovaný len na propagáciu Československej ľudovej armády v „kapitalistických štátoch“.⁸⁹ Československý zastupiteľský úrad si jeho uvedenie v Ríme pochvaľoval, keďže „svojím obsahovým zameraním i vysokou dokumentárnou úrovňou bol dôstojnou spomienkou na udalosti pred viac než 40 rokmi, ale i varovaním do budúcnosti“. Ďalšou z aktivít bolo odovzdávanie pamätných medailí k 40. výročiu „oslobodenia ČSSR“ trinástim talianskym občanom. Medailu prevzala aj rodina talianskeho partizána Filippa Bonavitacolu, ktorý bol v decembri 1944 popravený Nemcami na Slovensku.⁹⁰ Rok 1988 bol spojený s ďalšími historickými výročiami. Kým výročie vpádu vojsk krajín Varšavskej zmluvy do ČSSR bolo opäť tým, ktoré muselo československé zastúpenie v Taliansku iba pretrpieť a snažiť sa eliminovať jeho negatívne dôsledky, ďalšie výročia sa snažilo rôznymi akciami využiť vo svoj prospech a patrilo medzi ne už opäť aj okrúhle výročie vzniku Československa.⁹¹

V tom čase sa existencia komunistického režimu v Československu už blížila k svojmu koncu a po spoločenských zmenách v roku 1989 sa československo-talianske vzťahy postavili na iných základoch. Následný vývoj so sebou priniesol

⁸⁵ A MZV ČR, f. TO - T Itálie 1975 - 1979, šk. č. 3. Plán práce ZÚ Rím na 1. polrok 1975, 13. 1. 1975.

⁸⁶ A MZV ČR, f. TO - T Itálie 1975 - 1979, šk. č. 3. Správa ZÚ Rím o plnění základných úloh za rok 1975, 25. 10. 1975.

⁸⁷ A MZV ČR, f. TO - T Itálie 1975 - 1979, šk. č. 3. Hodnotenie práce ZÚ Rím v roku 1978, 8. 12. 1978.

⁸⁸ Diplomatický archív Ministerstva zahraničných vecí a európskych záležitostí Slovenskej republiky, Bratislava (ďalej DA MZVEZ SR), f. Zastupiteľský úrad Československej socialistickej republiky (Českej a Slovenskej Federatívnej Republiky) v Ríme (ďalej ZÚ ČSSR (ČSFR) v Ríme), šk. č. 1. K činnosti Talianskej spoločnosti pre kultúrne styky s ČSSR v jubilejnom roku osláv 40. výročia oslobodenia našej krajiny.

⁸⁹ Film „Odkaz boje“. Dostupné na internete: <<https://www.vhu.cz/exhibit/film-odkaz-boje/>> [19. 1. 2024]

⁹⁰ DA MZVEZ SR, f. ZÚ ČSSR (ČSFR) v Ríme, šk. č. 1. K činnosti Talianskej spoločnosti pre kultúrne styky s ČSSR v jubilejnom roku osláv 40. výročia oslobodenia našej krajiny.

⁹¹ DA MZVEZ SR, f. ZÚ ČSSR (ČSFR) v Ríme, šk. č. 1. Kultúrno-propagačná aktivita ZÚ v roku 1988, 3. 6. 1988.

možnosti posilnenia kultúrnych vzťahov a s tým spojené odstránenie ideologických nánosov a umelo vytváraných prekážok. Odrazilo sa to aj na všetkých aspektoch spolupráce týkajúcich sa otázok histórie.

Záver

V období rokov 1948 - 1989 prešli československo-talianske vzťahy svojím vývojom, a to isté sa dá povedať o mieste histórie v nich. Je možné v nich vidieť stabilné, no i výrazne meniace sa prvky. Počas celého tohto obdobia patrili historické témy medzi tie, ktoré sa československá komunistická moc snažila propagandisticky zúročiť vo vzťahu k talianskej verejnosti, a to prostredníctvom zastupiteľského úradu v Ríme i komunistami kontrolovanej Talianskej spoločnosti pre kultúrne vzťahy s Československom. Prejavilo sa to formou rôznych spoločenských a kultúrnych akcií - filmových prezentácií, prednášok, diskusií či výstav. Z obsahového hľadiska išlo o aktivity, v ktorých centre bolo marxistické a československy orientované zobrazenie dejín, čo ostro kontrastovalo s pohľadom, ktorý v Taliansku paralelne existoval a prezentovali ho odborníci spojení so slovenským exilom. Toto platilo počas celého skúmaného obdobia. Z hľadiska realizácie historických vedeckých aktivít v podobe vedeckého výskumu či účasti na vedeckých podujatiach možno päťdesiate roky vnímať ako veľmi chudobné obdobie. Čiastočne sa to zmenilo v šesťdesiatych rokoch a viditeľným, hoci nie dlhodobým, prejavom tejto zmeny bol vznik československo-talianskej komisie historikov. Na začiatku sedemdesiatych rokov sa potom dobudovalo zmluvné zázemie pre vedeckú výmenu aj v oblasti historickej vedy a archívnictva. Československo-talianska kultúrna dohoda z roku 1971 a dohoda o vedeckej spolupráci medzi Československou akadémiou vied a talianskou Národnou vedeckou radou z roku 1972 znamenali významný základ, na ktorom sa mohli v Taliansku v sedemdesiatych a osemdesiatych rokoch realizovať výskumné i prezentačné aktivity slovenských a českých vedcov, vrátane špecialistov na históriu a archívnictvo.

ZOZNAM POUŽITÝCH ZDROJOV

Pramene

- Archív Ministerstva zahraničných vecí České republiky, Praha, fond Politické zprávy Řím.
Archív Ministerstva zahraničných vecí České republiky, Praha, fond Teritoriální odbor - tajné spisy Itálie.
Archív Ministerstva zahraničných vecí České republiky, Praha, fond Teritoriální odbor - obyčejné spisy Itálie.
Archív Slovenskej akadémie vied, Bratislava, fond Riadiace orgány Slovenskej akadémie vied I.
Archív Slovenskej akadémie vied, Bratislava, fond Vedecké kolégiá - 1. organizačné obdobie.
Archív Slovenskej akadémie vied, Bratislava, fond Vedecké kolégiá - 2. organizačné obdobie.
Diplomatický archív Ministerstva zahraničných vecí a európskych záležitostí Slovenskej republiky, Bratislava, fond Zastupiteľský úrad Československej socialistickej republiky (Českej a Slovenskej Federatívnej Republiky) v Ríme.

Slovenský národný archív, Bratislava, fond Ministerstvo vnútra Slovenskej socialistickej republiky (1961) 1969 – 1992, Archívna správa Ministerstva vnútra Slovenskej socialistickej republiky.

Zoznam bibliografických odkazov

- DE LAZZARI, Primo. *L'insurrezione nazionale slovacca (1944)*. Roma : S.E.T.I., 1974.
- HALAS, František X. *Fenomén Vatikán*. Brno : Centrum pro studium demokracie a kultury, 2004.
- JÁŠEK, Peter. Slovak-Italian relations 1968 – 1989. An outline of the problem. In *Slovak Studies*, 2021, roč. 7, č. 1 – 2, s. 128 – 144.
- JIROUŠEK, Bohumil. *Josef Macek. Mezi historií a politikou*. Praha : Výzkumné centrum pro dějiny vědy, 2004.
- KATREBOVÁ BLEHOVÁ, Beáta. Talianski komunisti a Československo v období rokov 1968 – 1975 v medzinárodnopolitickom kontexte. In *Pamäť národa*, 2018, roč. 14, č. 2, s. 3 – 26.
- MARSINA, Richard. Výskumy vo Vatikánskom archíve a pokusy o založenie Slovenského historického ústavu v Ríme do roku 1995. In DOBROTKOVÁ, Marta – KOHÚTOVÁ, Mária (eds.). *Slovensko a Svätá stolica*. Trnava : Slovenský historický ústav v Ríme; Trnavská univerzita, 2008, s. 13 – 36.
- MRÁZKOVÁ, Ludmila. Písemnosti toskánských zastupiteľských úradů v rodinném archivu toskánských Habsburků. In *Archivní časopis*, 1965, roč. 15, č. 1, s. 36 – 40.
- PETRANSKÝ, Ivan A. Cesty slovenských historikov a archivárov do Talianska v období komunistického režimu. In *Historický zborník*, 2023, roč. 33, č. 1, s. 55 – 83.
- ŠPILKA, Jozef. The Slovak Question and political situation in Slovakia from the perspective of Italian diplomacy at the turn of the 1940s and 1950s. In *Slovak Studies*, 2021, roč. 7, č. 1 – 2, s. 80 – 103.
- Z. Š. [ŠAMBERGER, Zdeněk]. II. zasedání československo-italské komise historiků v Římě. In *Archivní časopis*, 1966, roč. 16, č. 2, s. 108 – 109.
- Z. Š. [ŠAMBERGER, Zdeněk]. Zasedání československo-italské komise historiků. In *Archivní časopis*, 1965, roč. 15, č. 4, s. 249.

Internetové zdroje

Film „Odkaz boje“ [on-line]. Dostupné na internete: < <https://www.vhu.cz/exhibit/film-odkaz-boje/> [19. 1. 2024]

SUMMARY

The place of history in the development of cultural relations between Czechoslovakia and Italy between 1948 and 1989

The study deals with the position of history in the development of cultural relations between Czechoslovakia and Italy between 1948 and 1989. History had a place in these relations for a number of reasons. One of them was the fact that the communist regime in Czechoslovakia exploited historical themes as part of its ideological propaganda in international relations. Another reason was that there were several similar moments in the historical development

of Italy and Czechoslovakia. The paper deals with the diverse manifestations that history left in Czechoslovak-Italian relations – in particular, the issues of historical scientific research and cooperation between professional historians. It also addresses the question of how history has been used in cultural and propaganda activities, for example in the form of exhibitions, anniversary celebrations, museum activities, films and lectures.

Relations between Czechoslovakia and Italy in 1948-1989 developed against the background of geopolitical developments in a world where the basic constant was its bipolarity, with these countries on opposite sides of the Iron Curtain. This created the basic framework for inter-state relations, but these were influenced, in addition to global developments, by specific events on the Italian and Czechoslovak political scene and, to a certain extent, by the forms of action of individual personalities representing the countries in diplomatic relations. Overall, the relations were influenced by the specificity of the Italian political situation, where the strongest and long-ruling party was Christian Democracy, but the second most popular party was the opposition Communists, enjoying support from the Soviet bloc countries, including Czechoslovakia.

Cultural relations gradually began to develop after the Second World War. However, they were negatively affected by the rapid cooling of political relations between Czechoslovakia and Italy that followed the events of 1947-1948 (the end of the presence of Italian communists in the government, the coup d'état in Czechoslovakia). They began to intensify again to some extent in the second half of the 1950s, including in the field of science. In terms of relations in the humanities and especially in the field of history and the presentation of the results of historical research in Italy, this period saw occasional trips by Czechoslovak experts to scientific congresses and conferences.

The calming and upsurge in mutual relations in the 1960s, which was in line with the gradual overall change in the approach of Italian diplomacy towards states under Soviet influence, was also reflected in cultural exchanges and affected the field of history. Events such as exhibitions, film screenings, lectures, and talks were organized all over Italy, in which history had an irreplaceable place. An important event in the building of Czechoslovak-Italian relations in the field of historical science in the 1960s was the creation of the Czechoslovak-Italian Commission of Historians, which, however, disappeared after a few years of existence.

Czechoslovak activities in Italy in the 1970s and 1980s were often tied to historical anniversaries, the commemoration of which not only had a historical dimension, but also usually served as a political propaganda tool in presenting communist ideas and the achievements of the socialist state. The Czechoslovak-Italian cultural agreement (1971) and the agreement on scientific cooperation between the Czechoslovak Academy of Sciences and the Italian National Research Council (Consiglio Nazionale delle Ricerche) from 1972 were of great importance for historical scientific activities in this period. They created an important basis on which the research and presentation activities of Slovak and Czech scholars, including specialists in history and archives, could be carried out in Italy in the 1970s and 1980s. These agreements also enabled Slovak and Czech archivists and historians to penetrate the Italian professional environment largely than before.

After the changes in the political system in 1989, Czechoslovak-Italian relations were built on different foundations. Subsequent developments brought with them opportunities to strengthen cultural relations and the associated removal of ideological elements and artificially created obstacles. This has also been reflected in all aspects of cooperation on issues of history.

doc. Mgr. Ivan A. Petranský, PhD.
Slovenský historický ústav v Ríme
SK-851 01 Bratislava; Černyševského 27
e-mail: <ivan.petransky@shur.sk>
ORCID 0000-0001-6207-0096

O čom rozmýšľali a písali mladí katolíci na konci 80. rokov 20. storočia?

Analýza čitateľských príspevkov pre samizdatový časopis Zrno

TERÉZIA RONČÁKOVÁ

The Thinking and Writing of Young Catholics at the End of 1980s.
An Analysis of Texts Sent by Readers to the Samizdat Magazine Zrno

DOI: <https://doi.org/10.54937/kd.2024.15.1.59-86>

*„Ochotný som všetko stratiť,
len lásku nie,
vlastný život v dare skrútiť,
len lásku nie.
Ochotný som všetko stratiť,
len lásku nie.
Najväčší poklad je lásku mať.“¹*

ABSTRACT: The youth samizdat Christian magazine Zrno was published in 1989 and was technically and distributionally the most perfect samizdat in Slovakia, capitalizing on the experience of about 20 other secret Christian magazines published since the 1970s. It also brought innovation to content creation because it gave space to its readers and wanted to be above all a tool for creating mutual unity and encouragement in the underground Church. A part of the archive of readers' contributions was preserved in the estate of the editor-in-chief of Zrno, priest Ladislav Stromček. For individual texts, the editorial notes and evaluations were also retained. This article analyzes this sample in detail in terms of form and content, noting the authors (gender, age), form of texts (typed, handwritten), genre, topics, editorial evaluation, editorial recommendation and the quality of contributions in terms of current editorial perspective. It offers a probe into the mentality of the generation of young committed Catholics from 1988 to 1989. At the same time, it presents the history of the magazine Zrno and the working methods of the samizdat editorial office under the conditions of totalitarianism.

Keywords: Communism, Totalitarianism, Samizdat, Zrno, Content Analysis.

¹ Prvá strofa jednej z klasických piesní cirkevných spevokolov v 80. rokoch, ktorá sa spieva dodnes. Na jej text sa odvolával aj jeden z analyzovaných príspevkov v našej vzorke.

História slovenského kresťanského periodického samizdatu je pomerne podrobne spracovaná v rozličných knižných aj časopiseckých publikáciách. Prvé sumarizujúce diela vydali takmer súčasne Ján Šimulčík² a Rudolf Lesňák³: zozbierali v nich základné údaje o jednotlivých samizdatových periodikách, štatisticky ich spracovali a obohatili príbehmi o tvorbe a distribúcii samizdatov, ako aj o osudoch významných kresťanských aktivistov zapojených do tejto protirežimnej činnosti. Neskôr sa samizdatu venovala konferencia na Katolíckej univerzite v Ružomberku,⁴ niekoľko štúdií a popularizačných článkov⁵, akademické práce⁶, knihy⁷ a najmä nová monografia J. Šimulčíka,⁸ ktorý viac než dvadsaťročný odstup využil na podrobné štúdium fondov archívu Ústavu pamäti národa založeného v roku 2003, ako aj na doplnenie informácií z iných dostupných publikovaných zdrojov.

Naša štúdia rozšíri existujúce poznatky o analýzu čitateľských príspevkov adresovaných mládežníckemu samizdatovému časopisu Zrno. Archívny materiál pochádza z pozostalosti zakladateľa a šéfredaktora Zrna Ladislava Stromčeka (1960 – 2021) a je vo vlastníctve Ústavu pamäti národa.⁹ Predstavuje súbor cenných dobových písomností, ktoré ponúkajú vhlad do myšlienkového sveta a mentálneho

² ŠIMULČÍK, Ján. *Svetlo z podzemia. Z kroniky katolíckeho samizdatu*. Prešov : Vydavateľstvo Michala Vaška, 1997.

³ LESŇÁK, Rudolf. *Listy z podzemia*. Bratislava : Vydavateľstvo USPO Peter Smolík, 1998.

⁴ KOLKOVÁ, Terézia – ALBRECHTOVÁ, Ivana (eds.). *O hodnote samizdatu. Samizdatová náboženská periodika pred rokom 1989*. Kostelní Vydří : Karmelitánské nakladateľství, 2008.

⁵ LAUKO, Martin. Spomienka na tri samizdaty. In *Slovenská nedeľa, magazínová príloha Slovenského deníka*, 1992, roč. 3, č. 37, s. 2; ŠARPATAKYOVÁ, Mariana – GREŠKO, Adrián – ALBERT, Michal. Časopis Zrno : od samizdatových začiatkov po súčasnosť. In *Otázky žurnalistiky*, 2009, roč. 52, č. 1 – 2, s. 68 – 81; RONČÁKOVÁ, Terézia. 40 Years After the Birth of Religious Samizdat in Slovakia. Characteristics of the Slovak Samizdat and its Impact. In *Biuletyn Edukacji Medialnej*, 2012, č. 1, s. 129 – 139; RONČÁKOVÁ, Terézia. K problematike náboženského periodického samizdatu na Slovensku v období normalizácie. In *Nové horizonty*, 2013, roč. 7, č. 1, s. 14 – 19; RONČÁKOVÁ, Terézia. The Phenomenon of Samizdat in Slovakia. In Čoban, Savaş (ed.). *Media's Role in the Socialist Era*. Kiel : Amani International Publishers, 2013, s. 137 – 152; ŠIMULČÍK, Ján. Samizdatový časopis Náboženstvo a súčasnosť (1982 – 1989). In ŠKOVIEROVÁ, Angela (ed.). *Periodiká v minulosti a súčasnosti*. Bratislava : Univerzitná knižnica v Bratislave, 2018, s. 199 – 212.

⁶ ROMAN, Jozef. *Kresťanská samizdatová literatúra po roku 1968* [diplomová práca]. Bratislava : Trnavská univerzita, Teologický inštitút sv. Alojza Spoločnosti Ježišovej na Slovensku, 1997; GREŠKO, Adrián. *Zrno – kresťanský časopis v 1. fáze vychádzania (1989 – 1997)* [diplomová práca]. Ružomberok : Katolícka univerzita v Ružomberku, 2009; ŠARPATAKYOVÁ, Mariana. *Samizdatové korene kresťanského týždenníka Zrno* [bakalárska práca]. Ružomberok : Katolícka univerzita v Ružomberku, 2009; ALBERT, Michal. *Zrno – kresťanský časopis v 2. fáze vychádzania (1997 – 2007)* [diplomová práca]. Ružomberok : Katolícka univerzita v Ružomberku, 2009; ALBERT, Michal. *Prezentácia politického diania v kresťanskom časopise Zrno (1997 – 2007)* [rigorózna práca]. Ružomberok : Katolícka univerzita v Ružomberku, 2011; ALBERT, Michal. *Periodiká Orientácia, Domov a Brázda v kontexte tvorby publicistu a fotografa Jána Magu* [dizertačná práca]. Ružomberok : Katolícka univerzita v Ružomberku, 2014.

⁷ LETZ, Róbert – LAUKO, Martin. *Hlas Slovenska v kontexte slovenského samizdatu*. Bratislava, Prešov : Ústav pamäti národa, VMV, 2018; KUSÁ, Jolana – KOPSOVÁ, Raisa – FUNDÁREK, František. *Život v slove a život slovom. Zjavné a skryté súvislosti slovenského samizdatu*. Bratislava : Nadácia Milana Šimečku, 1995.

⁸ ŠIMULČÍK, Ján. *Éra samizdatu. Spoločenstvo Fatima a samizdat v rokoch 1974 – 1989*. Bratislava : Ústav pamäti národa, 2019.

⁹ Archív Ústavu Pamäti Národa v Bratislave (ďalej A ÚPN Bratislava), fond (ďalej f.) Zbierka samizdatov. Všetky nasledujúce odvolávky na zbierku čitateľských príspevkov a citácie z nej sa vzťahujú na toto označenie archívneho materiálu.

nastavenia aktívnych katolíkov na konci normalizačného obdobia, do fungovania samizdatovej redakcie aj do štylistických a žánrových zručností a kvalít vtedajších mladých čitateľov. Naším cieľom je:

- zhrnúť dejiny časopisu Zrno,
- opísať fungovanie jeho samizdatovej redakcie,
- ponúknuť žánrovú, tematickú a formálnu analýzu čitateľských príspevkov.

Kladieme si pritom základnú výskumnú otázku: Akú formálnu a obsahovú kvalitu mali príspevky určené samizdatovému časopisu?; s podotázkou: čo možno na ich základe usudzovať o zmýšľaní generácie mladých angažovaných katolíkov v rokoch 1988 – 1989?

Časopis Zrno

Počiatky časopisu Zrno siahajú do decembra 1987, keď sa vo Vrútkach konalo celoslovenské stretnutie zástupcov katolíckej mládeže a v rámci plánovania vhodných spôsobov ďalšieho pôsobenia sa prijala myšlienka potreby špecializovaného mládežníckeho časopisu. Na Slovensku v tom čase už existovalo do desať samizdatov, čo sa niektorým zdalo dosť a ozvali sa aj hlasy proti novému časopisu,¹⁰ preto bol prijatý kompromis vytvorenia mládežníckej prílohy etablovaného samizdatu *Náboženstvo a súčasnosť* (vychádzal od roku 1982). *Príloha mladých* vychádzala v roku 1988 a dosiahla vydanie troch čísel. V septembri 1988 sa redaktor *Náboženstva a súčasnosti* Ladislav Stromček postavil na čelo iniciatívy osamostatniť sa a vydávať samostatný časopis. S hlavnou redaktorkou *Prílohy mladých* Evou Klčovanskou a s jej ďalším redaktorom Mariánom Balázsom vytvorili pod gesciou Františka Mikloška tím pomerne skúsených tvorcov samizdatu. Stretnutia redakcie sa presunuli z Ružomberka (od Františka Novajovského) do Žiliny, kde býval L. Stromček, a neskôr do bytu E. Klčovanskej v Banskej Bystrici, lebo L. Stromček bol sledovaný ŠtB. L. Stromček sa stal novým šéfredaktorom a vymyslel aj názov *Zrno* – ako skratku zo slov zrelosť, nádej, orientácia. Pomenovanie sa neujalo hneď, redakcia dokonca vyhlásila čitateľskú anketu¹¹ o návrhoch nového názvu¹², napokon však ostalo pri *Zrne*. Podľa L. Stromčeka zdanlivý poľnohospodársky akcent pomáhal v rámci utajenia, skutočný akcent však bol skôr biblický. „*Našou ambíciou bolo, aby sa časopis postupne obsahovo vypracoval tak, aby mladým ľuďom pomáhal rásť k osobnostnej zrelosti a zároveň bol istým komunikačným médiom pre malé spoločnosti (tzv. stretká).*“¹³

¹⁰ ŠIMULČÍK, Ján. Ako vzniklo ZRNO I. Najprv bola myšlienka. In *Zrno*, 1999, č. 29, s. 12 – 13.

¹¹ *Náboženstvo a súčasnosť*. In *Príloha mladých*, 1988, č. 3, s. 12.

¹² V skúmanom materiáli sme našli aj jeden z čitateľských príspevkov so zoznamom navrhovaných názvov. Obsahoval 16 návrhov od nepodpísaného autora (všetky boli preškrtnuté, čo naznačuje postoj redakcie): Zore mladosti, Zore budúcnosti, Úsvit mladosti, Mladé sny, Hlasy mládeže, Najkrajšie roky, Pohľady mladých, Zrkadlá duše, Na strunách gitary, My s gitarami, My neskôr narodení, Kvety života, Mladá tvorba, Ahoj, Ježiš, Mládežník Sedembolestnej.

¹³ STROMČEK, Ladislav. Mládežnícky samizdat ZrNO. In KOLKOVÁ, Terézia - ALBRECHTOVÁ, Ivana (eds.). *O hodnote samizdatu. Samizdatová náboženská periodika pred rokom 1989*. Kostelní Vydří : Karmelitánské nakladatelství, 2008, s. 83.

Zrno patrí do poslednej generácie periodických samizdatov na Slovensku. Tie sa postupne formovali od začiatku normalizácie. Za prvý sa označuje *Orientácia*¹⁴ kruhu spišských kňazov pod vedením Jána Magu, vychádzajúca od roku 1973.¹⁵ Počiatky katolíckeho samizdatu priamo súvisia s „*preskupením spoločenských síl*“¹⁶ po neúspechu Pražskej jari, keď sa „*kultúrny front*“, na ktorý sa dovtedy upierali nádeje občanov, neosvedčil, preukázal „veľkú zraniteľnosť pred straníckym a štátnym aparátom“ a „*normalizačná politika ho priam zmietla*“,¹⁷ takže rozhodujúca občianska a duchovná aktivita prešla z publicistov, umelcov a niektorých pracovníkov spoločenských vied na veriacich. Samizdaty sú priamou súčasťou významných procesov v podzemnom náboženskom hnutí, ktorého formovanie, štruktúru, riadenie, masový charakter a pod. podrobne opísali napr. F. Mikloško¹⁸ a J. Šimulčík¹⁹. Dômyselná celoslovenská sieť malých spoločenstiev a systematická práca s nimi si postupne vyžiadala periodické informačné, vzdelávacie a formálne materiály. Podľa F. Mikloška boli samizdaty „*prvou lastovičkou*“ postupného prechodu nenápadnej práce v utajení do novej roviny aj verejných prejavov. „*Potom prišli verejné podpisové akcie, nočné adorácie mladých ľudí na púťach, podávanie správ do Hlasu Ameriky, sviečková manifestácia v marci 1988 a potom už prišiel November 1989*“.²⁰

Zrno môžeme zaradiť do poslednej z troch etáp periodizácie vývoja samizdatu, ktoré vymedzuje J. Šimulčík²¹: od etablovania (1973 – 1982) cez rozmach (1982 – 1988) po prechod od podzemného vydávania k verejnému (1988 – 1989). Zároveň ide z hľadiska formálnej realizácie o štvrtú vývojovú fázu tlače samizdatu²²: od strojopisu cez ormig a cyklostyl po ofset. *Zrno* sa stalo jediným náboženským samizdatom, ktorý vo svojom poslednom čísle z roku 1989 zverejnil plnú adresu vydavateľa (L. Stromčeka). Pripodobnilo sa tak k politickému samizdatu *Bratislavské listy*, ktoré v tiráži uvádzali adresu svojho vydavateľa Jána Čarnogurského už od prvého čísla (rok 1988) a zároveň podpisovali niektoré články plnými menami autorov. Medzi samizdatovými časopismi nesie *Zrno* zároveň rekord najvyššieho nákladu – prvé číslo vyšlo vďaka Stromčekovmu osobnému nasadeniu v počte 1 500 kusov (namiesto plánovaných 1 000 kusov) a posledné až v počte 3 000 kusov, pričom najčastejší náklad samizdatového časopisu sa pohyboval v rozmedzí 200 – 600 kusov a tisíckusovú hranicu tlačiarenských aj distribučných možností atakovalo len *Ná-*

¹⁴ R. Lesňák uvádza aj časopis *Emanuel* s datovaním až do roku 1970. Išlo však len o súkromný počin s nepravidelnou periodicitou a nákladom jeden výtlačok. V rozmedzí zatiaľ presne neurčených štyroch – piatich rokov na prelome 60. a 70. rokov 20. storočia vyšlo osem čísel. *Emanuel* je v súčasnosti predmetom podrobného výskumu v rámci diplomovej práce (PALGUTOVÁ, Denisa. *Samizdatový časopis Emanuel: príbeh a analýza*. Ružomberok : Katolícka univerzita v Ružomberku. Rukopis s plánovaným dokončením v roku 2024).

¹⁵ ŠIMULČÍK, Svetlo z podzemia, s. 19; LESŇÁK, Listy z podzemia, s. 28 – 30.

¹⁶ ŠIMULČÍK, Svetlo z podzemia, s. 15.

¹⁷ ŠIMULČÍK, Svetlo z podzemia, s. 15.

¹⁸ MIKLOŠKO, František. *Nebudete ich môcť rozvrátiť*. Bratislava : Archa, 1991.

¹⁹ ŠIMULČÍK, Ján. *Generácia nádeje*. Bratislava : Ústav pamäti národa, 2021.

²⁰ MIKLOŠKO, František. Samizdatové periodikum Náboženstvo a súčasnosť. In *O hodnote samizdatu. Samizdatová náboženská periodika pred rokom 1989*. Eds. Terézia Kolková, Ivana Albrechtová, Kostelní Vydří : Karmelitánské nakladatelství, 2008, s. 76.

²¹ ŠIMULČÍK, Svetlo z podzemia, s. 22.

²² ŠIMULČÍK, Svetlo z podzemia, s. 20 – 21.

boženstvo a súčasnosť, Myšlienky z večeradla a Rodinné spoločenstvo.²³ Z technického a grafického hľadiska predstavovalo Zrno „novú generáciu samizdatov“.²⁴ L. Stromček sa totiž rozhodol naplno využiť možnosti ofsetu, ktorý už mala podzemná cirkev vďaka zahraničnej pomoci k dispozícii, a publikovať aj perokresby, fotografie, výrazné titulky a text zalomený do stĺpcov a zarovnaný z oboch strán. Sprvu to bola doslova plávajúca práca, z dnešného pohľadu maximálne neefektívna – práce vyratúvanie medzier chýbajúcich do zarovnania v stĺpci, viacnásobné prepisovanie na stroji a ručné dopĺňanie medzier, zmenšovanie textu z formátu A4 na formát A5 fotením na filmy atď., ako to podrobne opísal L. Stromček.²⁵ To všetko mal uľahčiť na tú dobu supermoderný počítač dovezený v júni 1989 od Antona Hlinku z Mníchova do Žiliny, ako aj pripravovaná nová ofsetová tlačiareň so strojom od holandských protestantov. Mala sídliti na Orave a jej pracovný názov bol SPT (Severoslovenská podzemná tlačiareň). „Chystali sme veľkú ‚bombu‘. Od januára 1990 sme chceli vydávať prvý samizdat sádzaný na počítači s perfektnou grafickou úpravou a obrázkami novinového typu. V spojení s ofsetovou tlačou to malo mať špičkovú úroveň. Revolúcia nám to prekazila...“²⁶

Personálne tvorbu Zrna pokrývala trojica redaktorov – L. Stromček, E. Klčovanská, M. Balázs –, ktorí zastupovali rôzne časti Slovenska (Žilina a západ, Banská Bystrica, Košice). Okrem nich sa na tvorbe časopisu podieľal fotograf Ondrej Gábriš, grafik Ivor Tomana (so skratkou Dik) a tlačiar Jozef Roman.²⁷ Dôležité bolo prepojenie so Spoločenstvom Fatima, ktoré držalo nad časopisom ochrannú ruku a redaktorom poskytovalo okrem technickej a distribučnej podpory najmä duchovné zázemie. „Zrno vzniklo uprostred tejto komunity. Komunita nám pomohla realizovať naše nadšenie“.²⁸ „Fatima ... bola pre nás zázemím, kde sme sa mohli uchýliť či stiahnuť, keď sme boli unavení. Najviac vyťažení a upracovaní muži komunity Silvo Krčméry a Vlado Jukl patrili k tým, ktorí prejavovali o našu prácu najväčší záujem. Fandili nám, pomáhali so zbieraním článkov do časopisu, kamarátsky nás upozorňovali na nedostatky, chválili dobré príspevky. Vždy, keď som sa s nimi stretla, mala som pocit, akoby žili len Zrnom a Zrno bolo v tej chvíli ich najdôležitejšou prácou“.²⁹ Ľudská

²³ KOLKOVÁ, Terézia. Samizdat: definícia, dejiny, charakteristika. In KOLKOVÁ, Terézia – ALBRECHTOVÁ, Ivana (eds.). *O hodnote samizdatu. Samizdatová náboženská periodika pred rokom 1989*. Kostelní Vydří : Karmelitánské nakladatelství, 2008, s. 18.

²⁴ STROMČEK, Ladislav. Stretká. In ŠIMULČÍK, Ján. *Svetlo z podzemia. Z kroniky katolíckeho samizdatu*. Prešov : Vydavateľstvo Michala Vaška, 1997, s. 126.

²⁵ STROMČEK, Stretká, s. 127 – 128.

²⁶ STROMČEK, *Mládežnícky samizdat Zrno*, s. 85.

²⁷ Osudy spomenutých osobností približuje v krátkych medailónoch J. Šimulčík (ŠIMULČÍK, *Ēra samizdatu*): L. Stromček (s. 44), E. Klčovanská (s. 75), M. Balázs (s. 76), I. Tomana (s. 82), J. Roman (s. 55). Ondrej Gábriš (nar. 1960 v Čadci) vyštudoval umeleckú fotografiu a pred revolúciou pracoval ako profesionálny fotograf v Kysuckom múzeu v Čadci. V roku 1991 vstúpil do jezuitského noviciátu, kňazstvo prijal v roku 1999. Zomrel v roku 2020; v posledných rokoch pôsobil ako súcius majstra novicov v Ružomberku a vicepostulátor v kauze blahorečenia Tomáša a Františka Munkovcov (BARTKO-VJAK, Jozef. Zomrel pater Ondrej Gabriš SJ, vicepostulátor kauzy blahorečenia Munkovcov. In *Vatican News*, 2020 [on-line]. Dostupné na internete: <<https://www.vaticannews.va/sk/cirkev/news/2020-02/zomrel-pater-ondrej-gabris-vicepostulator-blahoreceni-munkovcov.html>> [29. 6. 2023].

²⁸ STROMČEK, *Stretká*, s. 132.

²⁹ KLČOVANSKÁ, *Pozvanie*, s. 118.

a duchovná podpora bola dôležitá osobitne vzhľadom na dohľad ŠtB, ktorá mala časopis v hľadáči a smerom k redaktorom vysielala varovné signály: E. Klčovanská zažila výstražnú nočnú návštevu,³⁰ L. Stromček dostal už mesiac po vyjdení prvého čísla odkaz „*Zrno sa nám páči, nech nám vždy pošle jedno číslo*“,³¹ M. Balázsa kontaktoval agent ŠtB a snažil sa dostať bližšie k redakcii a k informáciám.³² Napriek tomu ŠtB nechala nový samizdat žiť. L. Stromček to interpretoval tak, že štát už nestíhal monitorovať všetky nelegálne tlačoviny, zameral sa preto najmä na tie politicky orientované a „*náboženské na konci osemdesiatych rokov tolerovali viac. Nechávali podzemnému hnutiu akýsi ventil*“.³³

Ponovembrové dejiny *Zrna* spracovali – do roku 2009 – M. Šarpatakyová, A. Greško a M. Albert.³⁴ V roku 1990 ostal načas jeho šéfredaktorom L. Stromček a redakcia sa personálne výrazne posilnila o viacero osobností z okruhu aktívnych katolíkov. V roku 1993 sa presťahovala do Bratislavy a v roku 1994 do Prešova, čo súviselo s tým, že časopis prešiel pod Vydavateľstvo Michala Vaška. Ten ho v roku 1996 zlúčil s časopisom *Hlas*, ktorý tiež vydával, a istý čas mal dvojitú titulku *Hlas – Zrno*. Za silné roky *Zrna* možno označiť obdobie 1997 – 2005, keď redakciu viedol Slavomír Kontúr a pôsobili v nej viaceré novinársky vyprofilované osobnosti. O *Zrne* sa uvažovalo ako o nositeľovi diskusie a konštruktívnej vnútrocirkevnej kritiky, vyvažujúcej pôsobenie pastoračných printových médií (*Katolícke noviny*, rehoľné a farské časopisy).³⁵ Po konflikte vnútri vydavateľstva sa však redakcia rozpadla. V roku 2006 sa *Zrno* – už v novom redakčnom zložení – pokúsilo otvoriť diskusiu na tému celibátu, čo sa skončilo odobratím imprimatur (a možnosti distribúcie v kostoloch) a následným poklesom nákladu na polovicu.³⁶ Bolo to v čase pomerne intenzívnej cirkevno-spoločenskej diskusie na tému médií rezonujúcej v radoch laickej kresťanskej verejnosti, ale aj v prostredí Katedry žurnalistiky Filozofickej fakulty Katolíckej univerzity v Ružomberku, ktorá na tému úlohy kresťanských médií zorganizovala konferenciu, kde zaznievala požiadavka posilnenia kvalitného kresťanského mediálneho priestoru. „*Cirkev potrebuje svoje súčasné médiá, ale potrebuje aj také, z ktorých názvu a prvotnej myšlienky, prepáčte za výraz, netrčí – katolícke náboženstvo. Potrebuje veľké, celonárodné noviny, kde bude mať kresťanská myšlienka, názor a pohľad svoje miesto v rámci akéhokolvek článku, nie označenej rubriky. Potrebuje spravodajský web týchto novín, kde sa k ekonomickej kríze nevyjadri len keynesovský či friedmanovský ekonóm tzv. sociálno-liberálneho alebo, ak chcete, neoliberalného razenia, ale aj odborník kresťanskej formy zastávajúci teórie konzervati-*

³⁰ KLČOVANSKÁ, *Pozvanie*, s. 117.

³¹ STROMČEK, *Stretká*, s. 125.

³² Mailový rozhovor autorky s M. Balázsom, 9. 5. 2023.

³³ STROMČEK, *Stretká*, s. 126.

³⁴ ŠARPATAKYOVÁ – GREŠKO – ALBERT, *Časopis Zrno*.

³⁵ GAVENDA, Marián. Chceme oživiť heslo: Katolícke noviny do každej rodiny. In *Plnia kresťanské médiá v slovenskej spoločnosti svoju úlohu?* Ružomberok : Filozofická fakulta Katolíckej univerzity v Ružomberku, 2005, s. 12 – 13.

³⁶ VAŠKO, Michal. *Zrno*. In KRAVČÁK, Peter – VOLČEK, Miroslav (eds.). *Plnia katolícke médiá v slovenskej spoločnosti svoju úlohu? II*. Ružomberok : Katolícka univerzita v Ružomberku, 2009, s. 45.

vizmu“.³⁷ S potenciálom Zrna sa však stal presný opak. Ďalším klesaním nákladu až na úroveň 600 kusov smeroval k postupnému zániku v roku 2016. Podľa M. Vaška to bol nevyhnutný dôsledok slovenského nezájmu o serióznou diskusiu na páľčivé témy Cirkvi. „*To nie je vec Zrna. Úctivejší štýl písania a občasnú ‚okiadzanie‘ šéfov mohlo dátum vyhnania Zrna z kostolov oddialiť. Ak by to bol problém Zrna a jeho vydavateľa, diskusia o páľčivých cirkevných témach by sa objavila inde. Faktom ale je, že za dvadsať slobodných rokov sa NIKDE nevytvoril priestor na kritickú fundovanú diskusiu o praktických otázkach kresťanského života*“.³⁸ Podľa M. Vaška sa tak slovenská Cirkev pripravila o možnosť na vhodnom fóre riešiť „*témy, ktoré nepatria ani na kazateľnicu, ani do Katolíckych novín, ani do profánnych, zväčša liberálnych a bulvárnych médií*“, ktoré ich podávajú „*vulgárne a s nenávisťou voči Cirkvi (...)* Bez úcty, bez hĺbky, bez analýzy, bez reflexie“.³⁹

Obsahová analýza čitateľských príspevkov

Pri analýze obsahu Zrna, a najmä (nevyžiadaných) čitateľských príspevkov, treba vychádzať z novátorského prístupu redakcie – koncipovať časopis ako priestor pre členov mládežníckych náboženských krúžkov, čiže tvoriť obsah „zdola“, nie „zhora“. Nemal to byť „*samizdat primárne náročnejších textov, také samizdaty tu boli, ale práve niečo odľahčené a tvorené v širokom zábere. Mať hoci len krátku báseň alebo úvahu v samizdate, to bola pre každého mladého človeka veľká vec*“.⁴⁰ Cieľom teda neboli texty na najvyššej úrovni – hoci každé číslo obsahovalo jeden ťažiskový kvalitný text písaný na objednávku –, ale naplnenie úlohy spájať mladých kresťanov, dodávať im pocit spolupatričnosti, povzbudzovať ich. „*Obsahovo sme nikdy neboli s výsledkom spokojní a ani pri spätnom pohľade sa nedá povedať, že to bol výkvet. Treba však chápať, že nešlo o časopis pre časopis, ale išlo skôr o úlohu, ktorú vo svojom čase na Slovensku zohrával. Viac než dať mladým cez samizdatové ‚masmédiu‘ veľké myšlienky a idey bolo cieľom časopisu to, aby spoluvytváral jednotné povedomie medzi mladými, ktorí sa stretávali po celom Slovensku v malých skupinách. Chcel byť médiom medzi mládežníckymi spoločenstvami, mal ich spájať a vytvárať istotu jednoty a napojenia na otca biskupa Korca*“.⁴¹ Napriek tomu na obsah redakcia nerezignovala a Zrno možno hodnotiť ako kvalitatívne „*neporovnateľne na vyššej úrovni oproti Prílohe mladých – aj čo do kvality článkov*“.⁴²

Zámer redakcie sa stretol až s nečakaným úspechom. „*Mladí ľudia odrazu získali možnosť spolupodieľať sa na takejto forme odporu voči režimu, udržiavania slobodného ducha i kresťanskej komunity. Samizdat sa práve vďaka takejto koncepcii šírili veľmi rýchlo a do všetkých končín Slovenska. Bol som prekvapený, akým množstvom príspevkov som bol zavalený. Skutočne. A hoci boli zväčša naozaj jednoduché, bol to*

³⁷ KRAVČÁK, Peter. Aká by mala byť úloha kresťanských médií? In KRAVČÁK, Peter - VOLČEK, Miroslav (eds.). *Plnia katolícke médiá v slovenskej spoločnosti svoju úlohu? II.* Ružomberok : Katolícka univerzita v Ružomberku, 2009, s. 98 – 99.

³⁸ VAŠKO, Zrno, s. 46.

³⁹ Ibid., s. 47 – 48.

⁴⁰ Mailový rozhovor autorky s M. Balázsom, 9. 5. 2023.

⁴¹ STROMČEK, *Stretká*, s. 123.

⁴² KLČOVANSKÁ, *Pozvanie*, s. 116.

*pre mňa neopísateľný pocit, silná emócia, že je tu taká obrovská odozva na takýto jedinečne koncipovaný „projekt“. Nešlo len o obsah, ale jeho rozširovanie bolo samo osebe posolstvom o slobode v neslobodnom svete, udržiavaním slobodného ducha a povedomia jednej veľkej kresťanskej komunity na celom Slovensku“.*⁴³

Redaktori zbierali texty po svojej linke každý zvlášť, vykonali prvú selekciu a vybrané príspevky prinášali na redakčné stretnutia, kde ich spoločne hodnotili a zostavovali definitívny obsah čísla. V pozostalosti L. Stromčeka sa našlo viac než 100 takýchto príspevkov, spolu s redakčnými poznámkami vpisovanými na okraj a s hodnotiacimi značkami: pozitívne hodnotenie sa označovalo ako „✓“ a negatívne ako „Ø“. Osobný archív L. Stromčeka venovaný *Zrnu* zahŕňa 304 položiek datovaných do rokov 1988 a 1989. Po vylúčení obalových materiálov (s organizačnými poznámkami), konceptov z rozličných fáz zalamovania zredigovaných textov (stĺpce bez zarovnania, zarovnané stĺpce bez obrázkov a pod.), fotografií, notových zápisov a pod. sme získali 107⁴⁴ čitateľských textových príspevkov určených na posúdenie a prípadné publikovanie v *Zrne*.

Pri analýze príspevkov sme zaznamenávali údaje o šiestich premenných:

- autor,
- forma,
- žáner,
- téma,
- redakčné hodnotenie,
- naše hodnotenie.

Zloženie prispievateľov podľa pohlavia bolo vyrovnané (tab. č. 1). Neidentifikované pohlavie sme zaznačili pri úplných anonymoch alebo príspevkoch podpísaných iniciálkami (nie krstnými menami), kde zároveň z textu nebol zrejmy rod autora.

Pohlavie autora	Počet	Podiel
neidentifikované	31	29 %
ženy	37	35 %
muži	39	36 %
Súčet	107	100 %

Tab. č. 1 Pohlavie prispievateľov.

Vek prispievateľov sme neanalyzovali ako osobitnú premennú, lebo bol uvedený iba pri 32 textoch (30 %), z toho deväti autori sa dva- alebo viackrát opakovali, autorov s uvedeným vekom bolo teda iba 23. Ich vek sa pohyboval od 15 do 25 rokov

⁴³ Mailový rozhovor autorky s M. Balázsom, 9. 5. 2023.

⁴⁴ Treba upresniť, že jedna evidovaná položka znamená jednu stranu, prípadne dvojstranu archívneho materiálu. Jeden čitateľský príspevok mohol mať aj viac strán. Výsledných 107 príspevkov zahŕňalo 209 položiek. Vylúčili sme teda zvyšných 95 položiek.

+ dvaja čitatelia uviedli vek 40 rokov. Keď vylúčime tieto dve položky s extrémnymi hodnotami, môžeme vypočítať priemerný vek prispievateľov – 19 rokov – a medián – 18 rokov. Vek prispievateľov teda mierne prevyšoval pôvodný zámer redakcie tvoriť časopis pre stredoškôľakov a učňov.⁴⁵ Až polovicu prispievateľov (s identifikovaným vekom) tvorili mladí dospelí (vysokoškôľáci alebo pracujúci), ktorí tiež cítili potrebu mládežníckeho časopisu a *Zrno* považovali za svoje.

Z formálneho hľadiska sme rozlišovali rukopisy písané rukou a písané na stroji (tab. č. 2). Hoci strojopisné prevažovali, podiel textov písaných rukou môžeme považovať za značný. Svedčí o dobových podmienkach, keď ovládanie strojopisu nepatrilo medzi bežné zručnosti a vlastníctvo písacieho stroja bolo ešte zriedkavejšie. Mnohí autori preto preferovali tento spôsob písania napriek explicitnej redakčnej výzve poselať texty písané na stroji.⁴⁶

Forma	Počet	Podiel
písané na stroji	63	59 %
písané rukou	44	41 %
Súčet	107	100 %

Tab. č. 2 Forma rukopisov.

Žánrovú stránku príspevkov sme podrobne štylisticky vyhodnotili v separátnej lingvisticky ladenej štúdií,⁴⁷ kde sme kládli dôraz na žánrotvorné kritériá pomenované D. Slančovou⁴⁸: tému, funkciu, formu, kompozíciu a jazyk. Na tomto mieste len zopakujeme a zhrnieme žánrovú skladbu zachovaných čitateľských príspevkov (tab. č. 3).

žáner	počet	podiel
báseň	49	46 %
úvaha	27	25 %
príbeh	11	10 %
populárno-náučný text	6	6 %
doplnok	4	4 %
svedectvo	3	3 %
ohlas	3	3 %
recenzia	1	1 %

⁴⁵ *Náboženstvo a súčasnosť, Príloha mladých*, č. 2/1988, s. 12.

⁴⁶ *Náboženstvo a súčasnosť, Príloha mladých*, č. 3/1988, s. 12.

⁴⁷ RONČÁKOVÁ, Terézia. Čitateľské príspevky v samizdatovom časopise *Zrno*: štýl, žáner, osud. Prednesené na konferencii *Štýl a text v jazykovej interakcii*, ktorá sa konala 28. – 29. júna 2023 na Prešovskej univerzite v Prešove.

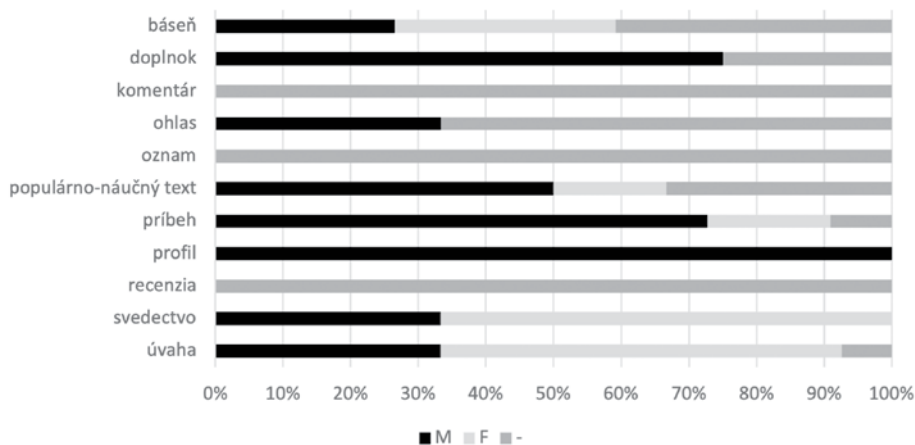
⁴⁸ SLANČOVÁ, Dana. *Praktická štylistika*. Prešov : Slovacontact, 1996, s. 116 – 117.

oznam	1	1 %
komentár	1	1 %
profil	1	1 %
Celkový súčet	107	100 %

Tab. č. 3 Žánrová skladba vzorky.

Ako je zrejmé, takmer polovica prispievateľov poňala nový samizdatový časopis ako príležitosť publikovať svoju vlastnú umeleckú (poetickú) tvorbu. Štvrtinu textov predstavovali úvahy, čiže štýlovo nevyprofilované texty s publicistickými, rečníckymi, esejistickými aj výkladovými prvkami. Príbehy ako svojbytný novinársky žáner považovaný zároveň za vhodný nosič náboženského posolstva⁴⁹ tvorili desatinu vzorky, doplnenú o ďalšie tri percentá svedectiev, v ktorých je tiež dôležitá príbehová a emočná zložka.⁵⁰ Medzi doplnky sme zaradili texty servisného charakteru (tajnička, dotazník, vtipy, inzercia). Ohlas je pomenovanie pre čitateľské listy priamo reagujúce na kvalitu časopisu alebo na konkrétnu výzvu redakcie. Komentár ako ťažiskový novinársky žáner – s výrazným hodnotiacim obsahom, s dôrazom na vlastnú originálnu mienku autora a na aktuálny spoločenský myšlienkový presah – sme vo vzorke zaznamenali iba jeden.

Vzhľadom na pohlavie (graf č. 1) je zrejماً inklinácia žien k úvahám, svedectvám a mierne aj k básňam. Mužské autorstvo dominovalo pri príbehoch, populárno-náučných textoch a ostatných, minoritne zastúpených žánroch. Zo štylistického hľadiska možno teda konštatovať mužskú prevahu pri novinárskych príspevkoch a ženskú pri nenovinárskych.

Graf č. 1 Žánre podľa pohlavia autorov.

⁴⁹ RONČÁKOVÁ, Terézia. *Prienik náboženského a publicistického štýlu III. Môže cirkev hovoriť mediálnym jazykom?* Praha : Paulínky, 2010, s. 80 – 83.

⁵⁰ RONČÁKOVÁ, Terézia. *Súčasný žurnalistický žáner*. Ružomberok : Verbum, 2016, s. 142 – 149.

Tematické ladenie príspevkov (tab. č. 4) malo jednoznačnú náboženskú orientáciu. Príspevky inšpirované skúsenosťou z bežného života sme zaznamenali v niektorých poetických a príbehových textoch. Ako nábožensko-spoločenské sme vyhodnotili najmä príbehy s edukačným prvkom (o odhaľovaní pravej, hlbšej podoby človeka, o ľudskej bezcitnosti a agresivite, o bezduchosti civilných sobášnych ceremónií, o (ne)posudzovaní druhých), ale aj zmienený komentár, obsiahlu úvahu v štýle eseje o prestavbe, prebujnenom štátnom aparáte a ďalších problémoch socialistickej spoločnosti, a profil venovaný 40. výročiu smrti biskupa Karola Kmeťka. Nábožensko-kultúrne boli najmä populárno-náučné texty, keďže redakcia v danom čase zbierala príspevky na tému metalovej hudby a satanizmu (šesť zo siedmich článkov). Okrem toho sme do tejto kategórie zaradili kvalitne, až profesionálne spracovaný text o samizdatoch v Českej republike. Do kategórie lifestyle sa dostal vtipný príbeh o rozháňaní roja včiel nad vežou svätomartinského dómu a čisto spoločenskú tému sme identifikovali v maturitnej práci Michala Synka, študenta gymnázia na Sladkovského ul. V Prahe. Text bol uverejnený v prílohe *Mladej fronty* Víkend 30. 4. 1988. Autor v ňom uvažoval o charaktere súčasnej mládeže – jej liknavosti, apatii, prispôbenosti, absencii ideálu a zápalu pre nejaké „náboženstvo“ v širokom zmysle. Prejavil sa ako zručný a vyzretý štýlista, schopný vyhnúť sa klišé a ponúknuť podnetné myšlienky.

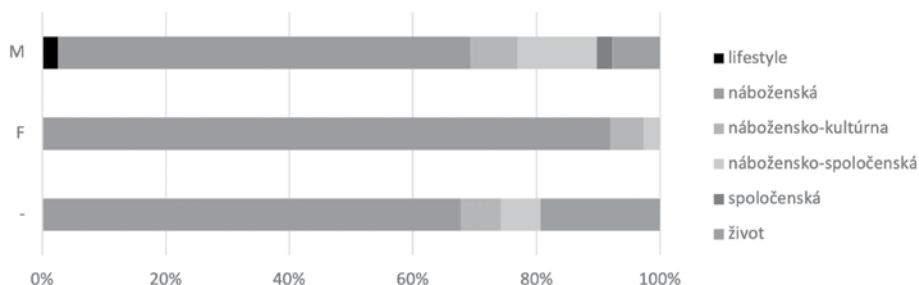
Téma	Počet	Podiel
náboženská	81	76 %
život	9	8 %
nábožensko-spoločenská	8	7 %
nábožensko-kultúrna	7	7 %
lifestyle	1	1 %
spoločenská	1	1 %
Celkový súčet	107	100 %

Tab. č. 4 Témy príspevkov.

Prevažujúce náboženské príspevky zahŕňali širokú škálu náboženských tém. Vzhľadom na frekvenciu žánru básne boli časté texty s charakterom modlitby, niekedy dokonca v štýle litánií alebo piesňového textu. Autori sa v nich priamo obracali na Boha a svoje myšlienky prezentovali príhovorovým štýlom. Spomedzi iných tém možno spomenúť opakujúci sa motív potratov ako hriechu a spoločenského zla, Božej vôle, dôvery, večného života, kontrastu medzi duchovným a svetským prežívaním, zodpovednosti veriacich za evanjelizáciu vo svojom okolí, hriechu a odpustenia v spovedi, vlastného vnútorného obrátenia, konkrétnych sviatkov (Vianoce, Veľká noc), kňazského povolania či babkinej smrti.

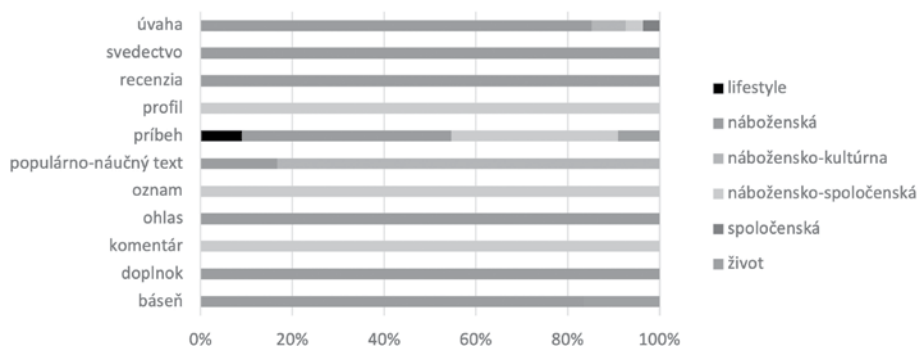
Z hľadiska pohlavia autorov (graf č. 2) sme zaznamenali (miernu) prevahu žien iba pri náboženských témach; vo všetkých ostatných dominovali mužskí autori.

Toto zistenie nadväzuje na žánrovú inklináciu autorov a autoriek – aj tu sa ukázala vyššia žurnalistická preferencia mužov a nežurnalistická preferencia žien.

Graf č. 2 Témy podľa pohlavia autorov.

Distribúcia tém v závislosti od žánrov (graf č. 3) napovedá, že z náboženskej tematiky sa najviac vymaňovali príbehy a populárno-náučné texty, ku ktorým možno priradiť minimálne sa vyskytujúce žánre komentár, oznam a profil. Sú to napospol novinárske žánre, pre ktoré sú typické iné ako náboženské témy. Naopak, básne a úvahy z prostredia iných štýlov (najmä umeleckého) viazali na seba prevažne náboženské témy.

Graf č. 3 Témy príspevkov podľa žánru.

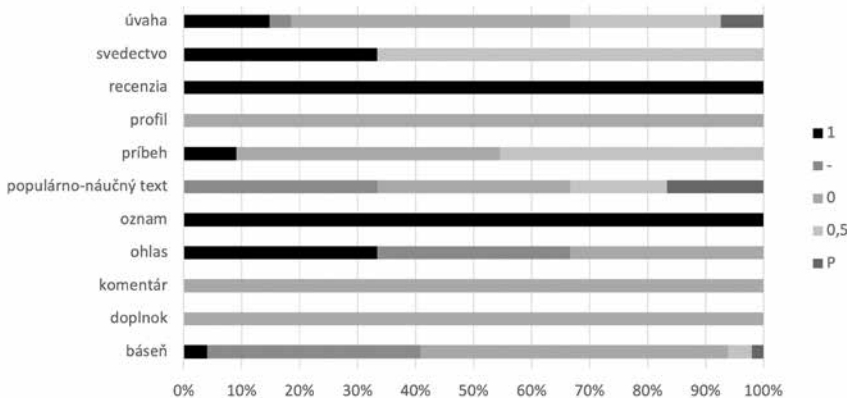
Ako sme uviedli, prvú selekciu doručených príspevkov vykonával redaktor, ku ktorému sa text dostal, a následne redakcia kolektívne hodnotila tie príspevky, ktoré prešli týmto „sitom“. Hodnotenia zapisovali členovia redakcie priamo na rukopis slovne aj formou dohodnutých značiek. V našej vzorke mali niektoré texty dve takéto hodnotenia, niektoré ich mali až tri, prípadne len jedno alebo žiadne. Pre zjednodušenie sme preto evidovali jednohlasné rozhodnutia ako „1“ alebo „0“ a nejednohlasné rozhodnutia ako „0,5“. Značku „-“ sme zvolili pri absentujúcom hodnotení

a značku „P“ pri textoch, ktoré v niektorom zo štyroch čísel samizdatového Zrna aj naozaj vyšli (tab. č. 5).

Výsledné hodnotenie	Počet	Podiel
1	11	10 %
-	22	21 %
0	53	50 %
0,5	17	16 %
P	4	4 %
Celkový súčet	107	100 %

Tab. č. 5 Hodnotenie príspevkov.

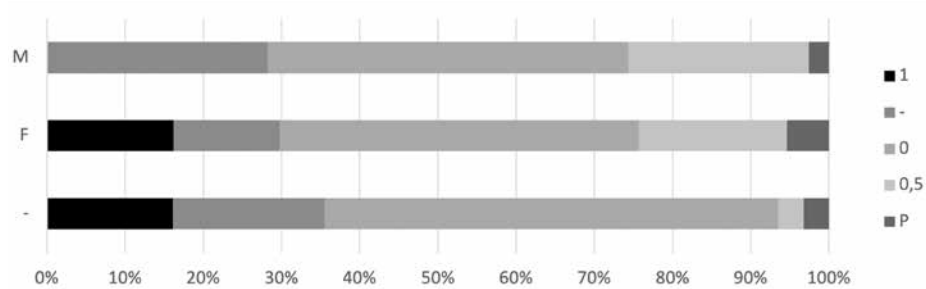
Polovica textov bola zamietnutá a ďalšia pätina nehodnotená. Pomer nerozhodných a prijatých textov je vyrovnaný. Spomedzi frekventovanejších žánrov mali najnižšiu úspešnosť básne (graf č. 4). Zámer vydavateľov sa v tejto oblasti očividne nestretol s dopytom v čitateľskej obci, ktorá od časopisu očakávala priestor pre vlastnú (umeleckú) tvorbu, a prípadne odbornú spätnú väzbu a usmernenie. L. Stromček so spolupracovníkmi však nechceli mať zo *Zrna* „akýsi kultúrno-umelecký, ale duchovno-formačný samizdat, preto boli napríklad básne len jednou časťou skladačky“. ⁵¹ Pre príbehové texty (vrátane svedectiev) bola typická nerozhodnosť posudzovateľov. Opakovali sa poznámky typu „skrátit“, „upraviť“, „len ako zostrih do ohlasov“, „dopísať záver“, „reagovať v ohlasoch“, ktoré svedčia o tom, že texty neboli použiteľné vcelku, ale redakcia sa snažila vybrať z nich nosné úryvky s potenciálom povzbudiť druhých alebo tlmočiť určitú emóciu.

Graf č. 4 Hodnotenie príspevkov podľa žánru.

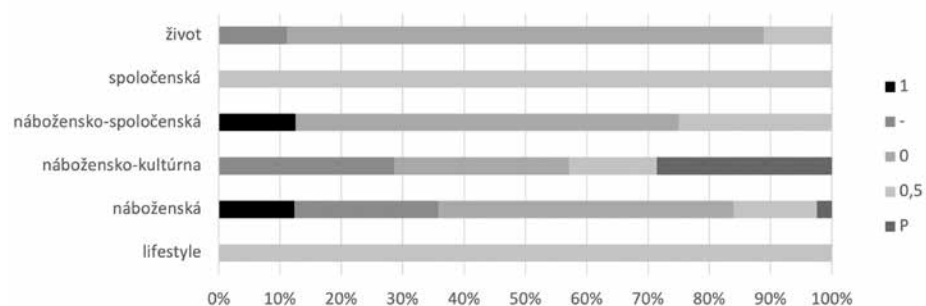
⁵¹ ŠARPATAKOVÁ - GREŠKO - ALBERT, *Časopis Zrna*, s. 68 - 69.

Vzhľadom na pohlavie (graf č. 5) je zrejmä vyššia úspešnosť žien. Odmietnuté texty sú rozdelené rovnomerne; muži mali vyššie zastúpenie pri nerozhodných alebo nehodnotených textoch.

Graf č. 5 Hodnotenie podľa pohlavia autorov.

Rozloženie tém v jednotlivých kategóriách hodnotenia (graf č. 6) naznačuje vyššie šance iných ako náboženských tém.

Graf č. 6 Hodnotenie príspevkov podľa témy.

Redakčné hodnotenia, ktoré sa zachovali na okraji príspevkov, boli vpisované rukou a mali svoj špecifický rukopis podľa toho, kto z redaktorov bol ich autorom. Aspoň jedna redakčná poznámka bola prítomná na 51 príspevkoch, čiže približne na polovici skúmanej vzorky. Vytvorili sme pre ne päť kategórií + kategóriu iné (tab. č. 6).

Typ poznámky	Počet	Podiel
výzva skrátiť	17	33 %
konkrétne hodnotenie	12	24 %
kritika anonymity	7	14 %
iné	6	12 %

výzva prerobiť	5	10 %
výzva zaradiť do Ohlasov	4	8 %
Súčet	51	100 %

Tab. č. 6 Typy redakčných hodnotení.

Tretina poznámok sa niesla v duchu požiadavky text skrátiť: vybrať z neho len úryvok, často malý zlomok pôvodného príspevku, s cieľom urobiť prispievateľovi radosť, povzbudiť ostatných (čo sa aj explicitne niekedy uvádzalo formuláciou „na povzbudenie“). Takéto torzá textov putovali najmä do rubriky Ohlasy. Tých sa týkala aj osobitná kategória, keď poznámka text posúvala do Ohlasov ako celok alebo, naopak, naznačovala len potrebu autorovi v Ohlasoch poďakovať – bez toho, aby sa z jeho textu čokoľvek citovalo. Napríklad v prípade zásielky viacerých básní, ktoré autor sprevádzal textom „netrváme na uverejnení všetkých príspevkov, uverejnite len tie, ktoré uznáte za vhodné“, jeden z redaktorov poznamenal: „Poďakovať za skromnosť a v ohlasoch, zostrihoch, jednou-dvomi vetami podporiť vlastnú tvorbu.“ Z tejto formulácie je zároveň zrejmé, že redakcia v danom čase ešte nemala ustálený názov rubriky určenej pre čitateľské ohlasy. Pracovalo sa s pojmami zostrihy, Zrnáreň, v jednej z poznámok sa priamo uvádzalo „do rubriky, ktorej názov ešte nevieme (ohlasy)“. V tlačenej podobe časopisu žiadnu takúto rubriku nenachádzame, išlo teda pravdepodobne len o plán do budúcnosti. V dvoch zo štyroch čísel vydaných v roku 1989 sa vyskytovala rubrika Z vašej tvorby venovaná výlučne básňam.⁵²

Konkrétne hodnotenie sme našli pri štvrtine príspevkov s poznámkou. Viackrát zaznelo, že text je „už neaktuálny“ (napríklad rozprávanie o púti dávno po púti, príhovor z pohrebu pátra Gabriela Povalu, SJ, pravdepodobne príliš dávno po pohrebe, alebo promo text o Misijnej kongregácii služobníck Ducha Svätého pri príležitosti 100. výročia jej založenia, ktorý už bol publikovaný v Katolíckych novinách). Jeden z príspevkov na tému metalovej hudby a satanizmu bol ohodnotený ako „príliš moralistický“; krížovka dostala prívlastok „slabá“; očitý príbeh z ukrajinskej dedinky, kde sa údajne zjavovala Panna Mária, považoval jeden z redaktorov za „zaujímavý“. V prípade divadelného predstavenia trnavských ochotníkov o donovi Boscovi redakcia konštatovala: „Jadro, že ide o predstavenie, sa stráca, zaniká.“ Text bol hybridom recenzie, informačného článku a úvahy o Božom pôsobení v živote človeka. Životopis biskupa Karola Kmeťka dostal hodnotenie: „Trochu suché, nevykresľuje osobnosť.“ Dokazuje to náročnosť redakcie, ktorá napriek malému počtu použiteľných a dostatočne zručne napísaných príspevkov neváhala k textom pristupovať kriticky (tento konkrétny bol odmietnutý). Komentár na tému zneuží-

⁵² Z vašej tvorby. In *Zrno*, 1989, č. 1, s. 18 [on-line]. Dostupné na internete:

<https://samizdat.sk/vyhľadavanie/periodicky?field_5_nazov_samizdatu_tid_selective=12&field_rok_vydania_value_selective=1989 [29. 6. 2023]; Z vašej tvorby. In *Zrno*, 1989, č. 3, s. 40 [on-line]. Dostupné na internete:

<https://samizdat.sk/vyhľadavanie/periodicky?field_5_nazov_samizdatu_tid_selective=12&field_rok_vydania_value_selective=1989 [29. 6. 2023].

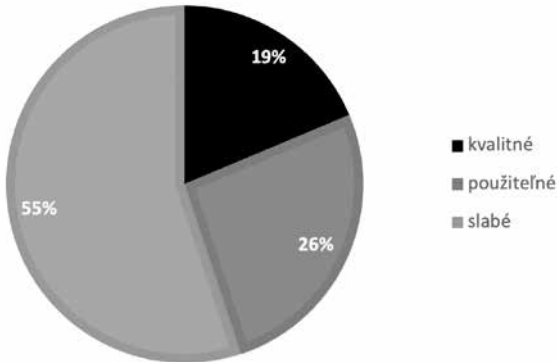
vania cirkevných akcií, najmä púťí, na štátnu propagandu považovala redakcia za „moc ostrý“, čo dokazuje opatrnosť tajnej cirkvi v tej dobe a jej snahu o apolitickosť. Z dnešného pohľadu to bol dobre napísaný, vyargumentovaný komentár. Autor mal prehľad, prejavil analytickú schopnosť, uvádzal príklady. Nebolo to emotívne ani prehnane expresívne, hoci miestami by sa text dal argumentačne vycizelovať, lebo autor poukazoval na „prekrúcanie“ akcií, no niektoré uvedené príklady sa už týkali skôr priameho klamania a zavádzania. Zaujímavá je poznámka, ktorá sa ocitla pri príbehu o svadbe na MNV, keď autor hľadal humorné paralely s obradmi v kostole: „Miestami vtipné, len na šírenie z ruky do ruky.“ Prinesený text teda redakcia odmietla publikovať a odkázala ho na paralelný spôsob šírenia materiálov v tajnej cirkvi, porovnateľný azda s dnešnými blogmi – keď text nie je dost dobrý na publikovanie v riadom periodiku, môže ho autor šíriť po vlastnej linke.

Časť textov dostala akési podmienené schválenie s výzvou na prepracovanie. Redakcia žiadala napr. doplniť nové informácie (do článku o českých kresťanských samizdatoch), dorobiť záver alebo odstrániť „omáčku okolo“ a vložiť „hodnotné jadro do iného kontextu“. Niektoré takéto hodnotenia sa týkali básní. Redaktori autorovi radili dostať do textu „viac prirodzenej poézie“ a „zbaviť sa násilného rýmu“ alebo ho poučali, že „dobrý rým ešte nerobí z básne poéziu. Nech píše ďalej, myšlienky sú dobré, netreba však dávať všetok dôraz, energiu na vytvorenie rýmu. Ten nesmie byť násilný.“

Šedem poznámok sa vzťahovalo na kritiku anonymity, čo dokazuje, že aj pri textoch so spätné nevystopovateľným autorstvom (my sme anonymných textov identifikovali až 13) vtedajší redaktori vedeli, od koho pochádzajú. Bezpečnostné opatrenia pripúšťali podpisovanie sa krstným menom alebo iba iniciálkami, ale úplné nepodpísanie textu sa považovalo za neakceptovateľné – ako to sformuloval jeden z redaktorov: „Pripomienka do ohlasov: báseň bez autora (stačia iniciálky) sa neuverejňuje!“

Do kategórie „iné“ sme zaradili poznámky, ako: „?!“, „kázeň“ (identifikácia žánru, keďže daný text bol prepisom omšovej kázne, ktorú autor pravdepodobne chcel publikovať ako duchovné zamyslenie či úvahu), „citáty, Pecs“ (pri prepise myšlienok z príhovorov brata Rogera z Taizé, pravdepodobne zo stretnutia, ktoré sa na prelome rokov 1988 a 1989 konalo v maďarskej Pécsi). Pri odbornom texte na tému metalovej hudby a satanizmu, písanom priamo na objednávku redakcie, v ktorom autor relativizoval niektoré radikálne názory na túto hudbu, si redakcia poznamenala: „Toho, kto zatracuje, sa spýtať, či sa postil, modlil za nich!“ K nápadne kvalitej, vyzretej nerýmovanej básni redaktor dopísal: „Kto to písal?“

Na základe vlastných poznámok k jednotlivým textom sme zostavili trojstupňové hodnotenie príspevkov (graf č. 7), imitujúc optiku súčasných redaktorov podobného typu časopisov (a využijúc vlastnú dlhoročnú skúsenosť editorky rozličných lokálnych aj celoslovenských tlačných médií).

Graf č. 7 Hodnotenie súčasnou editorskou optikou.

Pätina textov mala vysokú kvalitu. Patrili medzi ne predovšetkým príbehy a svedectvá, kde autori prejavili rozprávačský talent a podarilo sa im pretlmočiť živú emóciu, prípadne dodať textu vtip. Také boli napr. príbehy o stretnutí autorky s neveriacim chalanom na akejsi svadbe a následná sonda do života neveriaceho, hľadajúceho, zmäteného človeka, ku ktorému sú veriaci posielaní a majú sa o neho zaujímať. Veľmi živý a emotívne silný bol príbeh o smrti šteniatka, ktoré ukameňovali autorke v detstve turisti „z Dolniakov“. Jasne, ale nenásilne v ňom zaznelo poučenie o ľudskej zlobe, arogancii, agresivite a zlej výchove. Veľmi epický bol príbeh o osobnej účasti autora na zjavení Panny Márie na Ukrajine, svedectvo rušňovodiča o zázraku na trati spojenom s modlitbou aj vtipný príbeh bohoslovca o prehltnutej muche, ktorá sa v hltane vzbopila a autor – miništrant musel počas omše zápasit s jej pokusmi vyliezť von. Zručne napísané a myšlienково bohaté boli svedectvá čitateľov o svojom procese prijatia smrteľnosti a večnosti, o postupnej zmene postoja k „nehodným kňazom“ alebo o preniknutí do ťažkého osudu zdanlivo frivolnej spolužiačky. Prvok príbehu bol prítomný aj v šikovne napísanej úvahe o spovedi, ktorú autorka začala opisom zážitku so svojím malým dieťaťom. Ďalšiu skupinu kvalitných textov tvorili populárno-náučné príspevky dokazujúce autorov rozhľad, znalosť faktov a odbornú autoritu. Týkali sa napr. už spomenutých tém satanizmu v metalovej hudbe, samizdatových periodík v Českej republike alebo života biskupa Karola Kmetka. Medzi kvalitné texty sme zaradili aj spomínaný komentár o perestrojke a stave socialistickej spoločnosti, prepis príhovorov brata Rogera, anketu s piatimi otázkami o podstatných znakoch vtedajšieho sveta, aktuálnych ohrozeniach a nebezpečenstvách, vplyve moderného sveta na formovanie viery, úlohách viery vo vtedajšom svete a dlhoch veriacich voči vtedajšiemu svetu. Odpovede zbieral Vladimír Jukl (zverejnená bola jeho súkromná adresa). Do kategórie kvalitných textov sa dostalo aj niekoľko vyzretých, vypointovaných básní.

Za použiteľnú sme označili štvrtinu textov. Tie niesli hodnotnú myšlienku a mohli byť po redakčnej úprave alebo po radikálnom skrátaní publikované, prípadne využité v rámci iného materiálu. Do tejto kategórie patrili napr. básne so zau-

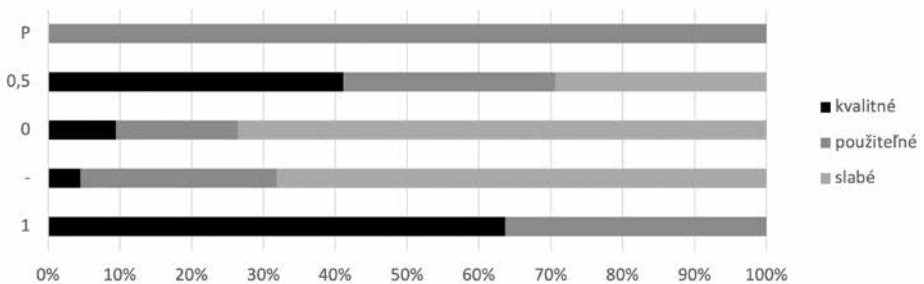
Ľímavými, výstižnými momentmi, hoci celkovo amatérske a nedotiahnuté. Typické boli úvahové zamyslenia, ktoré autori štylizovali príliš rozvláčne a normatívne. Zaujímavý ojedinelý príspevok poslal kňaz vyučujúci náboženstvo v škole: zozbieral vtípne hlášky detí a mnohé z nich naozaj mohli poslúžiť na oživenie vo vhodnej rubrike. Na ilustráciu uvedieme niektoré:

- Čo je cirkev? Celá zemegula.
- Pán Ježiš obetou na kríži oslobodil Otca a otvoril nám cestu k nemu.
- V kostole nás na prítomnosť Pána Ježiša upozorňuje nekonečné svetlo.
- Pán Ježiš uzdravoval duše tak, že im umyl nohy, lebo ich mal rád.
- Pán Ježiš si vybral apoštolov preto, aby hlasovali.
- Prečo Pán Ježiš umyl apoštolom nohy a aký príkaz im potom dal? Aby pripravili večeru.
- Ako sa zmenili apoštoli prijatím Ducha Svätého? Na tri plamene.
- Pán Ježiš pomáhal ľuďom tak, že ich poslal do neba.
- Čo mám urobiť po odpustení hriechov? Pozdraviť sa a odísť.
- Na vyznanie hriechov sa pripravíme tak, že s úctou a láskou povieme svoje hriechy.
- Pán Ježiš nám ukázal cestu do neba nanebovstúpením.
- Akú moc odovzdal apoštolom Pán Ježiš? Že premenil chlieb na víno.
- Ako Pán Ježiš pomáhal ľuďom? Hral sa s deťmi a tak ľudia pracovali.

Texty zaradené medzi slabé predstavovali nadpolovičnú väčšinu vzorky. Z formálneho hľadiska boli veľmi amatérske a kostrbaté, niekedy podobné výtvorom detí (najmä básne), autori sa nedokázali vyjadriť originálne, ale opakovali kliše a frázy, používali nasladlý jazyk a barličky typu invertných slovosledov, príkloniek a archaizmov. Z obsahového hľadiska im možno vytknúť predovšetkým silný moralizátorský tón: boli mentorské, imperatívne („Skús tak žiť / a nebudeš ľutovať! / Všetko jak Kristus robiť, / a biednych nevyhadzovať! ... Pamätaj na to / a ži tak vždy, / aby si mohol dosiahnuť / ten nádherný, / ten krásny / život večný!“), postavené na černo-bielom nazeraní na zlý svet („Prečo sa musí kresťan báť / svoju vieru v Boha vyznať?! / Žeby mu prácu nevzali, / tí pohanskí barbari! ... Nie! To sloboda nebude! / Kým čo len jeden pohan, / na zemi žiť bude!“), doktrinárske. Snažili sa poučovať („Hudba má skutočne moc nad našimi citmi, a preto si hudbu, ktorú počúvame, musíme dobre vyberať, ak si chceme ochrániť srdce. Podnet vyvolaný hudbou môže síce byť iba krátkodobý, ale môže ťa do viesť k takému spôsobu konania alebo života, ktorý sám o sebe trvá dlho alebo prináša dôsledky, ktoré sú dlho citeľné. Neoplatí sa preto uplatňovať pri výbere hudby rozlišovaciu schopnosť?“), apelovať („Teda milý kresťan človek / nech si kde a ktorýkoľvek; / pre záchranu duše, / rob, čo ti viera radí / a nikdy nie, čo ti tvojej duši vadí.“). Využívali pritom prvú osobu singuláru (ako štylisticky adresný, až agresívny prvok), pátos, rečnícke otázky a iné rétorické figúry („Nemáš náhodou aj ty svojej okno špinavé? ... Nie je zaprášené prachom hriechu? ... Poradím ti. Zapni aj teraz stierače. Poslúchni svojho vodiča, svoje svedomie. Zapni stierače svätej spovede.“), výkričníky („Ak sa niekto nájde a presvedčí ma, že robím chybu, ak pravdu hľadám v láske, napravím ju. Ale zatiaľ som o tom pevne presvedčená, že mám pravdu, zatiaľ sa nikto nenašiel, kto by mi

ju vyvrátil. Nájde sa niekto?? Nájde?? ... nie, nenájde, lebo so mnou je všade pravá LÁSKA a proti nej sú všetci protivníci bezmocní!“). Jednou z tém týchto textov bolo zlo potratov, čo bola koncom 80. rokov na Slovensku živá spoločenská téma. Avšak prispievatelia aj ju zvykli uchopiť invazívnym spôsobom („Preto vy, čo ešte nie ste matky, / dumajte jak treba žiť, / či s, alebo bez dieťaťa, / budete sa svetom lopotiť.“).

Medzi naším hodnotením a hodnotením pôvodných redaktorov sa ukázala pomerne vysoká zhoda. Obe premenné sme podrobili aj chi-kvadrátovému testu.⁵³ Výsledná p-hodnota 0,00012 je hlboko pod bežnou hladinou významnosti 0,05, čiže hypotéza o závislosti premenných sa potvrdila.

Graf č. 8 Vzťah medzi hodnotením redaktorov a naším hodnotením.

Medzi redakciou odobrenými a publikovanými textami nebol ani jeden, ktorý by sme označili za slabý. Zato medzi nerozhodnými sme našli až 7 „kvalitných“ a 5 „použiteľných“, medzi odmietnutými 5 „kvalitných“ a 9 „použiteľných“ a medzi nehodnotenými 1 „kvalitný“ a 6 „použiteľných“. Naznačuje to, že prístup samizdatových redaktorov bol náročný a ich hodnotenia boli prísne.

Tematické akcenty a ich kontext

Na základe predstavených analýz môžeme dedukovať niekoľko postrehov o stave a zmýšľaní mladých katolíkov na konci 80. rokov v Československej socialistickej republike. Dôležitý je pritom kontext normalizačného obdobia s jeho spoločenskými špecifikami. Pojem „normalizácia“ sa ujal na pomenovanie opätovnej konsolidácie komunistického totalitného režimu po krátkom uvoľnení počas Pražskej jari v roku 1968. Normalizácia trvala 20 rokov, napriek tomu ju však niektorí historici označujú len za „prerušenie“ revolučných zmien v krajine.⁵⁴ Po invázii vojsk Varšavskej zmluvy v auguste 1968 a ich „dočasnom“ usídlení sa v česko-slovenskej republike sa približne za jeden rok podarilo otupiť odpor verejnosti, ktorá ukončenie reformných procesov a návrat pred ne prijala ako nezvratné. Nasledujúce obdobie

⁵³ V záujme logickej aplikácie testu a zároveň na účel dodržania jeho pravidiel sme z testovania vylúčili texty bez redakčného hodnotenia (označené „-“) a prijaté texty sme zlúčili s publikovanými.

⁵⁴ SKILLING, H. Gordon. *Czechoslovakia's Interrupted Revolution*. Princeton : Princeton University Press, 1976.

bolo charakteristické pasivitou, atmosférou sklamaní, apatie a beznádeje.⁵⁵ Verejný život poznamenali čistky a masové preverky na pracoviskách, na základe ktorých boli zo zamestnania prepúšťaní tí, čo neprejavili dostatočné nadšenie z „bratskej pomoci“ vojsk. V Česku sa konfrontácia s režimom vyžadovala dôslednejšie a priniesla viac obetí; na Slovensku prebehol tento proces selektívnejšie a hladšie.⁵⁶

Aktívny súhlas s mainstreamom sa počas normalizácie stal dôležitou podmienkou na prežitie v (relatívnom) materiálnom dostatku. Keďže väčšina členov tzv. kultúrneho frontu (umelci, intelektuáli, publicisti), na ktorý sa upierali nádeje ľudí počas Pražskej jari, v záujme zachovania si živobytia, i keď podradného vzhľadom na ich schopnosti, vykonala potupnú verejnú sebakritiku a stiahla sa, líderstvo v protikomunistickej opozícii spontánne a prirodzene prešlo na veriacich.⁵⁷ Hnutie tajnej cirkvi ostalo imúnne voči normalizácii,⁵⁸ hoci jeho „protirežimný“ charakter bol skôr nezamýšľaným prirodzeným dôsledkom či sprievodným javom aktivít zameraných primárne na osobný duchovný rozvoj a obranu náboženskej slobody. Lídri tajnej cirkvi stavali vieru nad osobnú slobodu,⁵⁹ veriacich viedli k nezávislosti od zmyslových pôžitkov⁶⁰ a k slobode od pohodlia, ktoré zotročuje,⁶¹ povzbudzovali ich k bezpodmienečnému prijímaniu Božej vôle a kríža,⁶² odmietaniu novopohanstva⁶³ a priamo ich varovali pred pasivitou interpretovanou ako mlčanlivý súhlas.⁶⁴ J. Čarnogurský za jeden z odlišujúcich znakov medzi sekulárnym a náboženským disentom označil „ideové zázemie“. Kým to sekulárne bolo veľmi pestré, u veriacich bolo „monolitné – žité kresťanstvo“. Voči ľuďom neochotným konať „v rozpore so svojím svedomím ani zo slabosti, ani z vypočítavosti, ani zo strachu“⁶⁶ bol režim bezmocný. Systematická a postupne čoraz masovejšia formácia v tzv. krúžkoch s precíznou hierarchickou štruktúrou a dômyselnou konšpiráciou vytvorila v socialistickej režime ostrov (vnútornej) slobody: „Dnes neexistuje v zahraničí publikácia alebo vedecká monografia, ktorá sa zaoberá týmto obdobím života v Československu, kde by

⁵⁵ SURI, Jeremi. The Promise and Failure of 'Developed Socialism': The Soviet 'Thaw' and the Crucible of the Prague Spring, 1964-1972. In *Contemporary European History*, 2006, roč. 15, č. 2, s. 146. <https://doi.org/10.1017/S0960777306003183>

⁵⁶ MARUŠIAK, Juraj. The Normalisation Regime and Its Impact on Slovak. In *Europe-Asia Studies*, 2008, roč. 60, č. 10, s. 1805 - 1825. <https://doi.org/10.1080/09668130802434695>

⁵⁷ ČARNOGURSKÝ, Ján. *Vážnili ich za vieru*. Bratislava : Pramene, 1990, s. 14.

⁵⁸ ŠIMULČÍK, Ján. *Katolícka cirkev a nežná revolúcia 1989*. Prešov : Vydavateľstvo Michala Vaška, 1999, s. 20 - 21.

⁵⁹ NOVAK, Michael. Orly letia vysoko. In KRČMÉRY, Silvester. *Pravdou proti moci. Príbeh muža, ktorého nezlomili*. Bratislava : Artis omnis, 2014, s. 398 - 399.

⁶⁰ KOREC, Ján. *Od barbárskej noci II. Listy z väzenia*. Lúč : Bratislava, 1991, s. 175.

⁶¹ KOLAKOVIČ-POGLAJEN, Tomislav. Syntetický prehľad našej práce. In VAŠKO, Václav. *Profesor Kolakovič*. Charis : Bratislava, 1993, s. 60.

⁶² KUBÍČEK, Ladislav. *Božia vôľa - zbožná fráza?*. Bratislava : Karmelitánske nakladateľstvo, 2006, s. 76 - 77.

⁶³ NEUWIRTH, Anton - LESŇÁK, Rudolf. *Liečiť zlo láskou*. Bratislava : Kalligram, 2001, s. 87.

⁶⁴ MÁDR, Oto. *Slovo o této době*. Praha : Sofia, 1992, s. 213.

⁶⁵ ČARNOGURSKÝ, *Vážnili ich za vieru*, s. 135.

⁶⁶ DRDA, Adam. Křesťan „kverulant“. In *Paměť národa*, 12. 2. 2020. Dostupné na internete: <<https://www.pametnaroda.cz/cs/magazin/pribehy/krestan-kverulant>> [29. 6. 2023]

nebolo podrobne zaznamenané, že na Slovensku to boli v prvom rade tieto štruktúry cirkvi, ktoré boli nositeľmi slobody a vzdoru proti útlaku normalizačného režimu.“⁶⁷

Práve zážitok vnútornej slobody a vytvorenie akéhosi spoločenstva „na ostrove“ boli aj cieľom samizdatového *Zrna*. Mládež narodená a vychovávaná vo vyššie opísanom prostredí reagovala na túto ponuku až nečakane živým záujmom. Jej textové pokusy boli jednoduché, ale početné. Zároveň je z nich zrejme, že tendencia k širšiemu spoločenskému alebo spoločensko-politickému uvažovaniu – typická pre predtotalitnú slovenskú katolícku publicistiku⁶⁸ – nebola medzi radovými členmi tajnej cirkvi dominantná, do čoho však vstupoval aj faktor (nízkeho) veku autorov. Napriek tomu v jednotlivých príspevkoch zazneli typické témy konca 80. rokov: perestrojka, prebujenosť štátneho aparátu, absencia ideálu a nadšenia u mladých ľudí, v čom možno badať paralelu s celkovým stavom spoločnosti v danej dobe. Stretli sme sa aj s potrebou spracúvať profily významných slovenských osobností (biskup Kmeťko), čo bolo tiež príznačné pre dobový dissent, ktorý kritizoval tabuizáciu alebo prekrúcanie istých historických tém (M. R. Štefánik, A. Hlinka, Slovenský štát, SNP), na čo reagoval napr. historicko-politický samizdatový časopis *Hlas Slovenska* založený v r. 1988. V duchovných úvahách mladých zaznievali témy plnenia Božej vôle, vlastného obrátenia, smrti, večnosti a pod., naznačujúce hlbokú duchovnú formáciu prítomnú v spoločnostiach tajnej cirkvi a v životoch jej lídrov, prípadne priamo hrdinov, akými boli väzni z tvrdých 50. a 60. rokov. Mladí veriaci však zároveň vnímali istú izoláciu vo svojich mikrokomunitách, odcudzenosť sekulárnemu svetu a neschopnosť alebo ťažkosť v komunikácii s ním. Niektorí mladí dospeli k presvedčeniu o nebezpečenstve a nepriateľstve sveta „vonku“, iní hľadali cesty, ako pôsobiť v spoločnosti, nadväzovať kontakt s neveriacimi, evanjelizovať. Sú to všetko dôsledky a prejavy života v ateistickej, resp. ateizovanej spoločnosti, akou normalizačné Československo bolo. Osobitný akcent nadobudli tieto témy v sérii textov o metalovej hudbe a satanizme, ktoré symbolizovali bezbožnú skazenosť. Viacnásobne sa opakujúcim motívom boli púte, tajné duchovné cvičenia a mládežnícke výlety. Je zrejme, že v životoch dobovej mládeže naozaj hrali významnú úlohu tieto určujúce prvky duchovného aj spoločenského pôsobenia cirkvi 70. a 80. rokov.

Záver

Analýzou čitateľských príspevkov do mládežníckeho samizdatového časopisu *Zrno* sme chceli odhaliť formálnu a obsahovú kvalitu textov vyprodukovaných mladými aktívnymi kresťanmi z vtedajších malých spoločenstiev (stretní) a nazrieť do ich myšlienkového sveta.

Zo žánrového hľadiska boli najkvalitnejšie a najpoužiteľnejšie príbehové texty (svedectvá a rozprávania „zo života“). Vysokú kvalitu si zachovávali aj žánre ako komentár, profil či populárno-náučný text. Všetky tieto príspevky však predstavovali vo vzorke výraznú menšinu a viaceré boli úplne na okraji (s jednotkovým výskytom). Mladí pisatelia preferovali básnické a úvahové formy, obe nízkej kvality.

⁶⁷ MIKLOŠKO, František. *Znamená čas*. Bratislava : Hlbiny, 2013, s. 152.

⁶⁸ IZRAEL, Pavel. Štyri piliere katolíckej tlače podľa Ladislava Hanusa. In *Kultúrne dejiny*, 2019, roč. 10, č. 2, s. 228 – 240.

Básne predstavovali až polovicu textov vo vzorke, čo svedčí o očakávaní čitateľov, že samizdatový mládežnícky časopis dá veľký priestor ich vlastnej umeleckej tvorbe, prípadne im poskytne spätnú väzbu a bude fungovať ako poradňa pre začínajúcich autorov. Toto očakávanie sa však nestretalo so zámerom redakcie tvoriť duchovno-formačný a nie kultúrno-umelecký samizdat.

Rodovo bolo zloženie prispievateľov vyrovnané, avšak najvyššiu kvalitu textov sme zaznamenali u mužov a najnižšiu v príspevkoch, pri ktorých sa pohlavie autora nedalo určiť. Muži zároveň produkovali viac príspevkov nesúcich znaky novinárskeho štýlu a novinárskych tém (spoločnosť, kultúra), kým ženy sa vo väčšej miere orientovali na hybridné texty poznačené aj prvkami umeleckého, rečníckeho či esejistického štýlu a jednoznačne preferovali náboženské témy.

Celková tematická orientácia príspevkov bola výrazne náboženská (76 %). Avšak práve čisto nábožensky ladené texty mali zároveň najnižšiu formálnu i obsahovú kvalitu, ktorá následne stúpala s posunom k témam z oblasti kultúry, bežnej životnej skúsenosti a najmä zo spoločnosti a politiky. Texty so spoločenským presahom však boli jednak zriedkavé a jednak redakciou veľmi opatrne prijímané, čo svedčí o náboženskej sebaidentifikácii časopisu, ktorý nebol zakladaný s úmyslom riešiť spoločensko-politické otázky. *Zrno* tak odrážalo atmosféru medzi veriacimi zapojenými do aktivít podzemného katolíckeho hnutia, ktoré síce bolo dobre systemizované a organizované prostredníctvom „stretiek“, ale spoločensko-politické dôrazy (napr. na dodržiavanie občianskych práv – čo bola napr. posledná z troch požiadaviek Sviečkovej manifestácie v marci 1988) boli vlastne pomerne úzkej (hoci postupne sa rozširujúcej) časti tajnej cirkvi a bežní veriaci aktívni v spoločenstvách sa sústredili najmä na vlastný duchovný a osobnostný rast, prípadne na slobodu vierovyznania.

Ako výrazná charakteristika skúmaných textov vystúpila do popredia moralizátorská a mentorská tendencia autorov. Mladí veriaci ľudia na pomedzí stredoškolského a vysokoškolského veku sa vo svojich básňach, úvahách aj ďalších príspevkoch vyjadrovali čierno-bielo, radikálne, imperatívne, na čo často využívali nástroje rečníckeho štýlu. O mentalite tohto segmentu angažovaných katolíkov z konca 80. rokov možno teda usudzovať jasnú a nekompromisnú morálnu formáciu, čiastočne zjednodušujúcu. V kontakte s rovesníkmi „zvonku“ pociťovali niektorí mladí katolíci zmätok; usilovali sa ich chápať a vychádzať im do istej miery v ústrety, ale celkovo vnímali svet „vonku“ ako neprajný, skazený a nebezpečný.

Redakcia posudzovala ich poetické, úvahové a iné pokusy pomerne prísne, ako jednoznačne publikovateľných bolo označených (vrátane reálne odpublikovaných textov) iba 14 % z príspevkov v našej vzorke. Pričom treba pripomenúť, že do spoločného redakčného posudzovania sa dostali len texty, ktoré už prešli prvým posúdením jednotlivých redaktorov. Zároveň nevieme, aký výsek takto spoločne posudzovaných textov naša vzorka predstavuje, keďže ide len o archív nájdený v pozostalosti šéfredaktora časopisu a jeho vyhodnotenie v kontexte všetkých príspevkov doručených redaktorom v rokoch 1988 a 1989 nie je možné. Na základe informácie od redaktora M. Balázsa⁶⁹ o prekvapivo veľkom úspechu výzvy na pri-

⁶⁹ Mailový rozhovor autorky s M. Balázsom, 9. 5. 2023.

spievanie do nového časopisu však možno predpokladať, že naša vzorka predstavuje iba zlomok doručených príspevkov. Redaktori ich posudzovali veľmi precízne a zároveň prísne – z dnešného pohľadu možno až nadmieru, keďže kritizovali a vyľučovali aj texty, ktoré by boli podľa dnešnej editorskej optiky dostatočne kvalitné a použiteľné. Svedčí to o zaničení, s akým sa trojica mladých samizdatových redaktorov chopila svojej úlohy. „*Stretnutia redakčnej rady boli časom veľkej driny, pracovali sme neúnavne, dlhé hodiny bez prestávky, často dlho do noci, niekedy i celú noc a ráno sme sa rozchádzali. Pracovali sme veľmi svedomite. Článok po článku. Dali sme si záležať. Veľmi kriticky sme si vzájomne oponovali svoje články. Doslova slovo za slovom, odsek za odsekom*“, napísala E. Klčovanská.⁷⁰

Tento prístup nebol v rozpore so zámerom časopisu stať sa predovšetkým nástrojom zjednocovania roztrúsených tajných kresťanských spoločenstiev, zdrojom povzbudenia a upevňovania identity a spolupatričnosti, poskytnúť priestor radovým čitateľom a neusilovať sa o tú najväčšiu štylovú a obsahovú kvalitu. Redaktori preto neboli znechutení tým, že „*väčšina článkov sa nedala uverejniť*“, keďže „*pisateľská úroveň mladých ľudí bola v tom období veľmi nízka*“.⁷¹ Podľa M. Balázsa je to logické: „*Uvedomme si, že šlo o bežných mladých ľudí, ktorí nemali možnosť sa vypísať. Nie je možné hodnotiť príspevky dnešnou optikou. Boli to príspevky bežných mladých ľudí bez teologického vzdelania, skromne a jednoducho uvažujúcich o viere a náboženstve, bez kontaktu s kvalitnejšou teologickou či náboženskou literatúrou, ľudí, ktorí počúvali jednoduché a často povrchné kázne, ľudí bez vážnejšieho religiózneho a cirkebného dialógu atď. Uvedomme si, že len úzky okruh ľudí mal možnosť hlbšieho dialógu, domových seminárov či vzdelávacích stretnutí, tajného vzdelávania a podobne*“.⁷² Okrem toho možno konštatovať, že ochota mladých ľudí prispievať – hoci aj nedokonalými textami – do samizdatového časopisu svedčí o formovaní ich vzťahu k totalitnej spoločnosti a ich vnútornej slobody, ktorú samizdat podporoval. Samotná existencia (a potreba) samizdatu totiž pôsobila ako symbol a konštantná pripomienka totality. Vnútorný vzdor a potreba vyjadriť ho neboli v podmienkach všadeprítomnej vzdelávacej, výchovnej či literárnej dôslednej intenzívnej manipulácii⁷³ samozrejmosťou.

Svoje poslanie poskytovania priestoru, spätnej väzby a formácie *Zrno* plnilo v rámci dobových možností. Jeho vychádzanie bolo v roku 1989 na začiatku a redakcia mala množstvo plánov do budúcnosti, keď sa malo stať technicky a formálne najvyspelejším slovenským samizdatom s najväčším nákladom. Zároveň by sa nepochybne postupne formoval čoraz zručnejší a profesionálnejší prispievateľský aktív. Na prelome rokov 1989 a 1990 si však radikálne zmenené spoločenské podmienky prestali vyžadovať tajné podzemné časopisy a ďalšie fungovanie kresťanského mládežníckeho časopisu *Zrno* sa odvíjalo podľa nových pravidiel a potrieb.

⁷⁰ KLČOVANSKÁ, *Pozvanie*, s. 116.

⁷¹ KLČOVANSKÁ, *Pozvanie*, s. 113.

⁷² Mailový rozhovor autorky s M. Balázsom, 9. 5. 2023.

⁷³ Podrobne pozri napr. LAUČEK, Anton. Socialistický realizmus v školskej praxi (na pozadí diela Petra Jilemnického Kompas v nás). In *Kultúrne dejiny*, 2018, roč. 9, supplementum, s. 123 – 135.

ZOZNAM POUŽITÝCH ZDROJOV

Pramene

Archív Ústavu pamäti národa v Bratislave
fond Zbierka samizdatov

RONČÁKOVÁ, Terézia. Rozhovor s Mariánom Balázsom z 9. 5. 2023. Archív autorky.

Zoznam bibliografických odkazov

- ALBERT, Michal. *Periodiká Orientácia, Domov a Brázda v kontexte tvorby publicistu a fotografa Jána Magu* [dizertačná práca]. Ružomberok : Katolícka univerzita v Ružomberku, 2014.
- ALBERT, Michal. *Prezentácia politického diania v kresťanskom časopise Zrno (1997 – 2007)* [rigorózna práca]. Ružomberok : Katolícka univerzita v Ružomberku, 2011.
- ALBERT, Michal. *Zrno - kresťanský časopis v 2. fáze vychádzania (1997-2007)* [diplomová práca]. Ružomberok : Katolícka univerzita v Ružomberku, 2009.
- BARTKOVJAK, Jozef. Zomrel páter Ondrej Gabriš SJ, vicepostulátor kauzy blahorečenia Munkovcov. In *Vatican News*, 2020 [on-line]. Dostupné na internete: <<https://www.vaticannews.va/sk/cirkev/news/2020-02/zomrel-pater-ondrej-gabris-vicepostulator-blahoreceni-munkovcov.html>> [29. 6. 2023].
- ČARNOGURSKÝ, Ján. *Vážnili ich za vieru*. Bratislava : Pramene, 1990.
- DRDA, Adam. Křestan „kverulant“. In *Paměť národa*, 2020 [on-line]. Dostupné na internete: <<https://www.pametnaroda.cz/cs/magazin/pribehy/krestan-kverulant>> [29. 6. 2023].
- GAVENDA, Marián. Chceme oživiť heslo: Katolícke noviny do každej rodiny. In *Plnia kresťanské médiá v slovenskej spoločnosti svoju úlohu?* Ružomberok : Filozofická fakulta Katolíckej univerzity v Ružomberku, 2005, s. 9 – 22.
- GREŠKO, Adrián. *Zrno - kresťanský časopis v 1. fáze vychádzania (1989 – 1997)* [diplomová práca]. Ružomberok : Katolícka univerzita v Ružomberku, 2009.
- IZRAEL, Pavel. Štyri piliere katolíckej tlače podľa Ladislava Hanusa. In *Kultúrne dejiny*, 2019, roč. 10, č. 2, s. 228 – 240.
- KLČOVANSKÁ, Eva: Pozvanie. In ŠIMULČÍK, Ján. *Svetlo z podzemia. Z kroniky katolíckeho samizdatu*. Prešov : Vydavateľstvo Michala Vaška, 1997, s. 109 – 118.
- KOLAKOVIČ-POGLAJEN, Tomislav. Syntetický prehľad našej práce. In VAŠKO, Václav. *Profesor Kolakovič*. Bratislava : Charis, 1993, s. 50 – 61.
- KOLKOVÁ, Terézia – ALBRECHTOVÁ, Ivana (eds.). *O hodnotě samizdatu. Samizdatová náboženská periodika před rokem 1989*. Kostelní Vydří : Karmelitánské nakladatelství, 2008.
- KOLKOVÁ, Terézia. Samizdat : definícia, dejiny, charakteristika. In KOLKOVÁ, Terézia – ALBRECHTOVÁ, Ivana (eds.). *O hodnotě samizdatu. Samizdatová náboženská periodika před rokem 1989*. Kostelní Vydří : Karmelitánské nakladatelství, 2008, s. 9 – 29.
- KOREC, Ján. *Od barbarskej noci II. Listy z väzenia*. Bratislava : Lúč, 1991.
- KRAVČÁK, Peter. Aká by mala byť úloha kresťanských médií?. In KRAVČÁK, Peter – VOLČEK, Miroslav (eds.). *Plnia katolícke médiá v slovenskej spoločnosti svoju úlohu? II*. Ružomberok : Katolícka univerzita v Ružomberku, 2009, s. 97 – 99.
- KUBÍČEK, Ladislav. *Božia vôľa - zbožná fráza?*. Bratislava : Karmelitánske nakladateľstvo, 2006.
- KUSÁ, Jolana – KOPSOVÁ, Raisa – FUNDÁREK, František. *Život v slove a život slovom. Zjavné a skryté súvislosti slovenského samizdatu*. Bratislava : Nadácia Milana Šimečku, 1995.

- LAUČEK, Anton. Socialistický realizmus v školskej praxi (na pozadí diela Petra Jilemnického Kompas v nás). In *Kultúrne dejiny*, 2018, roč. 9, Supplementum, s. 123 - 135.
- LAUKO, Martin. Spomienka na tri samizdaty. In *Slovenská nedela, magazínová príloha Slovenského denníka*, 1992, roč. 3, č. 37, s. 2.
- LAUKO, Martin. Tlačil samizdaty, strach však nemal. In *Katolícke noviny*, 25. 3. 2018, s. 16 - 17.
- LESŇÁK, Rudolf. *Listy z podzemia*. Bratislava : Vydavateľstvo USPO Peter Smolík, 1998.
- LETZ, Róbert - LAUKO, Martin. *Hlas Slovenska v kontexte slovenského samizdatu*. Bratislava, Prešov : Ústav pamäti národa, VMV, 2018.
- MÁDR, Oto. *Slovo o této době*. Praha : Sofia, 1992.
- MARUŠIAK, Juraj. The Normalisation Regime and Its Impact on Slovak. In *Europe-Asia Studies*, 2008, roč. 60, č. 10, s. 1805 - 1825. <https://doi.org/10.1080/09668130802434695>
- MIKLOŠKO, František. *Nebudete ich môcť rozvrátiť*. Bratislava : Archa, 1991.
- MIKLOŠKO, František. Samizdatové periodikum Náboženstvo a súčasnosť. In *O hodnote samizdatu. Samizdatová náboženská periodika pred rokom 1989*. Ed. Terézia Kolková, Ivana Albrechtová, Kostelní Vydří : Karmelitánské nakladateľství, 2008, s. 74 - 78.
- MIKLOŠKO, František. *Znamená čas*. Bratislava : Hlbiny, 2013.
- NEUWIRTH, Anton - LESŇÁK, Rudolf. *Liečiť zlo láskou*. Bratislava : Kalligram, 2001.
- NOVAK, Michael. Orly letia vysoko. In KRČMÉRY, Silvester. *Pravdou proti moci. Príbeh muža, ktorého nezlomili*. Artis omnis : Bratislava, 2014, s. 393 - 400.
- PALGUTOVÁ, Denisa. Samizdatový časopis Emanuel: príbeh a analýza. Ružomberok : Katoľická univerzita v Ružomberku. Rukopis s plánovaným dokončením v roku 2024.
- ROMAN, Jozef. *Kresťanská samizdatová literatúra po roku 1968* [diplomová práca]. Bratislava : Trnavská univerzita, Teologický inštitút sv. Alojza Spoločnosti Ježišovej na Slovensku, 1997.
- RONČÁKOVÁ, Terézia. 40 Years After the Birth of Religious Samizdat in Slovakia. Characteristics of the Slovak Samizdat and its Impact. In *Biuletyn Edukacji Medialnej*, 2012, č. 1, s. 129 - 139.
- RONČÁKOVÁ, Terézia. Čitateľské príspevky v samizdatovom časopise Zrno : štýl, žáner, osud. Prednesené na konferencii *Štýl a text v jazykovej interakcii*, ktorá sa konala 28. - 29. júna 2023 na Prešovskej univerzite v Prešove.
- RONČÁKOVÁ, Terézia. K problematike náboženského periodického samizdatu na Slovensku v období normalizácie. In *Nové horizonty*, 2013, roč. VII, č. 1, s. 14 - 19.
- RONČÁKOVÁ, Terézia. *Prienik náboženského a publicistického štýlu III. Môže cirkev hovoriť mediálnym jazykom?* Praha : Paulínky, 2010.
- RONČÁKOVÁ, Terézia. *Súčasné žurnalistické žánre*. Ružomberok : Verbum, 2016.
- RONČÁKOVÁ, Terézia. The Phenomenon of Samizdat in Slovakia. In ČOBAN, Savaş (ed.). *Media's Role in the Socialist Era*. Kiel : Amani International Publishers, 2013, s. 137 - 152.
- SKILLING, H. Gordon. *Czechoslovakia's Interrupted Revolution*. Princeton : Princeton University Press, 1976.
- SLANČOVÁ, Dana. *Praktická štylistika* (2. vyd.). Prešov : Slovacontact, 1996.
- STROMČEK, Ladislav. Mládežnícky samizdat ZrNO. In KOLKOVÁ, Terézia - ALBRECHTOVÁ, Ivana (eds.). *O hodnote samizdatu. Samizdatová náboženská periodika pred rokom 1989*. Kostelní Vydří : Karmelitánské nakladateľství, 2008, s. 79 - 85.
- STROMČEK, Ladislav. Stretká. In ŠIMULČÍK, Ján. *Svetlo z podzemia. Z kroniky katolíckeho samizdatu*. Prešov : Vydavateľstvo Michala Vaška, 1997, s. 119 - 132.
- SURI, Jeremi. The Promise and Failure of 'Developed Socialism': The Soviet 'Thaw' and the Crucible of the Prague Spring, 1964 - 1972. In *Contemporary European History*, 2006, roč. 15, č. 2, s. 146. <https://doi.org/10.1017/S0960777306003183>
- ŠARPATAKOVÁ, Mariana - GREŠKO, Adrián - ALBERT, Michal. Časopis Zrno: od samizdatových začiatkov po súčasnosť. In *Otázky žurnalistiky*, 2009, roč. 52, č. 1 - 2, s. 68 - 81.

- ŠARPATAKYOVÁ, Mariana. Samizdatové korene kresťanského týždenníka Zrno [bakalárska práca]. Ružomberok : Katolícka univerzita v Ružomberku, 2009.
- ŠIMULČÍK, Ján. *Ako vzniklo ZRNO I. Najprv bola myšlienka*. In Zrno 1999, č. 29, s. 12 – 13.
- ŠIMULČÍK, Ján. *Éra samizdatu. Spoločenstvo Fatima a samizdat v rokoch 1974 – 1989*. Bratislava : Ústav pamäti národa, 2019.
- ŠIMULČÍK, Ján. *Generácia nádeje*. Bratislava : Ústav pamäti národa, 2021.
- ŠIMULČÍK, Ján. *Katolícka cirkev a nežná revolúcia 1989*. Prešov : Vydavateľstvo Michala Vaška, 1999.
- ŠIMULČÍK, Ján. Samizdatový časopis Náboženstvo a súčasnosť (1982 – 1989). In ŠKOVIEROVÁ, Angela (ed.). *Periodiká v minulosti a súčasnosti*. Bratislava : Univerzitná knižnica v Bratislave, 2018, s. 199 – 212.
- ŠIMULČÍK, Ján. *Svetlo z podzemia. Z kroniky katolíckeho samizdatu*. Prešov : Vydavateľstvo Michala Vaška, 1997.
- Z vašej tvorby. In Zrno, 1989, č. 1 [on-line]. Dostupné na internete: <https://samizdat.sk/vyhľadavanie/periodicky?field_5_nazov_samizdatu_tid_selective=12&field_rok_vydania_value_selective=1989> [29. 6. 2023].
- Z vašej tvorby. In Zrno, 1989, č. 3 [on-line]. Dostupné na internete: <https://samizdat.sk/vyhľadavanie/periodicky?field_5_nazov_samizdatu_tid_selective=12&field_rok_vydania_value_selective=1989> [29. 6. 2023].
- VÁŠKO, Michal. Zrno. In KRAVČÁK, Peter – VOLČEK, Miroslav (eds.). *Plnia katolícke médiá v slovenskej spoločnosti svoju úlohu? II*. Ružomberok : Katolícka univerzita v Ružomberku, 2009, s. 45 – 48.

SUMMARY

The thinking and writing of young Catholics at the end of 1980s.
An analysis of texts sent by readers to the samizdat magazine Zrno

We analyzed 107 texts – readers' contributions submitted through conspiratorial means to the editorial office of the samizdat magazine Zrno in the years 1988 and 1989, i.e. at the end of the communist totalitarianism in Slovakia. This is rare archival material from the estate of the editor-in-chief of the magazine Ladislav Stromček, who died in December 2021. The texts came from young readers, to whom the editors wanted to give space, in order to strengthen the awareness of unity, reciprocity and courage in the environment of the secret Church. By analyzing the readers' contributions, we wanted to reveal the formal and content quality of the texts produced by young active Christians from the small communities (conventicles) of that time and to take a glimpse into their thought-world.

In terms of genre, of the best quality and usability were the narrative texts (testimonies and narratives "from life"). High quality was also maintained in genres such as commentary, profile or popular non-fiction text. However, all these contributions represented a significant minority in the sample and several were completely marginal (with single unit incidence). Young writers preferred poetic and reflective forms, both of low quality. The poems accounted for up to half of the texts in the sample, which indicates the expectation of the readers that the samizdat youth magazine will provide significant space for their own artistic creation, or provide them with feedback and function as a consultancy for aspiring authors. However, this expectation did not meet with the intention of the editorial office to create a spiritual-formative and not cultural-artistic samizdat.

The general thematic orientation of the contributions was strongly religious (76%). However, it was the purely religiously oriented texts that had both the lowest formal and content quality, which subsequently increased with the shift towards topics from the area of culture, everyday life experiences, and especially from society and politics. But the texts with social overlap were, on one hand, infrequent and, on the other hand, very cautiously accepted by the editors, which testifies to the religious self-identification of the magazine, which was not founded with the intention of solving socio-political issues. If, therefore, within the mass underground Catholic movement, well-systematized and organized through “conventicles,” there were indeed social-political emphasized present (e.g. advocating for civil rights - which was, for example, the last of the three demands of the Candle Demonstration in March 1988), it can be assumed that they were primarily reserved for a narrow elite within the underground Church, while ordinary believers active in the communities focused primarily on their own spiritual and personal growth, or on religious freedom.

As a distinctive characteristic of the examined texts, the moralizing and mentoring tendency of the authors came to the fore. In their poems, reflections and other contributions, the young religious people, at the intersection of secondary school and university age, expressed themselves in black and white, radical, imperative ways, for which they often used the tools of the rhetorical style. Thus, the mentality of this segment of committed Catholics of the late 1980s can be inferred as a clear and uncompromising moral formation, partly simplistic. In contact with peers “from the outside”, some young Catholics felt confused; they tried to understand them and accommodate them to some extent, but overall they perceived the world “outside” as hostile, corrupt and dangerous.

The editorial office assessed their poetic, reflective and other attempts quite strictly, only 14% of the contributions in our sample (including texts that were actually published) were marked as clearly publishable. At the same time, it should be remembered that only texts that have already passed the first assessment of individual editors were included in the joint editorial review. The editors assessed them very thoroughly and at the same time strictly - perhaps excessively from today's point of view, as they also criticized and excluded texts that would be of sufficient quality and usability according to today's editorial perspective.

This approach did not contradict the intention of the magazine to become, above all, a tool for uniting scattered secret Christian communities, a source of encouragement and strengthening of identity and belonging, to provide space for ordinary readers and not to strive for the greatest stylistic and content quality. As one of the editors at the time, Marián Balázs, reminded: “It should be kept in mind that these were ordinary young people who did not have the opportunity to “write out”. It is not possible to evaluate the contributions from today's perspective. They were the contributions of ordinary young people without theological education, thinking about faith and religion in modest and simple terms, without contact with theological or religious literature of better quality, people who listened to simple and often superficial sermons, people without more profound religious and Church dialogue, etc. We need to realize that only a narrow circle of people had the opportunity for deeper dialogue, home seminars or educational meetings, secret education and so on.”

Zrno fulfilled its mission of providing space, feedback and formation within the contemporary possibilities. Its publication was at its beginnings in 1989 and the editorial office had numerous plans for the future, when it was to become technically and formally the most advanced Slovak samizdat with the highest circulation. At the turn of 1989 and 1990, however, the radically changed social conditions stopped requiring secret underground magazines and the further functioning of the Christian youth magazine Zrno unfolded according to new rules and needs.

prof. Mgr. Terézia Rončáková PhD.; Katolícka univerzita v Ružomberku,
Filozofická fakulta; Katedra žurnalistiky
SK-03401 Ružomberok, Hrabovská cesta 1B
e-mail: <terezia.roncakova@ku.sk>
ORCID 0000-0003-4325-2649

Polemika medzi cisárom Hadriánom a filozofom Epiktétom¹

PETER FRAŇO

Dialogue between the Emperor Hadrian and Epictetus the Philosopher

DOI: <https://doi.org/10.54937/kd.2024.15.1.87-100>

ABSTRACT: The work, *Dialogue between the Emperor Hadrian and Epictetus the Philosopher*, is a fictional dialogue consisting of seventy-three questions and answers, probably written in the 2nd or 3rd century AD. It features the Roman emperor Hadrian as the questioning pupil and the Stoic philosopher Epictetus as the responding teacher. Most of the questions can be divided into two main categories. The smaller part is written in the form of riddles. The others are definitions. The questions deal with a variety of topics: things to do with death (e.g. gravedigger, funeral pyre), definitions of various metals (gold, silver, iron), useful things (e.g. letter, picture, sword), relationships and emotional terms (e.g. friendship, hope, love), celestial objects (sun, moon, sky, stars, earth), and realities related to seafaring (sea, ship, sailor), nightlife (sleep, night, pillow) or religion (god, sacrifice). This work was particularly influential in the development of medieval dialogue. The most famous adaptation is the *Enfant Sage*, which originated in the 13th century somewhere in the region of Provence.

Keywords: Hadrian, Epictetus, Philosophical Dialogue, Stoicism, Roman Philosophy.

Spojenie filozofickej múdrosti a zvrchovanej kráľovskej či cisárskej moci predstavuje v antickej filozofii jeden z teoretických modelov dobrej správy štátu a vecí verejných.² V literárnych svedectvách o živote a diele najmä rímskych vládcov sa preto niekedy stretávame s informáciami o tom, ako sa jednotliví panovníci vzdelávali vo filozofii, akých mali učiteľov filozofie, či sami písali nejaké filozofické diela, alebo preferovali pri svojom uvažovaní nejakú konkrétnu filozofickú školu. V dobe kráľovskej sa toto prepojenie vzťahuje predovšetkým na osobnosť druhého rímskeho kráľa Numu Pompilia, ktorý mal údajne patriť medzi Pytagorových žiakov a zanechať po sebe niekoľko gréckych kníh venovaných výkladu pytagorejskej životnej múdrosti.³ Z obdobia cisárstva zasa máme k dispozícii svedectvá o tom, že už

¹ Ďakujem anonymným recenzentom za podnetné pripomienky k obsahu úvodnej štúdie, ako aj k prekladu latinského textu.

² Pozri Pl. Resp. 473d.

³ K prepojeniu a antickým diskusiám o vzťahu medzi Pytagorom a Numom Pompiliom pozri najmä: Plut. Num. 1.2-3; 8.4-10; 22.2-5; Aem. 2.1; Cic. Tusc. 4.1.3; Rep. 2.15.28; de Orat. 2.37.154; Liv. 1.18.1-10; 40.29.3-14; D.H. 2.59.1-4; Ov. Met. 15.1-551. K moderným interpretáciám pozri bližšie: PROWSE, K. R. Numa and the Pythagoreans : A Curious Incident. In *Greece & Rome*, 1964, roč. 11, č. 1, s. 36 - 42 <https://doi.org/10.1017/S001738350001264X>; HUMM, Michel. Numa and Pythagoras : The Life and De-

tvorca princípátu Gaius Octavius Augustus bol vraj autorom diel *Povzbudzovania k štúdiu filozofie* (lat. *hortationes ad philosophiam*) a *Odpoveď Brutovi o Catonovi* (lat. *rescripta Bruto de Catone*).⁴ Okrem toho medzi jeho učiteľov patrili dvaja významní stoickí myslitelia Areios Didymos a Athénodóros. Práve stoická filozofia, ktorá zdôrazňovala verejnú angažovanosť človeka a nabádala k cnostnému životu, sa stala dominantným filozofickým prúdom obdobia rímskeho cisárstva. Preto iste neprekvapí, že učiteľom cisára Tiberia mal byť inak neznámy stoik Nestór, Neróna zas vychovával slávny Seneca a cisár Marcus Aurelius sa vďaka svojmu stoickému spisu *Myšlienky k sebe* (gr. *Tà eis éautón*) bežne označuje ako „filozof na tróne“.⁵

Okrem vyššie spomenutých vladárov sa so záujmom o filozofické myslenie často spája aj cisár Hadrián, ktorý mal povest intelektuála a literárne činného človeka s obdivom k gréckej kultúre a vzdelanosti. Pre tieto záľuby si vyslužil aj pohrdavú prezývku „Grék“ (*Graeculus*), a zároveň mal byť podľa spisu *Dejiny cisárov* (lat. *Historia Augusta*) „dôverným priateľom“ (*in summa familiaritate*) stoického filozofa Epiktéta.⁶ Epiktétos pochádzal pôvodne z mesta Hierapolis, ktoré sa nachádza vo Frýgii, no už ako mladík sa dostal do Ríma, kde sa stal otrokom u Epafrodita, známeho prepustenca a tajomníka cisára Neróna. Presný dátum a ani okolnosti jeho upadnutia do otroctva nepoznáme. Pravdepodobne so súhlasom svojho pána sa začal venovať filozofii a študoval stoicizmus v známej rímskej škole Musonia Rufa. Slobodu získal niekedy v období po smrti cisára Neróna a začal sám vyučovať filozofiu v Ríme. Keď cisár Domicián vyhnal z Ríma všetkých filozofov, odišiel do mesta Nikopolis v Epire v severozápadnom Grécku, kde založil vlastnú filozofickú školu. Tá si postupne získala veľmi dobrú povesť a študovalo v nej mnoho vysoko postavených Rimanov a Grékov.⁷ Jedným z takýchto žiakov a poslucháčov bol aj Arrianos z mesta Nikomédia, ktorý zachoval časť Epiktétovej náuky v dvoch dielach *Rozpravy* (gr. *Διατριβαί*) a *Rukoväť* (gr. *Ἐγχειρίδιον*).

A práve v tejto filozofickej škole mohli dôjsť k nadviazaniu bližších kontaktov medzi oboma mysliteľmi. Britský historik Anthony R. Birley predpokladá, že ich osobné zoznámenie nastalo asi v roku 110 alebo 111 n. l., keď Hadrián ešte bez cisárskeho titulu navštívil prvýkrát Atény a pravdepodobne sa po ceste zastavil aj v meste Nikopolis, kde sídlila vyššie spomínaná Epiktétova škola.⁸ Autor ďalej predpokladá, že v diele *Rozpravy* môžeme nájsť minimálne dve textové ukážky, ktoré pravdepodobne poukazujú na rodinnú spriaznenosť s cisárom a tematizujú

ath of a Myth. In RICHARDSON, James H. – SANTANGELO, Federico (eds.). *The Roman Historical Tradition. Regal and Republican Rome*. Oxford : Oxford University Press, 2014, s. 35 – 51.

⁴ Suet. Aug. 85.1.

⁵ K prepojeniu stoicizmu na politickú moc princípátu pozri bližšie: BRUNT, Peter A. *Stoicism and the Principate*. In *Papers of the British School at Rome*, 1975, roč. 43, s. 7 – 35. <https://doi.org/10.1017/S0068246200008217>

⁶ Hist. Aug. Hadr. 1.5; 16.10. Okrem Epiktéta sa v tejto pasáži spomína ešte aj iný filozof, Heliodorus, pravdepodobne epikurejec. Pozri bližšie: SWAIN, Simon. *Favorinus and Hadrian*. In *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*, 1989, Bd. 79, s. 157. K cisárovi Hadriánovi pozri bližšie: BOATWRIGHTOVÁ, Mary T. Hadrianus. In BARRETT, Anthony A. (eds.). *Životy cisarů*. Praha : Academia, 2012, s. 201 – 233.

⁷ HORNBLLOWER, Simone – SPAWFORTH, Antony (eds.). *The Oxford Classical Dictionary*. Oxford : Oxford University Press, 2012, s. 512 – 513. <https://doi.org/10.1093/acref/9780199545568.001.0001>

⁸ BIRLEY, R. Anthony. *Hadrian. The restless emperor*. London; New York : Routledge, 1997, s. 60. Hadrián dokonca zastával v Aténach v roku 112 n. l. úrad archonta a ako cisár toto mesto ešte trikrát navštívil.

právny akt adopcie. A preto by sa dalo uvažovať o tom, že účastníkom tejto diskusie s Epiktétom mohol byť Hadrián.⁹ V prvom prípade sa pri skúmaní problematiky príbuznosti medzi ľuďmi a bohmi konštatuje, že „spriaznenie s cisárom (Καίσαρα ἢ συγγένεια) alebo s nejakým iným vysokopostaveným Rimanom postačuje k tomu, aby nám zaistilo život v bezpečí, vo vážnosti a bez strachu z čohokoľvek“.¹⁰ Druhá poznámka je vyslovená pri obdobnej téme, pri ktorej Epiktétos hovorí: „Keby tá cisár adoptoval, tak nikto by tvoju pýchu neznesol“ (ἀλλ' ἂν μὲν Καῖσαρ εἰσπουήσῃταί σε, οὐδεὶς σου τὴν ὄφρῶν βαστάσει).¹¹ Okrem toho stoický filozof pozitívne hodnotí bližšie nemenovaného cisára pre zabezpečenie úplného mieru, ktorý spôsobil, že už neexistujú vojny, boje, veľké lúpeže a ani pirátstvo.¹² Môže to byť opäť narážka na Hadriána, ktorý preferoval menej expanzívnu zahraničnú politiku než jeho predchodca Traján. A dokonca, v inej pasáži filozoficky obhajuje nosenie brady, v ktorej vidí znak prirodzeného rozlíšenia medzi ženským a mužským rodom.¹³ A keďže cisár Hadrián je pravidelne na sochách a minciach zobrazovaný s gréckou bradou, je možné domnievať sa, že táto jeho prvá návšteva Grécka v období ranej dospelosti viedla k tomu, že začal preferovať takýto spôsob úpravy zovňajšku aj po nástupe na trón.¹⁴

Okrem spomínaných indícií však nemáme mnoho priamych dôkazov o tom, že by obaja myslitelia medzi sebou udržiavali nejaké bližšie kontakty.¹⁵ Napriek týmto nejednoznačnostiam ale dozaista ovplyvňovali predstavivosť dobových autorov, ktorí motív možného stretnutia mocného cisára a slávneho filozofa literárne spracovali. Dôkazom je fiktívny latinský dialóg bližšie neznámeho autora s názvom *Polemika medzi cisárom Hadriánom a filozofom Epiktétom* (lat. *Altercatio Hadriani Augusti et Epicteti philosophi*), ktorý pozostáva zo sedemdesiatich troch otázok a odpovedí. V úlohe pýtajúceho sa mladšieho žiaka v ňom trochu paradoxne vystupuje práve rímsky cisár Hadrián a v pozícii odpovedajúceho a skúsenejšieho staršieho učiteľa filozofie stoik Epiktétos. Učiteľ totiž pôsobil v stoicizme ako „strážca“ (*custos*) či „vychovávateľ“ (*paedagogus*) mladých adeptov filozofie. Jeho úlohou bolo pedagogicky sprevádzať žiakov a ukazovať im skutky, ktorým sa mali na jednej strane vyhýbať, a ktoré mali na strane druhej vyhľadávať a nasledovať.¹⁶

Väčšinu z otázok môžeme rozdeliť do dvoch veľkých kategórií. Menšia časť je napísaná formou hádaniek (č. 10, 11, 13, 15, 18 – 22), teda formou krátkych prozaických slovných hračiek, ktoré predstavujú skúmanú tému iba v náznakoch a správna odpoveď na položenú otázku si vyžaduje zapojenie dôvtipu. Hádanky

⁹ Ibid., s. 60 – 61.

¹⁰ Epict. 1.9.7.

¹¹ Epict. 1.3.2.

¹² Epict. 3.13.9.

¹³ Epict. 1.16.9-14.

¹⁴ BIRLEY, Hadrian. The restless emperor, s. 61. V spise *Dejiny cisárov* sa však tvrdí, že Hadrián nosil bradu preto, aby si prostredníctvom nej zakryl „rany“ (*vulnera*), ktoré mal na tvári (Hist. Aug. Hadr. 26.1).

¹⁵ K iným možným textovým dôkazom ich personálneho prepojenia pozri tiež (BOTER, J. Gerard. "Epictetus". In BROWN, Virginia – HANKINS, James – KASTER A. Robert (eds.). *Catalogus Translationum Et Commentariorum: Medieval and Renaissance Latin Translations and Commentaries*. Volume IX. Washington, D.C. : The Catholic University of America Press, 2011, s. 4 – 5).

¹⁶ Sen. Ep. 11.9; 94.50-51.

sa v *Polemike* dotýkajú skúmania rozličných oblastí ľudského života (napr. otázky typu: „Čo človek nemôže vidieť?“ alebo „Aký život je najlepší?“).¹⁷ Ostatné otázky majú charakter definícií, ktoré sa pokúšajú vymedziť význam konkrétneho pojmu, a to uvedením jeho typických znakov. V texte prevažujú ako odpovede jedno alebo dvojslovné metafory (napr. č. 5, 6, 8, 61 - 62). Avšak niektoré z nich majú podobu aj obsiahlejších podobenstiev (č. 31 - 34, 36, 72 - 73), pretože sú uvádzané špecifickými adjektívami a adverbiami, ako *similis, sicut, ut a tamquam*.¹⁸ Dve z odpovedí sú zasa napísané v daktylskom hexametri, respektíve pentametri (č. 33, 56). A iné ponúkajú celý výpočet rôznych viac-menej rozsiahlejších definícií, ktoré môžu byť všetky rad za radom považované za správne odpovede na položenú otázku (napr. č. 4, 24, 29, 35, 37, 52). Viaceré otázky, ktoré začínajú na *quare* alebo *quod*, však nemožno jednoznačne zaradiť ani medzi hádanky a ani medzi definície (č. 25 - 26, 38, 56 - 58).¹⁹ Zaoberajú sa totiž úplne špecifickými problémami, ktoré sa týkajú vysvetlenia významu zvláštnych pohrebných zvykov (zväzovanie palcov na nohách a ovenčovanie hlavy mŕtveho), kategorizácie troch druhov šťasteny (slepá, bláznivá, hluchá) či reflexie reálií vzťahujúcich sa na život a umelecké vyobrazenie rímskej bohyně Venuše (nahota, manželstvo, škúlenie).

Autor *Polemiky* mnohokrát využíva princíp opakovania. Dvakrát sa zameriava na definíciu „smrti“ (*mors*) (č. 23 - 24), „šťasteny“ (*fortuna*) (č. 36 - 37), „neba“ (*caelum*) (č. 42 - 43), „hviezd“ (*stelle*) (č. 44 - 45) či „zeme“ (*terra*) (č. 46 - 47). Trikrát sa venuje „lodi“ (*navis*) (č. 49 - 51) a najviac, štyrikrát, otázke „človeka“ (*homo*) (č. 32 - 35). Prípadne sa pýta na jednu skúmanú vec raz v jednotnom a inokedy v množnom čísle („priatelia“ - „priateľ“, „bohovia“ - „boh“; č. 71 - 72, 39, 60) alebo chce ešte podrobnejšie rozobrať už nejaký zodpovedaný pojem. Napríklad po tom, čo sa Hadrián dvakrát opýta na definíciu šťasteny (č. 36 - 37), chce hneď v nasledujúcej otázke vedieť: „Koľko druhov šťasteny rozpoznávame?“ (*Quot sunt autem fortune?*). V prvej časti dialógu sa často rozoberajú podrobnosti jednej odpovede, a tá sa stáva následne predmetom ďalšej otázky. Napríklad, odpoveďou na prvú otázku je slovo „list“ (*epistola*), a preto druhá otázka znie: „Čo je to list?“ (*Quid est epistola?*).²⁰ Podobne, odpoveďou na dvadsiatu druhú otázku je slovo „smrť“ (*mors*), a preto dvadsiata tretia otázka sa pýta: „Čo je to smrť?“ (*Quid est mors?*).

Z tematického hľadiska nachádzame v texte prítomných niekoľko výrazných motívov. V prvom rade je to problematika smrti a záležitostí s ňou spojených (napr. hrobár, pohrebná hranica; 27 - 28). Zvýšenú pozornosť autor venuje aj otázke správnej definície rozličných kovov (zlato, striebro, železo; č. 5 - 7), úžitkových predmetov (napr. list, obraz, meč; č. 2 - 3, 8) či vzťahov a citových pojmov (priateľstvo, nádej, láska; č. 12, 14, 59). Ďalej sa v texte často zameriava na nebeské telesá (slnko, mesiac, nebo, hviezdy, zem; č. 40 - 47) a reálie súvisiace s moreplavbou (more, loď, námorník; č. 48 - 52), nočným životom (spánok, noc, vankúš; č. 53 - 55) či náboženstvom (boh, obeta; č. 60 - 61). Jasne rozpoznateľnou kategóriou sú aj témy uvá-

¹⁷ DALY, Lloyd William - SUCHIER, Walther. *Altercatio Hadriani Augusti et Epicteti philosophi*. Urbana, Illinois : The University of Illinois Press, 1939, s. 72.

¹⁸ *Ibid.*, s. 72.

¹⁹ *Ibid.*, s. 72.

²⁰ *Ibid.*, s. 72 - 73.

dzané na konci diela, ktoré súvisia s rímskymi vojenskými a politickými reáliami (cisár, senát, vojak, Rím, víťazstvo, mier, fórum; č. 64 – 70). Z mytologických postáv sa pri pýtani objavuje explicitne uvedená trikrát jedine rímska bohyňa lásky a krásy Venuša (č. 56 – 58) a jedenkrát rímsky boh ohňa Vulkán (č. 57). Pri odpovediach sa ešte v texte vyskytnú postavy bohyně obilia Ceres (č. 46) a boha mora Neptúna (č. 51). Hoci odpovede na položené otázky dostáva rímsky cisár od známeho stoického filozofa, nemožno povedať, že by oplývali nejakou väčšou filozofickou hĺbkou. Z filozofických pojmov sa *de facto* venuje len stoickej „šťastene“ (*fortuna*) (č. 36 – 38) a aj odpovede na ťažko uchopiteľné pojmy ako „smrť“ (*mors*) (č. 23-24), „človek“ (*homo*) (č. 32 – 35) či „boh“ (*deus*) (č. 39, 60) majú skôr populárno-zábavný charakter, ktorý sa žánrovo asi najviac približuje stoicko-kynickej diatribé.

Na základe jazykovej analýzy môžeme dielo datovať pravdepodobne do druhého alebo tretieho storočia nášho letopočtu. Najranejšia zmienka o ňom sa nachádza v liste, ktorý Alkuin z Yorku, anglosaský stredoveký učenc a filozof pôsobiaci pri dvore Karola Veľkého, napísal mladému mužovi pravdepodobne niekedy medzi rokmi 793 – 796 n. l. Prvýkrát bolo dielo publikované v Paríži v roku 1510 spolu so spisom nazvaným *Berosus Babylonicus: De his quae praecesserunt inundationem*. *Polemika* mala vplyv najmä na vývoj stredovekého dialógu. Najznámejšiu adaptáciu predstavuje *Enfant Sage*, ktorý vznikol v 13. storočí niekde v oblasti dnešného Provensálska. V tomto diele sa rozhovor odohráva medzi predčasne vyspelým dieťaťom menom Epitus alebo Ipotis (ako variácia pôvodného mena Epiktétos) a cisárom Hadriánom. V priebehu 14. a 15. storočia sa tento spis stáva v Európe veľmi populárny a môžeme ho nájsť preložený do množstva jazykov vrátane katalánčiny, španielčiny, francúzštiny či waleštiny.²¹

[Bl. 78a/b] Altercatio Hadriani Augusti et Epictiti philosophi²²

- [1] Had. Quid erit nobis, si cinctum solvas, neque nudaberis ipse? Respice corpus, quod et doceri possis.—Epic. Epistola est.
- [2] H. Quid est epistola?—E. Tacitus nuncius.
- [3] H. Quid est pictura?—[Bl. 78c] E. Veritas falsa.
- [4] H. Quare hoc dixisti?—E. Videmus enim poma picta, flores, animalia, aurum, argentum, et non est verum.
- [5] H. Quid est aurum?—E. Mancipium mortis.
- [6] H. Quid est argentum?—E. Invidie locus.
- [7] H. Quid est ferrum?—E. Omnis artis instrumentum.
- [8] H. Quid est gladius?—E. Regimen castrorum.
- [9] H. Quid est gladiator?—E. Sine crimine homicida.
- [10] H. Qui sunt qui sani egrotant?—E. Qui aliena negocia curant.

²¹ Ibid., s. 75 – 80. Pozri tiež: BOTER, „*Epictetus*“, s. 6; NOVIKOFF, J. Alex. *The Medieval Culture of Disputation : Pedagogy, Practice, and Performance*. Philadelphia : University of Pennsylvania Press, 2013, s. 15. <https://doi.org/10.9783/9780812208634>

²² Latinský text spisu preberáme z kritického komentovaného vydania DALY – SUCHIER, *Altercatio Hadriani Augusti et Epicteti philosophi*, s. 104 – 107.

- [11] H. Qua ratione homo lassus non fit?—E. Lucrum faciendo.
- [12] H. Quid est amicitia?—E. Concordia.
- [13] H. Quid est longissimum?—E. Spes.
- [14] H. Quid est spes?—E. Vigilanti somnus, spectanti dubius eventus.
- [15] H. Quid est quod homo videre non potest?—[Bl. 78d] E. Alterius animum.
- [16] H. Qua re peccant homines?—E. Cupiditate.
- [17] H. Quid est libertas?—E. Innocentia.
- [18] H. Quid regi et misero commune est?—E. Nasci et mori.
- [19] H. Quid est optimum ac pessimum?—E. Verbum.
- [20] H. Quid est quod alii placet et alii displicet?—E. Vita.
- [21] H. Quid est optima vita?—E. Brevissima.
- [22] H. Quid est certissimum?—E. Mors.
- [23] H. Quid est mors?—E. Perpetua securitas.
- [24] H. Quid est mors?—E. Timenda nonnullis, si sapiens legas, inimica vite, nomen animantium, metus parentum, liberorum preda, testamenti gratia, post obitum sermo, supreme lacrimae, post memoriam oblivio, fax rogi, onus sepulti, titulus [Bl. 79a] monumenti; mors omnium malorum finis est.
- [25] H. Quare mortuus coronatur?—E. Agonem se vite transegisse testatur.
- [26] H. Quare mortuo pollices ligantur?—E. Ut parem post obitum esse se nesciat.
- [27] H. Quid est vispillo?—E. Quem multi devitant et nemo effugit.
- [28] H. Quid est rogas?—E. Contentio crediti, persolutio debiti.
- [29] H. Quid est tuba?—E. Belli incitamen, castris signum, arena admonitio, scene commissio, funeris deploratio.
- [30] H. Quid est monumentum?—E. Saxa isticiosa, otiosi viatoris spectatio.
- [31] H. Quid est homo pauper?—E. Ut puteum desertum omnes aspiciunt et loco illum relinquunt.
- [32] H. Quid est homo?—E. Balneo similis: prima cella [Bl. 79b] tepidaria unctaria, infans natus perungetur; secunda cella sudatoria pueritia est; tertia cella assa perferentia iuventus; quarta cella appropriat senectus frigidaria, omnibus equat sententiam.
- [33] H. Quid est homo?—E. Pomo similis: Poma ut in arboribus pendent, sic sunt et corpora nostra: ut matura cadunt, aut si cito acerba ruunt.
- [34] H. Quid est homo?—E. Sicut lucerna in vento posita.
- [35] H. Quid est homo?—E. Loci hospes, legis imago, calamitatis fabula, mancipium mortis, vite mora; quo fortuna sepe suos ludos faciet.
- [36] H. Quid est fortuna?—E. Ut matrona nobilis in servos se impingit.
- [37] H. Quid est fortuna?—E. Sine iudicio, proxima meta, alienorum bonorum casus; [Bl. 79c] ad quem venit, splendorem ostendit, a quo recedit, umbram faciet.
- [38] H. Quot sunt autem fortune?—E. Tres: una ceca, que ubilibet se impingit; et alia insana, que concedit, cito aufert; tertia surda, que miserorum preces non exaudit.
- [39] H. Quid sunt dii?—E. Oculorum signa, mentis numina; si metuis, timor est; si contines, religio est.
- [40] H. Quid est sol?—E. Splendor orbis; qui tollit et ponit diem; per quem scire nobis cursum horarum datur.
- [41] H. Quid est luna?—E. Dies adulator, noctis oculus, fax tenebrarum.

- [42] H. Quid est celum?—E. Culmen immensum.
- [43] H. Quid est celum?—E. Aër mundus.
- [44] H. Quid sunt stelle?—E. Fata hominum.
- [45] H. Quid sunt stelle?—E. Litora gubernatorum.
- [46] [Bl. 79d] H. Quid est terra?—E. Horreum Cereris.
- [47] H. Quid est terra?—E. Cellarium vite.
- [48] H. Quid est mare?—E. Iter incertum.
- [49] H. Quid est navis?—E. Domus erratica.
- [50] H. Quid est navis?—E. Ubilibet hospicium.
- [51] H. Quid est navis?—E. Numina Neptuni, anni cursuum tabellarium.
- [52] H. Quid est nauta?—E. Amator pelagi, firmi desertor, contemptor vite mortisque, unde cliens.
- [53] H. Quid est somnus?—E. Mortis imago.
- [54] H. Quid est nox?—E. Laboranti requies, crassanti lucrum.
- [55] H. Quid est culcita?—E. Insomnis volutatorium.
- [56] H. Quare Venus nuda pingitur?—E. / Nuda Venus picta, nudi pinguntur Amores; quibus nuda placet, nu-[Bl. 80a]dos dimittat oportet.
- [57] H. Quare Venus Vulcano nupta est?—E. Ostendit amorem ardore incendi.
- [58] H. Quare Venus straba est?—E. Quia pravus est amor.
- [59] H. Quid est amor?—E. Otiosi pectoris molestia, in puero pudor, in virgine rubor, in femina furor, in iuvene ardor, in sene risus, in derisore delicti nequities est.
- [60] H. Quid est deus?—E. Qui omnia tenet.
- [61] H. Quid est sacrificium?—E. Delibatio.
- [62] H. Quid est sine societate?—E. Regnum.
- [63] H. Quid est regnum?—E. Pars deorum.
- [64] H. Quid est Cesar?—E. Publice lucis caput.
- [65] H. Quid est senatus?—E. Ornamentum splendor urbis civium.
- [66] H. Quid est miles?—E. Murus imperii, defensor patrie, gloriosa servitus, potestatis indicium.
- [67] H. Quid est Roma?—[Bl. 80b] E. Fons imperii orbis terrarum, mater gentium, rei possessor, Romanorum contubernium, pacis eterne consecratio.
- [68] H. Quid est victoria?—E. Belli discordia, pacis amor.
- [69] H. Quid est pax?—E. Tranquilla liberalitas.
- [70] H. Quid est forum?—E. Templum libertatis, arena litigantium.
- [71] H. Quid sunt amici?—E. Statute aree sunt.
- [72] H. Quid est amicus?—E. Ut pomo citreo similis: a foras beatus, nam intra pectus acidum / occultat malo.
- [73] H. Quid sunt parasiti?—E. Qui tanquam pisces adescantur.

Polemika medzi cisárom Hadriánom a filozofom Epiktétom²³

- [1] Hadrián: Čo sa stane, ak sa odhalíš, avšak neostaneš obnažený? Pozri sa na telo, pretože aj to môžeš ukázať.²⁴ Epiktétos: Je to list.
- [2] Hadrián: Čo je to list? Epiktétos: Tichý posol.
- [3] Hadrián: Čo je to obraz? Epiktétos: Falošná pravda.
- [4] Hadrián: Prečo si to povedal? Epiktétos: Pretože vidíme namaľované ovocie, kvety, zvieratá, zlato, striebro, ale nič z toho nie je skutočné.
- [5] Hadrián: Čo je to zlato? Epiktétos: Vlastníctvo smrti.
- [6] Hadrián: Čo je to striebro? Epiktétos: Príležitosť pre závišť.
- [7] Hadrián: Čo je to železo? Epiktétos: Nástroj každého umenia.
- [8] Hadrián: Čo je to meč? Epiktétos: Vládca nad vojenským táborem.
- [9] Hadrián: Čo je to gladiátor? Epiktétos: Vrah bez zločinu.
- [10] Hadrián: Ktorí ľudia sú chorí, kým sú ešte zdraví? Epiktétos: Tí, ktorí sa starajú o cudzie záležitosti.
- [11] Hadrián: Aká záležitosť človeka nikdy neunaví? Epiktétos: Vytvárať zisk.
- [12] Hadrián: Čo je to priateľstvo? Epiktétos: Svornosť.
- [13] Hadrián: Čo je najdlhšia vec? Epiktétos: Nádej.
- [14] Hadrián: Čo je to nádej? Epiktétos: Sen pre toho, kto nespí, neistý výsledok pre toho, kto dúfa.
- [15] Hadrián: Čo človek nemôže vidieť? Epiktétos: Dušu niekoho iného.
- [16] Hadrián: Prečo ľudia hrešia? Epiktétos: Pretože majú túžby.
- [17] Hadrián: Čo je to sloboda? Epiktétos: Bezúhonosť.
- [18] Hadrián: Čo majú spoločné kráľ a chudák? Epiktétos: To, že sa narodí a zomrú.
- [19] Hadrián: Čo je najlepšie a taktiež najhoršie? Epiktétos: Slovo.
- [20] Hadrián: Čo sa niektorým ľuďom páči a iným nepáči? Epiktétos: Život.
- [21] Hadrián: Aký život je najlepší? Epiktétos: Najkratší.
- [22] Hadrián: Čo je najistejšie? Epiktétos: Smrť.
- [23] Hadrián: Čo je to smrť? Epiktétos: Večná istota.
- [24] Hadrián: Čo je to smrť? Epiktétos: Niečo, čoho sa nikto nemusí báť, ak je múdry; nepriateľ života; zlý duch, ktorý vládne všetkým živým bytostiam;²⁵ strach

²³ Preklad do slovenského jazyka zdôrazňuje predovšetkým významovú rovinu textu a je urobený s prihliadnutím na poznámkový aparát a komentár, ktoré k pôvodnému latinskému textu vypracovali editori Lloyd William Daly a Walther Suchier. Poznámkový aparát a komentár bližšie vysvetľujú význam menej obvyklých slovných spojení a reálií pôvodného textu, pričom častokrát emendujú niektoré latinské termíny v prospech ich zrozumiteľnejšieho čítania. Napriek týmto korektúram ale nemožno niektoré pasáže z *Polemiky* naďalej zrekonštruovať prijateľným spôsobom (DALY – SUCHIER, *Altercatio Hadriani Augusti et Epicteti philosophi*, s. 85 – 91 a 107 – 109).

²⁴ Otázka je pravdepodobne skreslená, ale zrejme ide o akúsi hádanku v tomto zmysle: „Kde sa dá rozopnúť opasok bez toho, aby si sa odhalil? V liste“ (DALY – SUCHIER, *Altercatio Hadriani Augusti et Epicteti philosophi*, s. 107). V tomto prípade môže ísť aj o jednoduchšie vysvetlenie: Človek, ktorý hovorí o svojom vnútri, je pred druhým akoby nahý, hoci neobnažuje svoje fyzické telo. Telom sa tu totiž môže myslieť aj telo textu, teda list. Ďakujem anonymnému recenzentovi za tento zaujímavý postreh.

²⁵ V origináli je použitý výraz *nomen animantium* emendovaný editormi na *numen*. Táto fráza pravdepodobne znamená niečo ako (zlý?) duch živých, ale jej význam je nejasný. Možno sa vzťahuje skôr na mŕtvych ako na smrť a na ich duchov, ako na *numina* (DALY – SUCHIER, *Altercatio Hadriani Augusti et Epicteti philosophi*, s. 86. Pozri tiež ALBER, Joannes Nepomuk. *Interpretatio Sacrae Scripturae per om-*

- rodičov; korisť detí; dôsledok závetu; reč po skonaní; najväčšie slzy; zabudnutie po spomienke; pochodeň na pohrebnej hranici; ťarcha hrobu; nápis na pomníku; smrť je koniec všetkého zla.
- [25] Hadrián: Prečo sa mŕtvemu človekovi dáva na hlavu veniec?²⁶ Epiktétos: Je svedectvom toho, že dokončil životný závod.
- [26] Hadrián: Prečo sa palce na nohách mŕtveho zväzujú?²⁷ Epiktétos: Aby sa vedelo, že po smrti je naozaj mŕtvy.
- [27] Hadrián: Čo je to hrobár? Epiktétos: Ten, komu sa mnohí vyhýbajú, ale nikto mu neunikne.
- [28] Hadrián: Čo je to pohrebná hranica? Epiktétos: Vymáhanie pôžičky, splatenie dlhu.
- [29] Hadrián: Čo je to vojenská trúbka? Epiktétos: Povzbudenie do boja; signál pre vojenský tábor; zvolanie do arény; začiatok divadelnej hry; smútočný nárek.
- [30] Hadrián: Čo je to pomník? Epiktétos: Označené kamene; výjav pre nezaujatého okoloidúceho.
- [31] Hadrián: Čo je to chudobný človek? Epiktétos: Podobá sa vyschnutej studni – všetci ho vidia a ihneď odchádzajú.
- [32] Hadrián: Čo je to človek? Epiktétos: Podobá sa kúpeľom. Prvá miestnosť, ktorá je určená na vlašný kúpeľ a natieranie olejom, predstavuje dojčenské obdobie, v ktorom sa dieťa natiera. Druhá miestnosť, určená na potenie, sa podobá detstvu. V tretej miestnosti, parnom kúpeľi, dosahuje mladosť. Štvrtá miestnosť, studený kúpeľ, ho približuje k starobe a vynáša spravodlivý súd pre všetkých.²⁸
- [33] Hadrián: Čo je to človek? Epiktétos: Podobá sa ovociu. Naše telá sú ako plody visiace na stromoch. Keď dozrejú, tak padnú alebo, ak sú nezrelé, tak spadnú príliš skoro a / nedozreté.²⁹
- [34] Hadrián: Čo je to človek? Epiktétos: Je ako lampa postavená vo vetre.
- [35] Hadrián: Čo je to človek? Epiktétos: Host' na mieste; podoba zákona; príbeh o nešťastí; vlastníctvo smrti; dĺžka života; niekto, s kým sa šťastena často zahráva.
- [36] Hadrián: Čo je to šťastena? Epiktétos: Je ako vznešená pani, ktorá sa vrhá na svojich otrokov.
- [37] Hadrián: Čo je to šťastena? Epiktétos: Niečo, čo sa nehodnotí; najbližší medzník na dráhe; príležitosť na získanie cudzieho majetku; ukazuje žiarivé svetlo tomu, ku komu prichádza; tomu od koho odchádza, prináša tmu.

nes Veteris et Novi Testamenti libros. In Tomo I. Genesis. Pesthina : Typis Matthiae Trattner, 1801, s. 162).

²⁶ Ak zosnulé osoby získali počas života vence za statočnosť alebo za víťazstvo na nejakých športových hrách, nasadzovali sa im niekedy po úmrtí na hlavu (pozri Cic. Leg. 2.34.60; Plin. Nat. Hist. 21.5.7).

²⁷ Prax zväzovania palcov na nohách mŕtvych ľudí z dôvodu, aby sa nemohli vrátiť z hrobu medzi živých, pravdepodobne nemá antický pôvod, ale je rozšírená v severnej Európe (Francúzsko, Nemecko, Anglicko, Škandinávia) (DALY – SUCHIER, *Altercatio Hadriani Augusti et Epicteti philosophi*, s. 108).

²⁸ Prvá, teplá miestnosť, *tepidarium*, bola často používaná v malých kúpeľoch na natieranie olejom. Druhá miestnosť, *sudatorium*, slúžila na potenie. Tretia miestnosť, *assa*, je vyhrievaná miestnosť určená na parný kúpeľ, obvyklejšie nazývaná výrazom *laconicum*. Štvrtá, studená miestnosť, *frigidarium*, slúžila na schladenie návštevníkov kúpeľov (DALY – SUCHIER, *Altercatio Hadriani Augusti et Epicteti philosophi*, s. 88). K problematike rímskych kúpeľov pozri: ANDOKOVÁ, Marcela – BABIC, Marek – ELIÁŠOVÁ BUZÁSSYOVÁ, Ludmila – ROŠKOVÁ, Daniela – VALACHOVIČ, Pavol. *Bežný život starých Rimanov*. Bratislava : Iris, 2020, s. 215 – 224.

²⁹ Epiktétova odpoveď je napísaná v elegickom distichu, v ktorom sa strieda daktylský hexameter s pentametrom. Text prekladáme prozaicky.

- [38] Hadrián: Koľko druhov šťasteny rozpoznávame? Epiktétos: Tri. Prvá je slepá, lebo sa vrhá kamkoľvek. Druhá je bláznivá, lebo sa podvolí, no potom sa rýchlo stiahne. Tretia / je hluchá, lebo nepočuje prosby nešťastníkov.
- [39] Hadrián: Čo sú to bohovia? Epiktétos: Vidiny; duchovia mysle;³⁰ ak sa ich bojíš, predstavujú strach; ak sa ich pridrižiavaš, tak potom sú súčasťou náboženstva.
- [40] Hadrián: Čo je to slnko? Epiktétos: Nádhera sveta; to, čo dáva a berie deň; vďaka nemu poznávame plynutie času.
- [41] Hadrián: Čo je to mesiac? Epiktétos: Nepravý deň; oko noci; pochodeň v temnotách.
- [42] Hadrián: Čo je to nebo? Epiktétos: Obrovská klenba.
- [43] Hadrián: Čo je to nebo? Epiktétos: Čistý vzduch.
- [44] Hadrián: Čo sú to hviezdy? Epiktétos: Osudy ľudí.
- [45] Hadrián: Čo sú to hviezdy? Epiktétos: Znamená pre kormidelníkov.
- [46] Hadrián: Čo je to zem? Epiktétos: Sýpka bohyně Ceres.³¹
- [47] Hadrián: Čo je to zem? Epiktétos: Zásobareň života.
- [48] Hadrián: Čo je to more? Epiktétos: Neistá cesta.
- [49] Hadrián: Čo je to loď? Epiktétos: Blúddivý domov.
- [50] Hadrián: Čo je to loď? Epiktétos: Pohostinstvo na akomkoľvek mieste.
- [51] Hadrián: Čo je to loď? Epiktétos: Neptúnovi³² božskí duchovia; archív plynutia celého roka.³³
- [52] Hadrián: Čo je to námorník? Epiktétos: Milovník šireho mora; dezertér z pevniny; ten, čo pohŕda životom a aj smrťou; klient vlny.
- [53] Hadrián: Čo je to spánok? Epiktétos: Obraz smrti.
- [54] Hadrián: Čo je to noc? Epiktétos: Odpočinok pre pracujúcich, zisk pre kradnúcich.
- [55] Hadrián: Čo je to vankúš? Epiktétos: Povrch, na ktorom sa prevažujú tí, ktorí nespia.
- [56] Hadrián: Prečo je Venuša³⁴ namaľovaná nahá? Epiktétos: Venuša je namaľovaná nahá, milenci sú namaľovaní nahí; Nahá krása sa najviac páči, je preto slušné nahotu odpúšťať.³⁵
- [57] Hadrián: Prečo sa Venuša vydala za Vulkána?³⁶ Epiktétos: Aby ukázala, že láska horí vášňou.

³⁰ K významu latinského slova *numina* v slovnom spojení *mentis numina* pozri poznámku k 24. otázke.

³¹ Ceres bola rímska bohyňa obilia a poľnej úrody, stotožňovaná s gréckou Déméter.

³² Neptún bol rímsky boh mora, totožný s gréckym Poseidónom. K významu latinského slova *numina* v slovnom spojení *Numina Neptuni* pozri poznámku k 24. otázke.

³³ Pôvodný latinský originál *anni cursuum tabellarium* je v danom kontexte úplne nezrozumiteľný. Emendácia na *tabularium* ho robí oveľa viac pochopiteľnejším (DALY - SUCHIER, *Altercatio Hadriani Augusti et Epicteti philosophi*, s. 90, 108).

³⁴ Venuša bola rímska bohyňa lásky a krásy, totožná s gréckou Afroditou.

³⁵ Epiktétova odpoveď je napísaná vo verši, ktorý bol pôvodne zložený z dvoch hexametrov. Text prekladáme prozaicky.

³⁶ Vulkán bol rímsky boh ohňa, stotožňovaný s gréckym Héfaistom. Za manželku mal najkrajšiu rímsku bohyňu, Venušu.

- [58] Hadrián: Prečo Venuša škúli?³⁷ Epiktétos: Pretože láska je pokrivená.
- [59] Hadrián: Čo je to láska? Epiktétos: Utrpenie pokojnej hrude; hanba u chlapca; rumenec u dievčaťa; zúrivosť u ženy; vášeň u mladého muža; smiech u starca; nehanebnosť u toho, kto si robí posmech zo zločinu.
- [60] Hadrián: Čo je to boh? Epiktétos: Ten, ktorý drží všetko vo svojich rukách.
- [61] Hadrián: Čo je to obeta? Epiktétos: Prvé dary.³⁸
- [62] Hadrián: Čo je bez spoločnosti? Epiktétos: Kráľovská vláda.
- [63] Hadrián: Čo je to kráľovská vláda? Epiktétos: Úloha pridelená od bohov.
- [64] Hadrián: Čo je to cisár? Epiktétos: Hlava verejného dobra.
- [65] Hadrián: Čo je to senát? Epiktétos: Ozdoba mesta, nádhera jeho občanov.
- [66] Hadrián: Čo je to vojak? Epiktétos: Hradba ríše;³⁹ obranca vlasti; slávna služba; znak moci.
- [67] Hadrián: Čo je to Rím? Epiktétos: Počiatok svetovej ríše; matka národov; pán sveta; spoločenstvo Rimanov; zasvätenie večného mieru.
- [68] Hadrián: Čo je to víťazstvo? Epiktétos: Rozkol s vojnou, láska k mieru.
- [69] Hadrián: Čo je to mier? Epiktétos: Pokojná veľkodušnosť.
- [70] Hadrián: Čo je to fórum? Epiktétos: Chrám slobody, aréna pre tých, ktorí sa sporia.
- [71] Hadrián: Čo sú to priatelia? Epiktétos: Zlaté sochy.⁴⁰
- [72] Hadrián: Čo je to priateľ? Epiktétos: Podobá sa citrusovému ovociu. Býva príjemný zvonku, pretože kyslosť sa v citrusovom ovoci, ako aj v zlom človeku skrýva vo vnútri.⁴¹
- [73] Hadrián: Čo sú to paraziti?⁴² Epiktétos: Tí, ktorí sa vykrmujú ako ryby.

³⁷ Venušino škúlenie sa považovalo za symbol krásy. Najcharakteristickejšie je znázornené na slávnom Botticelliho obraze *Zrodenie Venuše* (tal. *Nascita di Venere*).

³⁸ Pri obetovaní sa vždy vyliala prvá časť vína z pohára alebo sa odobrala prvá časť z jedla ako obeta bohom.

³⁹ K symbolike hradieb vo vzťahu k mestu či Rímskej ríši pozri bližšie (BABIC, Marek. Kultúrna percepcia mestských hradieb a brán v latinskej časti Rímskej ríše v cisárskom období (1. – 5. st.). In *Kultúrne dejiny*, 2021, roč. 12, Supplementum, s. 18 – 22).

⁴⁰ Pôvodné slovné spojenie *statute aere* editori emendujú na *statuae aureae* (DALY – SUCHIER, *Altercatio Hadriani Augusti et Epicteti philosophi*, s. 109).

⁴¹ Autor textu sa tu pohráva s dvojakým významom latinského slova *malum*, ktorým sa môže označiť jednak zlý človek, jednak aj citrusové ovocie.

⁴² Paraziti boli neoddeliteľnou súčasťou rímskych hostín, na ktoré si ich hostitelia cielene pozývali. Úlohou parazitov bolo zabávať pozvaných hostí prednášaním poézie, hudbou, tancom či inou zábavou (ANDOKOVÁ – BABIC – ELIÁŠOVÁ BUZÁSSYOVÁ – ROŠKOVÁ – VALACHOVIČ, *Bežný život starých Rimanov*, s. 130 – 131).

ZOZNAM POUŽITÝCH ZDROJOV

Pramene

- CICERO. *On the Orator: Books 1 - 2*. Cambridge, MA : Harvard University Press, 1942.
https://doi.org/10.4159/DLCL.marcus_tullius_cicero-de_oratore.1942
- CICERO. *On the Republic. On the Laws*. Cambridge, MA : Harvard University Press, 1928.
- CICERO. *Tusculan Disputations*. Cambridge, MA : Harvard University Press, 1927.
https://doi.org/10.4159/DLCL.marcus_tullius_cicero-tusculan_disputations.1927
- DALY, Lloyd William – SUCHIER, Walther. *Altercatio Hadriani Augusti et Epicteti philosophi*. Urbana, Illinois : The University of Illinois Press, 1939.
- DIONYSIUS OF HALICARNASSUS. *Roman Antiquities, Volume I : Books 1 - 2*. Cambridge, MA : Harvard University Press, 1937.
https://doi.org/10.4159/DLCL.dionysius_halicarnassus-roman_antiquities.1937
- EPICETUS. *Discourses, Books 1 - 2*. Cambridge, MA : Harvard University Press, 1925.
<https://doi.org/10.4159/DLCL.epictetus-discourses.1925>
- EPICETUS. *Discourses, Books 3 - 4. Fragments. The Encheiridion*. Cambridge, MA : Harvard University Press, 1928. <https://doi.org/10.4159/DLCL.epictetus-encheiridion.1928>
- Historia Augusta, Volume I*. Cambridge, MA : Harvard University Press, 2022.
- LIVY. *History of Rome, Volume I : Books 1 - 2*. Cambridge, MA : Harvard University Press, 1919.
- LIVY. *History of Rome, Volume XII : Books 40 - 42*. Cambridge, MA : Harvard University Press, 1938.
- OVID. *Metamorphoses, Volume II : Books 9 - 15*. Cambridge, MA : Harvard University Press, 1916. <https://doi.org/10.4159/DLCL.ovid-metamorphoses.1916>
- PLATO. *Republic, Volume I : Books 1 - 5*. Cambridge, MA : Harvard University Press, 2013.
- PLINY. *Natural History, Volume VI: Books 20 - 23*. Cambridge, MA : Harvard University Press, 1951.
- PLUTARCH. *Lives, Volume I : Theseus and Romulus. Lycurgus and Numa. Solon and Publicola*. Cambridge, MA : Harvard University Press, 1914.
https://doi.org/10.4159/DLCL.plutarch-lives_comparison_theseus_romulus.1914
- PLUTARCH. *Lives, Volume VI : Dion and Brutus. Timoleon and Aemilius Paulus*. Cambridge, MA : Harvard University Press, 1918.
https://doi.org/10.4159/DLCL.plutarch-lives_comparison_timoleon_aemilius_paulus.1918
- SENECA. *Epistles, Volume I : Epistles 1 - 65*. Cambridge, MA : Harvard University Press, 1917.
- SENECA. *Epistles, Volume III : Epistles 93 - 124*. Cambridge, MA : Harvard University Press, 1925.
- SUETONIUS. *Lives of the Caesars, Volume I : Julius. Augustus. Tiberius. Gaius Caligula*. Cambridge, MA : Harvard University Press, 1914.
https://doi.org/10.4159/DLCL.suetonius-lives_caesars_book_iv_gaius_caligula.1914

Zoznam bibliografických odkazov

- ALBER, Joannes Nepomuk. *Interpretatio Sacrae Scripturae per omnes Veteris et Novi Testamenti libros. In Tomo I. Generis*. Pesthini : Typis Matthiae Trattner, 1801.
- ANDOKOVÁ, Marcela – BABIC, Marek – ELIÁŠOVÁ BUZÁSSYOVÁ, Ludmila – ROŠKOVÁ, Daniela – VALACHOVIČ, Pavol. *Bežný život starých Rimanov*. Bratislava : Iris, 2020.

- BABIC, Marek. Kultúrna percepcia mestských hradieb a brán v latinskej časti Rímskej ríše v cisárskom období (1. - 5. st.). In *Kultúrne dejiny*, 2021, roč. 12, supplementum, s. 6 - 30.
- BIRLEY, R. Anthony. *Hadrian. The restless emperor*. London; New York : Routledge, 1997.
- BOATWRIGHTOVÁ, Mary T. Hadrianus, In BARRETT, A. Anthony (ed.). *Životy cisarů*. Praha : Academia, 2012, s. 201 - 233.
- BOTER, Gerard J. "Epictetus". In BROWN, Virginia - HANKINS, James - KASTER Robert A. (eds.). *Catalogus Translationum Et Commentariorum: Medieval and Renaissance Latin Translations and Commentaries*. Volume IX. Washington, D.C. : The Catholic University of America Press, 2011, s. 1 - 54.
- BRUNT, Peter A. Stoicism and the Principate. In *Papers of the British School at Rome*, 1975, roč. 43, s. 7 - 35. <https://doi.org/10.1017/S0068246200008217>
- HORNBLLOWER, Simone - SPAWFORTH, Antony (eds.). *The Oxford Classical Dictionary*. Oxford : Oxford University Press, 2012. <https://doi.org/10.1093/acref/9780199545568.001.0001>
- HUMM, Michel. Numa and Pythagoras: The Life and Death of a Myth, In RICHARDSON, James H. - SANTANGELO, Federico (eds.). *The Roman Historical Tradition. Regal and Republican Rome*. Oxford : Oxford University Press, 2014, s. 35 - 51.
- NOVIKOFF, Alex, J. *The Medieval Culture of Disputation: Pedagogy, Practice, and Performance*. Philadelphia : University of Pennsylvania Press, 2013. <https://doi.org/10.9783/9780812208634>
- PROWSE, K. R. Numa and the Pythagoreans : A Curious Incident. In *Greece & Rome*, 1964, roč. 11, č. 1, s. 36 - 42. <https://doi.org/10.1017/S001738350001264X>
- SWAIN, Simon. Favorinus and Hadrian. In *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*, 1989, Bd. 79, s. 150 - 158.

SUMMARY

Dialogue between the Emperor Hadrian and Epictetus the Philosopher

The work, *Dialogue between the Emperor Hadrian and Epictetus the Philosopher*, is a fictional dialogue consisting of seventy-three questions and answers. It features the Roman emperor Hadrian as the questioning pupil and the Stoic philosopher Epictetus as the responding teacher. Most of the questions can be divided into two main categories. The smaller part is written in the form of riddles. The others are definitions. The author of the *Dialogue* often uses the principle of repetition in the text. Twice he focuses on the definition of death (*mors*), fortune (*fortuna*), heaven (*celum*), stars (*stelle*) or earth (*terra*). Three times it deals with the ship (*navis*) and most of all, four times, with the question of man (*homo*). Thematically, we find several significant themes present in the text. First and foremost is the issue of death and matters connected with it (e.g. gravedigger, funeral pyre). The author also focuses on the question of the appropriate definition of various metals (gold, silver, iron), useful things (e.g. letter, painting, sword), relationships and emotional terms (friendship, hope, love), celestial objects (sun, moon, sky, stars, earth) and realities connected with seafaring (sea, ship, sailor), nightlife (sleep, night, pillow) or religion (god, sacrifice). Themes related to Roman military and political realities (emperor, senate, soldier, Rome, victory, peace, forum) are also a clearly recognizable category. From the mythological figures, only Venus appears three times and Vulcan, Ceres, and Neptune once. Although the answers to the questions posed are given to the emperor by a Stoic philosopher, they cannot be said to abound in any great philosophical deepness. Rather, they are of a popular and humorous character, which is probably closest in form to the Stoic-Cynic diatribe. Based on linguistic analysis, the work can probably be

dated to the second or third century AD. The *Dialogue* was particularly influential in the development of medieval dialogue. The most famous adaptation is the *Enfant Sage*, which originated in the 13th century somewhere in the region of Provence. During the 14th and 15th centuries, this writing became very popular in Europe and can be found translated into several languages, including Catalan, Spanish, French and Welsh.

doc. Mgr. Peter Fraňo, PhD.; Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave
Filozofická fakulta; Katedra filozofie a aplikovanej filozofie
SK-91701 Trnava; Nám. J. Herdu 2
e-mail: <peter.frano@ucm.sk>
ORCID: 0000-0002-0909-2699

Recenzie

HURBANIČ, Martin - IVANČÍK, Matej - ZUPKA, Dušan. *Stredná Európa v premenách času : Štúdie k sociálnym dejinám*. Bratislava : VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2023, 808 s. ISBN 978-80-224-2031-0.

Starý kontinent, Európa je rôznorodým priestorom, kde sa prejavujú rozdiely. Nejde len o ekonomické faktory, ale aj o historické skúsenosti, mentalitu ľudí či kultúru, ktoré dotvárajú pestrosť európskeho kontinentu. Predkladaná monografia sa zameriava na priestor strednej Európy a je zbierkou rôznych aspektov. Ide o prvý zväzok z dvojdielnej série s názvom *Stredná Európa v premenách času I. - II.*, prinášajúce štúdie k sociálnym dejinám. Táto rozsiahla kniha (okolo 800 strán) je rozdelená do piatich sekcií, v dôsledku čoho je možné sa zamerať v tejto recenzii len na niekoľko príspevkov.

Prvá sekcia sa venuje konceptu strednej Európy, čo hodnotíme pozitívne. Priestor strednej Európy je, v dôsledku rozdelenia počas studenej vojny na západný a východný svet, neraz chápaný v predstavách ľudí, ako súčasť východnej Európy. To však plne nezohľadňuje špecifickosť tohto regiónu. Príspevky v tejto sekcii predstavovali širokú paletu tém s rozsiahlym časovým vymedzením. V prvom príspevku analyzoval Dušan Zupka koncept strednej Európy. Išlo o geografické vymedzenie, ktoré zohľadňovalo historické súvislosti. V druhom príspevku Matej Ivančík sledoval príbeh konceptu stredná Európa. Nasledoval príspevok analyzujúci habsburskú strednú Európu v rokoch 1526 - 1780 ako agrárny región. O skutočnosti, že stredná Európa bola konfesionálne zmiešaný región v ranom novoveku svedčí aj príspevok Jaroslava Nemeša, zatiaľ čo Lukáš Rybár sa venoval priestoru strednej Európy v safíjovských prameňoch 16. a 17. storočia. Nasledovali dva príspevky sledujúce koncepty strednej Európy. Marián Hochel sa venoval alegorickému konceptu strednej Európy z roku 1805 v oficiálnej umeleckej produkcii a kultúrnej politike prvého cisárstva vo Francúzsku, a Peter Káša zasa konceptu a obrazu strednej Európy v osvietenskej a romantickej literatúre a kultúre.

Druhá sekcia sa venovala štátu a jeho podobám v strednej Európe. Na úvod predniesol Pavol Hudáček teoretické východiská pri výskume štátu v ranom stredoveku. Príspevok Martina Hurbaniča zasa sledoval barbarské kráľovstvá v strednej Európe z obdobia sťahovania národov, resp. neskorej antiky. Autor v príspevku definoval a neskôr porovnával jednotlivé barbarské kráľovstvá v iných častiach provincií s útvarmi, ktoré vznikli v priestore strednej Európy. Je potrebné uviesť, že ide o náročnú tému, keďže panónske provincie prešli medzi 4. až 7. storočím zložitým vývojom, a antické pramene poskytovali len málo informácií o tomto období, a preto ide o dôležitý príspevok. Práve v tomto priestore došlo k bezprecedentnému kroku usídlit barbarov ako spojencov ríše. Ďalej to je absencia zmienok v neskorootickej prameňoch, ako aj chýbajúce komplexné zhrnutie archeologického výskumu, v dôsledku rozdelenia tohto územia medzi niekoľko národných štátov, čo značne

komplikovalo výskum. Príspevok však potvrdzuje obrovský posun výskumu obdobia neskorej antiky v strednom Podunajsku a prináša cenné informácie o tejto téme v slovenskom jazyku. Spočiatku totiž vo výskume dominovali interpretácie, zdôrazňujúce úpadok či pád rímskych provincií, v konotácií s negatívnymi opismi barbarov. V súčasnosti prevláda komplexnejší pohľad na základe analýz zmlúv, čomu napomohli hlavne práce W. Pohla, v súčasnosti najvýznamnejšieho a zrejme aj najznámejšieho výskumníka na rozličné aspekty, ktoré boli v príspevku uvedené.

Autor Martin Hurbanič dobre rozviedol problém koncepcie štátu v neskorej antike. Proces vytvárania barbarských kráľovstiev bol zložitý a komplexný problém, ktorý sa neraz interpretuje v rovine úpadku rímskej moci. Pre východorímske autority predstavovali Longobardi ríšskych *foederatov* usadených na bývalom území ríše (s. 225). Napriek tomu, že boli najstabilnejšími politickými útvarmi v strednej Európe v 5. a 6. storočí, ich podľa neho nemožno typologicky zaradiť k iným kráľovstvám vzniknutým na území Západorímskej ríše. Problémom bola skutočnosť, že nedochádzalo k akejsi prirodzenej symbióze s väčšinovým romanizovaným obyvateľstvom, resp. došlo k odchodu (Ostrogóti, Longobardi) alebo sa tieto *gentes* rozpadli v dôsledku bitky, či inej okolnosti (Gepidi). Taktiež poukázal na skutočnosť, že nemožno hovoriť o žiadnej pangermánskej identite.¹ Absentovala však mapa jednotlivých *gentes* v *Pannonii*, minimálne *gentes* Longobardov či Gepidov. Pozoruhodné by taktiež bolo rozviesť vzťah Longobardov s romanizovaným obyvateľstvom. Na základe informácií P. Diacona o odchode Longobardov je možné usudzovať istú kooperáciu medzi Rimanmi a usídlenými barbarmi.

Na predošlú analýzu nadväzoval príspevok Dušana Zupku, v ktorom sledoval formovanie dynastií v stredovekej strednej Európe. Lukáš Rybár sa preniesol o niekoľko storočí neskôr a priblížil Osmanský štát v strednej Európe, zatiaľ čo Tašana Součková sledovala Poľsko-litovský štát v rokoch 1569 – 1795, čo je v kontexte bojov vo východnej Európe aktuálna téma. Dominika Pavčík-Borbélyová zasa analyzovala politické a štátoprávne koncepcie prúdistov v rámci česko-slovenskej spolupráce. Príspevok Adama Hudeka z oblasti moderných dejín pod názvom „*Teória a realita socialistického štátu*“ zakončil túto sekciu.

Nasledujúca sekcia analyzovala identitu a koncept národa v strednej Európe. Adam Mesiarkin a Dušan Zupka v dvoch rozdielnych príspevkoch sledovali národ a etnicitu v stredoveku. Chápanie pojmu „národ“ v Uhorsku v ranom novoveku popísal Peter Benka. Pozoruhodný bol príspevok Lászlá Vörösa, v ktorom sledoval teoretické nástroje reinterpretácie politickej pasivity slovenského obyvateľstva v Uhorsku na prelome 19. a 20. storočia. Príspevok z oblasti 20. storočia sa zasa venoval konceptu národa v slovenskom katolíckom myslení od Michaely Lenčéšovej. Nasledovali dva príspevky sledujúce komunizmus v strednej Európe. V prvom sledoval kultúrno-politické predstavy stredoeurópskych komunistických intelektuálov a otázky avantgardného literárneho dedičstva Filip Pavčík, a Adam Hudek zasa analyzoval národný komunizmus v strednej a východnej Európe. Mária Fedorčáko-

¹ Pojem germánske národy bol v minulosti politicky zneužívaný a v súčasnosti sa v akademici pojmu germánske národy už skôr vyhýbajú, keďže môže predpokladať akúsi nemeckú jednotu či rasovú afiláciu medzi barbarmi.

vá vo svojom príspevku hodnotila prejavy mestskej kolektívnej identity a individuálnych identít v neskorostredovekom Bardejove. V kolektívnom príspevku Eduard Nižňanský a Katarína Bohová pozorovali transformáciu obrazu priateľa a nepriateľa, v čase II. svetovej vojny na Slovensku, konkrétne na príklade ZSSR a Talianska.

Vo štvrtej sekcii sa autori venovali diplomacii. Prvé dva príspevky zo sekcie od M. Hurbaniča analyzovali byzantskú diplomaciu. V prvom príspevku mapoval M. Hurbanič strednú Európu z pohľadu východorímskej či byzantskej diplomacie. Ide o vhodné vymedzenie problému, keďže po zosadení Romula Augusta určovala vývoj politika východorímskych cisárov. Autor správne poukázal, že cisári v Konštantínopole úzko spolupracovali s barbarmi v Panónii (Longobardi boli spojenci, Gepidi zasa *foederati* cisára Justiniána). Teórie o skorom úpadku Panónie, o jej vyludnení či vákuu sú preto kategoricky nesprávne. Napriek tomu, že autor popísal zahraničnú politiku cisára Justiniána ako rovnováhu v Karpatskej kotline (s. 555), bolo by zaujímavé sa viac dozvedieť, ako Východorímska ríša vnímalá tento priestor, resp. či vzťahovala určité územné nároky na bývalé rímske provincie, ktoré patrili Rímskej ríši niekoľko storočí. Nasledoval opis príchodu Avarov, kde sa čitateľovi ponúkal skrátenejší obraz dvoch prác publikovaných od autora príspevku.² Zaujme taktiež opis vývoja vzťahov od 7. storočia v procese meniacej sa Východorímskej ríše. V druhom príspevku sa autor venoval interakcii strednej Európy a Byzancie počas križiackych výprav.

Nasledoval príspevok Lukáša Rybára, ktorý sa zamerával na komplikovanú diplomaciu medzi Habsburskou a Osmanskou ríšou v 16. – 17. storočí. Marian Hocheľ zasa pozoroval strednú Európu z pohľadu ministra zahraničných vecí Charlesa-Maurica de Talleyrand-Périgord počas napoleonského obdobia. Slavomír Michálek sa zasa zaujímal o Slovákov, pri kreovaní československej diplomacie, zatiaľ čo Martin Horička o problém diplomacie po roku 1945 v kontexte strednej Európy. Posledná sekcia sa venovala zložitému fenoménu migrácií, nakoľko stredná Európa z pohľadu migrácií predstavuje špecifický región. Táto problematika sa ťahá od najstarších dejín, cez najvýznamnejšiu migráciu, a to tzv. sťahovanie národov medzi 5. až 7. storočím. To bolo aj predmetom príspevku A. Mesiarkina, ktorý sa zaujímal o formovanie konceptu migrácie v staroveku a v časom stredoveku a jeho súvis s interpretáciou dejín Slovenska do príchodu Slovanov. Autor sa zaujímal o prehľad toho, aké sú možnosti interpretácie migrácie v kontexte pohybov rôznych národov na územie Slovenska. Poukázal na skutočnosť, že migrácie sú dôležitý historický koncept, ktorý sa rozvíjal v rôznych kontextoch už od obdobia antiky a zohrával významnú úlohu v kolektívnej pamäti národov. Pozitívom je, že autor použil širokú paletu antických prameňov a moderných prác. Autor naznačil, že na akademikov majú vplyv rôzne stáročia pestované obrazy či predstavy putovania a migrácie, čerpajúce z obdobia staroveku. Otázka príchodu Slovanov na územie dnešného Slovenska bola totiž kľúčová v staršej slovenskej historiografii. Neraz dochádzalo k stotožňovaniu iných kmeňov (Sarmati, Kvádi, Gėti, Jazygovia, Illýri) so Slovanmi. Išlo o tzv. autochtonistické teórie. Zaujímavá by však mohla byť hlbšia analýza

² HURBANIČ, Martin. *Posledná vojna antiky : Avarský útok na Konštantínopol roku 626 v historických súvislostiach*. Prešov: Vydavateľstvo Michala Vašku, 2009, s. 12; HURBANIČ, Martin. *Súboj titanov : superveľmoci starého sveta pred nástupom islamu*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2020, s. 13 – 14.

za konceptu migrácie Slovanov v slovenských dejinách. Ide však o zložitú otázku, ktorá súvisí s historickým vedomím krajiny. Okrem toho sú to aj vonkajšie faktory, ako napríklad prítomnosť politického revizionizmu, ktorý je síce v úzadí, ale istým spôsobom stále prítomný. Marek Babic sa podujal na popísanie historického priebehu sťahovania národov v 4. a 5. storočí, na čo nadviazal opäť Martin Hurbanič a pokračoval v téme sledujúc migráciu Longobardov a Avarov. Monografiu uzavrel Marek Meško, analyzujúc pohyby nomádskych etník na Balkáne a Karpatskej kotline medzi 9. až 11. storočím. Kniha okrem toho obsahovala aj niekoľko informácií o autoroch, menný a miestny register.

Predkladaná recenzovaná kniha zhromažďuje kolektív autorov, a zároveň odborníkov na danú problematiku, čím zhromažďuje najnovšie poznatky k vybraným aspektom dejín stredoeurópskeho priestoru. Autori čerpali z najnovších výskumov a čerpali z množstva prameňov a modernej vedeckej literatúry. Ide o skutočne rozsiahlu publikáciu s obrovskou rozmanitosťou príspevkov, z pohľadu rôznych oblastí. Táto kniha syntetizuje najnovšie posuny a výskumy a informuje o tom aj slovenského čitateľa. Kniha tak predstavuje dôležitý príspevok pre skúmanie rozličných aspektov strednej Európy v slovenskom prostredí.

Samuel Červeňanský

FURMANIK, Martin - KUČEROVÁ, Marta - STAŇOVÁ MICHALKOVÁ, Mária - ŠTEVÍK, Miroslav. *Dejiny Nemcov na Spiši*. Spišská Nová Ves : Múzeum Spiša, 2023, 391 s. ISBN 978-80-85173-41-3.

Spiš je príkladom oblasti obývanej viacerými etnickými skupinami, ktoré formovaním jeho dejín a kultúry, vtláčili tomuto regiónu špecifický ráz. Z tohto dôvodu je zaujímavý a podnetný projekt Múzea Spiša s názvom *Dejiny národnosti na Spiši*, ktorého cieľom je odborne spracovať minulosť jednotlivých etník, žijúcich v uvedenom regióne v podobe knižnej edície. Publikácia *Dejiny Nemcov na Spiši* je druhým zväzkom, ktorá nadväzuje na vydanie dejín Rusínov v roku 2020. Múzeum plánuje pokračovať v projekte dejinami spišských Židov a Rómov. Kniha vyšla v slovenskom aj nemeckom jazyku. My sa v tejto recenzii zaoberáme iba slovenskou verziou.

Pri slávnostnej prezentácii monografie, ktorá sa konala v roku 2023 v Múzeu Spiša v rámci decembrovej prednášky cyklu *Dvorné dialógy*, zvýraznila autorka prvej kapitoly Marta Kučerová potrebu interdisciplinárneho výskumu. V knihe je snaha o spoluprácu medzi vednými odborníkmi, súvisiacimi s históriou, vyjadrená prvou archeologickou a piatou etnologickou kapitolou. Tieto state sú svojim rozsahom nepomerne menšie oproti ťažiskovým častiam monografie. Je potrebné pomenovať skutočnosť, že autorky týchto kapitol stáli pred nejednoduchou úlohou uchopenia pomerne zložitej problematiky na malom priestore. Problém skúmania etnicity na základe archeologického výskumu v stredoveku priznáva samotná Marta Kučerová, ktorá si ako únikovú cestu z tejto situácie zvolila publikovať po opise najvýznamnejších všeobecne známych lokalít analýzu archeologickej lokality Švábovce - Sad, pri ktorej sa v roku 2020 realizoval výskum, na ktorom spolupracovali archeológovia a historici. Kučerová tu opisuje najvýznamnejšie nálezy a s podporou

záverov kolegov z odboru histórie dokazuje nemeckú etnicitu Šváboviev. Vzhľadom na malý priestor kapitoly považujeme uvedený postup za logický. Podľa nás však aplikovanie metódy sondy na jednu lokalitu predpokladá aspoň pokus vykonať zovšeobecňujúci záver alebo minimálne definovať limity, ktoré to obmedzujú na základe archeológie utvoriť širšie konštatácie a závery. Kontextualizácia výskumu vo Švábovciach so Spišom ako celkom nám v tejto kapitole chýba. Otázkou je preto či nebolo vhodnejšie v prvej časti knihy uskutočniť ešte užšie prepojenie archeológie a histórie v spoločnej kapitole, ktorá by sa venovala kolonizačným vlnám na Spiš v 12. a 13. storočí, počas ktorých medzi príchodivšími obyvateľmi dominovalo nemecké etnikum.

Postavenie Nemcov na Spiši bolo výnimočné. Nemci a Slováci vytvárali spoločnú spišskú identitu, ktorá bola do značnej miery nadradená etnickej identifikácii. Navyše medzi Slovákmi a Nemcami neexistovali také jasné deliace línie ako medzi Slovákmi a Židmi alebo Rómami, ktorí boli istým spôsobom vyčleňovaní zo spoločnosti. Aj keď po období konfesionalizácie medzi Nemcami prevažovali evanjelici a medzi Slovákmi katolíci, nemôžeme ani jednu národnosť stotožniť s určitou konfesiou tak ako Rusínov s východným kresťanstvom. Špecifická, v niektorých aspektoch až dominantná úloha Nemcov dávala autorom recenzovanej publikácie možnosti iných pohľadov na skúmanú tému. Do veľkej miery nemožno vnímať Nemcov ako menšinový, ale spolu so Slovákmi ako rozhodujúci element na Spiši. Delenie na Nemcov a Slovákov nebolo pred obdobím rozvoja národných hnutí také prísne. Preto hľadanie odpovedí na otázky či existovala spoločná nemecko-slovenská, alebo slovensko-nemecká identita, resp. do akej miery môžeme o tejto spoločnej identite uvažovať,³ pokladáme za výskumné problémy, ktorými by sa publikácia syntetizujúca dejiny spišských Nemcov mala zaoberať. Absenciu takéhoto uvažovania o minulosti Nemcov na Spiši považujeme za najväčší nedostatok knihy. Rozbor týchto výskumných problémov by mal potenciál posunúť kvalitu publikácie na vyššiu a atraktívnejšiu úroveň.

Nevyriešenie uvedených dôležitých východiskových otázok totiž prinieslo autorom praktické problémy. Ilustrovať to môžeme na kapitole venujúcej sa etnografii. Výsledkom je pomerne všeobecná a opisná kapitola. Mnohé informácie neplatia len pre Nemcov, ale pre Spiš všeobecne. Podrobná etnológia, podobne ako archeológia, Nemcov na Spiši by si vyžadovala namáhavý výskum, ktorý by sumarizoval špecifiká dedín v minulosti prevažne obývaných Nemcami. Na takýto postup nebol v tejto publikácii priestor, navyše jeho realizácia má vážne limity. Vyčleňovanie Nemcov zo spišského ľudu je čiastočne umelé. Taktiež etnografický výskum Nemcov na Spiši sa dnes prakticky dá vykonať iba v niekoľkých obciach. Preto spôsob uchopenia kapitoly do veľkej miery chápeme. Len do budúcnosti považujeme za potrebné, aby sa takéto metodologické a východiskové problémy definovali buď

³ Autor recenzie sa čiastočne venoval výskumu spoločnej identity spišských Slovákov a Nemcov v súvislosti s osobnosťami spišských kanonikov v rámci dizertačne práce. Prišiel k názoru, že o zmiešanej identite sa dá na Spiši uvažovať celkovo, i jednotlivito, pretože viacero kanonikov a kňazov bolo prirodzene formovaných obidvoma etnickými vplyvmi súčasne. GRIGER, Patrik. *Spišská kapitula a jej kanonici v čase národného obrodzenia (1780 - 1848)*. [Dizertačná práca]. Ružomberok : Katolícka univerzita na Ružomberku, 2023, s. 82.

priamo v kapitole, alebo ešte lepšie v úvode. Táto výhrada v prípade recenzovanej monografie neplatí len pre časť venujúcu sa etnológii, ale viac-menej všeobecne. Mária Staňová Michalková vykonala terénny etnologický výskum, čo samozrejme hodnotíme pozitívne. Autorka sa zaoberala etnológiou obcí Chmeľnica a Mníšek nad Hnilcom. Zvolenie týchto sídel je logické a vhodné, keďže sú to obce s najväčším pomerom obyvateľov hlásiacich sa k nemeckej národnosti a prezentujú dve dediny, ktoré sa odlišovali konfesionálne, spôsobom obživy, nárečovo atď.

Oveľa rozsiahlejšími časťami knihy je druhá a tretia kapitola. Dejinám Nemcov na Spiši do roku 1918 sa venuje Miroslav Števík. Jeho text sa zaoberá dlhým časovým úsekom od 12. storočia. Podľa nášho názoru by bolo preto vhodnejšie rokom 1526 vymedziť nie podkapitoly, ale dve samostatné kapitoly. Z obsahu state Miroslava Števíka sa dajú vyčítať silné stránky tohto autora, ktorým sa dlhodobo venuje. Sú nimi najmä výborný prehľad v historickej geografii, topografii, ale i demografii, ktorý je kombinovaný s dobrou orientáciou v literatúre o dejinách Spiša. Pozitívne v tejto časti publikácie hodnotíme aj prehľadné tabuľky, ktoré uľahčujú čitateľovi orientáciu v štatistických údajov. Používanie štatistickej metódy je v tejto kapitole kľúčové, čo zvyšuje faktografickú úroveň textu. Na druhej strane je potrebné uvedomiť si, že vnímanie vlastnej etnicity a identifikácia sa s určitým národným spoločenstvom, prešla počas dejín výraznými zmenami. Pri kapitole, ktorá sa zaoberá takýmto rozsiahlym časovým úsekom, pokladáme reflexiu tohto vývoja za potrebnú. Celkovo pri recenzovanej monografii môžeme konštatovať, že autori sa danej téme venujú len nepriamo. Taktiež pri časti Miroslava Števíka je vidieť, že sa viac zameriava na dejiny stredoveku a ranného novoveku. Práve 19. storočie, počas ktorého prebiehal proces nacionalizácie, je podľa nášho názoru spracované povrchnejšie, napríklad v porovnaní s obdobím príchodu Nemcov na Spiš v 12. a 13. storočí.

Takmer pätnásobný priestor ako 19. storočiu je venovaný dejinám Nemcov na Spiši v 20. storočí. Vzhľadom na búrlivé osudy nemeckej menšiny ale kapitolu Martina Furmanika nepovažujeme za predimenzovanú. Kapitola je spracovaná na pomerne kvalitnej úrovni, obsahuje však viacero menších nepresností. Furmanik napríklad na strane 226 hodnotí vývoj nemeckého školstva na Spiši v čase medzi svetovými vojnami ako obdobie výrazného rozvoja. Podľa nás je takýto záver prehnaný, najmä ak si uvedomíme, že v medzivojnovej epoche na území Spiša zanikli dve z troch nemeckých gymnázií. Sám autor sa tejto skutočnosti venuje na strane 200, pričom priznáva gymnáziám v školskom systéme Spiša „významné postavenie“. Problematické je tiež tvrdenie na strane 225, kde sa píše, že na Spiši sa pre spory veriacich vo viacerých lokalitách slúžili omše v nemeckom aj slovenskom jazyku. Pred liturgickými zmenami, ktoré sa zaviedli po Druhom vatikánskom koncile, však bola omša v rímskokatolíckej cirkvi prednášaná v latinčine. Spory sa mohli viesť iba o jazyk spevov a kázní.

V štvrtej kapitole Martin Furmanik predstavuje dvadsať osobností z radov spišských Nemcov. Významných Nemcov zo Spiša je veľké množstvo, a tak by sa diskusia o zvolenom výbere dala viesť donekonečna. Preto sa skôr zameriavame na skutočnosť, či si autor definoval a dodržal kritéria výberu. Furmanik definuje pojem spišský Nemec, pričom dôležitú úlohu tu hrá narodenie na Spiši alebo pri osobnostiach nepochádzajúcich zo Spiša nespochybniteľné prijatie spišskonemeckej identi-

ty. Autor postupuje v tejto otázke opatrne, pričom z dôvodu nedostatku prameňov nezaradil medzi spišských Nemcov ani známeho rezbára Majstra Pavla z Levoče, ktorého preslávil hlavný oltár sv. apoštola Jakuba Staršieho v levočskom farskom kostole. Tento konzervatívny postup chápeme a považujeme ho za správny. Pri osobnosti Jána Henckela však autor v poznámke pod čiarou poukazuje na neobhájiteľné tvrdenia o jeho slovenskom pôvode. Furmanik správne argumentuje v prospech nemeckej národnosti Henckela. Túto argumentáciu by podporilo zdôraznenie faktu, že etnickú identifikáciu osobností z prelomu stredoveku a novoveku nemožno hodnotiť na základe dnešných kritérií. V otázke pestrosti predstavených postáv vzhľadom na ich pôsobenie v rozličných oblastiach života a v rôznych historických obdobiach, máme menšie výhrady. Ak si odmyslíme Jána Henckela, osobností pochádzajúcich zo 17. – 20. storočia, pričom však takmer absentuje predstavenie významného spišského Nemca z 18. storočia. Pre ucelenosť knihy a potvrdenie významu zvolených osobností by bolo dobrou nadstavbou, ak by sa ich mená vyskytovali aj v predošlých kapitolách, čo však nie je pravidlom, teda k takémuto zosúladeniu kapitol evidentne nedošlo. Osobnosti sú zoradené chronologicky. Rušivo však pôsobí, že tento princíp sa dodržiava laxne a je viackrát porušený.

Celkovo hodnotíme recenzovanú publikáciu ako prínosnú prácu pre slovenskú historickú vedu. Už zvolenou témou je zaujímavá. Realizovaná bola na základe poctivej heuristiky a odborného výskumu s využitím veľkého množstva prameňov a knižných zdrojov, čo sa odráža vo faktografickej kvalite knihy. Uvedené kritické poznámky k spôsobu uchopenia a spracovania problematiky sú skôr našim zamyslením nad možnosťami témy ako nedostatkami, ktoré by podľa nášho názoru mohli publikácii dať ešte modernejší a kvalitnejší ráz, pretože by vykonanú podrobnú analýzu vývoja nemeckého etnika v hraniciach určeného regiónu lepšie prepojili so širšími spoločenskými procesmi, ktoré ovplyvňovali národnú identifikáciu. Kniha má niektoré znaky vedeckej monografie. My ju však radíme na pomedzie vedeckej a odbornej populárno-náučnej spisby. Keďže autormi sú múzejníci, tento fakt je predpokladaný. Publikácia je tak zaujímavým počínom nie len pre profesionálnych historikov, ale aj pre širšiu verejnosť, ktorá sa zaujíma o dejiny Spiša.

Patrik Griger

RAJLICH, Jiří – MAJTENYI, David. *Říkali jim Španěláci*. Cheb : Svět křídel, 2022, 445 s. ISBN 978-80-7573-099-2.

V roku 2022 vydavateľstvo Svět křídel vydalo publikáciu „*Říkali jim španěláci*“. Autormi knihy sú kurátor zbierok Archivu Muzea dělnického hnutí David Majtenyi a Jiří Rajlich pôsobiaci vo Vojenskom historickom ústave v Českej republike.

Publikácia začína poďakovaním, v ktorom autori spomínajú množstvo ľudí z Českej republiky, Slovenska a zahraničia, ktorí napomohli pri príprave knihy. Spomínajú aj rodinných príslušníkov interbrigadistov, ktorí autorom umožnili štúdium rodinných archívov a poskytli množstvo osobných dokumentov a fotografií a ďalšieho materiálu.

Na začiatku je krátky úvod, na ktorý nadväzuje text s názvom „*Pretoriánska garda a padlí revolucionári*.“ Na začiatku knihy sa autori zamerali na vysvetlenie pojmu „*španěláci*“. Ďalej pokračujú zdôvodnením toho, prečo si do tejto knihy vybrali štyri osudy „*španělákov*“, z toho išlo o troch Čechov a jedného Slováka. Autori vysvetľujú, že ich životné osudy síce boli neobyčajné, ale do značnej miery boli charakteristické i pre osudy ďalších československých dobrovoľníkov v španielskej občianskej vojne. Nasleduje stručný opis životných osudov Bohuslava Laštovičky, Ladislava Holdoša, Josefa Pavla a Osvalda Zavodského, o ktorých sa v nasledujúcich stránkach publikácie dočítame podrobnejšie. Na záver tejto časti textu sa nachádza spoločná fotografická príloha.

Prvá kapitola s názvom „*Bohuslav Laštovička (1905 – 1981)*“ mapuje životné osudy jedného z najznámejších interbrigadistov, ktorý bol členom komunistickej strany Československa a bol jedným z mála tých, ktorý bez väčších následkov a otravos prežil začiatok päťdesiatych a šesťdesiatych rokov v Československu. Kapitola o Bohuslavovi Laštovičkovi je rozdelená na 15 podkapitol. Prvá podkapitola má názov „*Důstojníkem čs. armády: muž systému*.“ Zamerala sa na detstvo a mladosť a prvé pracovné skúsenosti Laštovičku, pokračuje jeho štúdiom na Vojenskej akadémii v Hrančicích na Morave a službou v československej armáde, až po jej ukončenie v roku 1929. Nasledujúca podkapitola má názov „*Student, burič a novinář: muž proti systému*“. Opisuje štúdium Laštovičku na *Českém vysokém učení technickém* a jeho vstup a začiatky pôsobenia v komunistickej strane. Nadväzuje na to opis jeho práce redaktora *Rudého práva*. „*Odchod do Španělska*“ je názov nasledujúcej podkapitoly, opisujúcej ilegálny odchod Laštovičku do strediska medzinárodných brigád v španielskom meste Albacete. Nasleduje podkapitola „*Velitelem Gottwaldovy protiletadlové baterie*“, ktorá sa zamerala na pôsobenie Laštovičku v španielskej občianskej vojne pri československej protiletadlovej batérii, až po jeho odchod do Československa v roku 1938. Na tieto udalosti nadväzuje podkapitola „*Zpátky v Československu*“, ktorá mapuje návrat Bohuslava Laštovičku do Československa, redakcie *Rudého práva* a následnú ilegálnu stranícku prácu. Ďalšia podkapitola má názov „*Odchod do emigrace a léta druhé světové války*“, tu sa dozvedáme o odchode Laštovičky do Veľkej Británie a jeho zapojení do straníckej práce a práce redaktora londýnskeho vysielania československého rozhlasu. Text pokračuje podkapitolou „*Moskovská jednání a návrat do vlasti*“, približujúca jednanie v Moskve, ktorých sa Laštovička zúčastnil ako člen delegácie jednajúcej o zložení a programe novej československej vlády. Nasledujúca podkapitola „*Ředitelém Československého rozhlasu: muž systému proti systému*“ opisuje Laštovičkov posun medzi stranícke špičky komunistickej strany, jeho návrat do Československa a jeho prácu riaditeľa Československého rozhlasu v rokoch 1945 až 1948. Ďalšia časť práce s názvom „*Velvyslancem v Moskvě: opět muž systému*“ mapuje pôsobenie a pracovnú náplň Laštovičku na veľvyslanectve v Sovietskom zväze v rokoch 1948 a až 1950. Laštovičkov návrat do armádnych štruktúr opisuje podkapitola „*Náměstkem ministra národní obrany*“. Následne je opísaný ústup zo straníckych pozícií na pozadí politických procesov v päťdesiatych rokoch, ktorý ponúka podkapitola „*Pád španěláka*“. V nemilosti Laštovička neostal príliš dlho, jeho návrat do popredia politického života je opísaný v podkapitole „*Návrat na stranické výsluní*“. Jeho ďalší stranícky postup rozoberá podkapitola

s názvom „*Poslancem a předsedou Národního shromáždění: znovu mužem systému.*“ Nasledujúca podkapitola „*Dočasný ústup ze scény*“ objasňuje nástup reformného krídla komunistickéj strany a politický pád Bohuslava Laštovičky. Posledná podkapitola má názov „*Srpen 1968 a léta ve Federálním shromáždění*“ mapuje posledné roky kariéry Bohuslava Laštovičku až po jeho smrť v roku 1981.

Druhá kapitola knihy nesie názov ďalšej skúmanej osoby „*Ladislav Holdoš (1911 – 1988)*“ a zameriava sa na život tohto ružomberského rodáka, novinára, prekladateľa a politika. Jemu venovaná kapitola sa skladá z piatich podkapitol. Na začiatku kapitoly nás autori zoznamujú s rodiskom Ladislava Holdoša mestom Ružomberok a rodinnými pomermi, z ktorých Holdoš pochádzal. Pokračuje jeho štúdiom, venuje sa jeho sympatiám k ľavicovému hnutiu, vojenskou službou v československej armáde a vstupom do Československej komunistickéj strany. Nasledujúca podkapitola má názov „*Ve Španělsku*“ a opisuje Holdošovú cestu do Španielska, jeho nasadenie a bojové skúsenosti od radového vojaka až po veliteľa protiletadlovej batérie Klementa Gottwalda. Pokračuje odvolaním medzinárodných brigád zo Španielska, Holdošovou neochotou opustiť Španielsko, jeho internáciou a jeho dramatický odchodom do internácie v severnej afrike a následne do Francúzska. V poradí druhá podkapitola sa volá „*Za války ve Francii*“ a mapuje Holdošov osud od jeho internácie a následného zaradenia do československých jednotiek, až po odbojovú činnosť vo Francúzsku a intervenciu v Buchenwalde. „*V osvobozené vlasti*“ je názov nasledujúcej podkapitoly, v ktorej autori opisujú Holdošovu politickú kariéru do začiatku roku 1951. Ďalšia podkapitola nesie názov „*Pád do soukolí politických procesů*“, ktorá približuje osud Ladislava Holdoša počas procesu s buržoáznymi nacionalistami. Nasleduje podkapitola s názvom „*Postmodum*“ opisujúca väznenie Holdoša, jeho následnú rehabilitáciu a publikačnú činnosť. Posledná podkapitola v knihe má názov „*Z velvyslance „pracovním oportunistou*“ približuje obdobie Holdošovej práce na Kube, jeho kritiku udalostí v Československu, nástup normalizácie, ale aj jeho posledné roky života.

V poradí tretia kapitola ma názov „*Josef Pavel (1908 – 1973)*“. Čitateľovi približuje život generála Josefa Pavla, ministra vnútra v období „*Pražského jara*“ v roku 1968. Prvá podkapitola nesie meno „*Cesta jihočeského proletáře přes Moskvu do Španělska*“ mapuje život Josefa Pavla od jeho narodenia, štúdií, vstupu do komunistickéj strany, až po cestu do Španielska. Pôsobenie Pavla v Španielsku priblížili autori v podkapitole „*Velitelom Dimitrova praporu*“. Približuje osud Josefa Pavla od jeho príhodu do Albacete, po velenie jednej z jednotiek medzinárodných brigád. Ďalšie pôsobenie Josefa Pavla v Španielsku počas občianskej vojny približuje podkapitola s názvom „*Porážka 129. interbrigády*“. V poradí tretia podkapitola je nazvaná „*Případ Benda*“ zameriava sa na spory v 129. medzinárodnej brigáde Nasledujúca podkapitola „*Porážka republiky a francouska internace*“ sa venuje koncu pôsobenia Josefa Pavla v Španielsku a jeho exilu vo Francúzsku a Veľkej Británii. Návrat Josefa Pavla Do Československa a jeho zapojenie do činnosti Československej komunistickéj strany mapuje kapitola „*Aparatčik*“. Nasledujúca podkapitola má názov „*Vedoucí trockistické skupiny demoralizovaných interbrigadistů*“, kde sa autori zamerali na politické procesy v päťdesiatych rokoch, do ktorých boli zapojený mnohý interbrigadisti vrátane Josefa Pavla. Kapitola pokračuje vyšetrovaním, súdom, väznením a následnou

revíziou politických procesov. Politickú kariéru po prepustení Jozefa Pavla z väzenia, až po funkciu ministra približuje podkapitola „*Dubčekovský minister vnitra*“. Posledná podkapitola tejto časti knihy má názov „*Poslední pád*“ a približuje odchod Josefa Pavla z politiky a posledné roky jeho života.

„*Osvald Závodský (1910 – 1954)*“ predstavuje názov poslednej kapitoly publikácie. Táto časť sa venuje jeho životu od narodenia, štúdií a vstupu do Československej Komunistickej strany. Prvá podkapitola nesie názov „*Ve Španělsku*“ a približuje nám príchod Závodského na pyrenejský polostrov, jeho bojové skúsenosti a odchod medzinárodných brigád zo Španielska. Nasledujúca podkapitola má názov „*Na půdě Francie a za války 1939 – 1945*“ a mapuje internáciu Osvaldského v koncentračnom tábore Gurs vo Francúzsku, ďalej jeho vstup do československých jednotiek formovaných vo Francúzsku, prácu v odboji a jeho uväznenie v nemeckej internácii v Mauthausene. Ďalšia podkapitola má názov „*V mocenských strukturách nově nastupujícího režimu*“, opisuje Závodského príhod do vlasti a jeho novú kariéru v KSČ. Predposledná podkapitola nesie názov „*Ve spárech politického procesu*“ opisuje Závodského pád po roku 1950, politický proces, súd, a jeho popravu. Posledná podkapitola má názov „*Post mortem*“ približuje revíziu politických procesov a Závodského rehabilitáciu.

Na konci publikácie sa nachádza bohatý zoznam použitých prameňov a literatúry, sumár v anglickom jazyku, obsah a krátke medailóny autorov publikácie, ktorý svedčí o poctivom výskume autorov. Súčasťou publikácie je bohatá obrazová príloha obsahujúca množstvo ešte nepublikovaných dobových fotografií a dokumentov. Na záver môžeme dodať, že publikácia „*Říkali jim Španěláci*“ patrí k najlepším publikáciám, ktoré o téme občianskej vojny v Španielsku, boli napísané v českom jazyku. Otvára málo prezentovanú tému, ktorá je spracovaná na patričnej úrovni. Treba vyzdvihnúť fakt, že autori čerpali z množstva archívnych fondov v Českej republike, Slovensku aj v zahraničí. Súčasťou publikácie je množstvo dobových dokumentov, fotografií, dobových novinových článkov a karikatúr, ktoré ešte nikdy neboli publikované. Publikácia je prehľadná a dobre čitateľná a približuje aj pozadie udalosti, ktorých sa osobnosti opísané v knihe zúčastnili. Kniha je vhodná pre laickú aj odbornú verejnosť. Preto by publikácia nemala chýbať v knižniciach čitateľov, ktorí sa zaoberajú vojenskými dejinami, dejinami Československej komunistickej strany a problematike španielskej občianskej vojny odohrávajúcej sa v rokoch 1936 až 1939.

Štefan Dvorský

GROMAN, Marin. *Kriegel – Voják a lékař komunismu*. Praha : Paseka, 2023, 608 s. ISBN 978-80-7637-379-2.

Na začiatku roku 2023 vyšla vo vydavateľstve Paseka v spolupráci s Ústavom pro studium totalitních režimů publikácia „*Kriegel*“, ktorá má podtitul „*Voják a lékař komunismu*“. Autorom spomínanej publikácie je český novinár a publicista Martin Groman, venujúci sa najmä českým a československým dejinám, ako aj problematike médií. Groman pôsobí v Spoločnosti Ferdinanda Peroutky a v porote ceny Františka Kriegla. Je známy tým, že spolu s historikom Michalom Stehlíkom tvoria

populárny český podcast *Přepište dějiny*. Publikácia začína úvodom s názvom „*Přemýšlení o Václavovi H.*“. Na začiatku tohto úvodu sú citáty Františka Kriegla a Jiřího Lederera. Nasleduje krátke zamyslenie nad textom, bývalého disidenta a prezidenta Václava Havla s názvom *Přemýšlení o Františkovi K.* z januára 1988, ako aj samotné zamyslenie autora nad osobnosťou Františka Kriegla.

Prvá kapitola publikácie má názov „*Ventil duše. Mládi v letech 1908 - 1926*“. Kapitola je rozčlenená do štyroch podkapitol. Na začiatku kapitoly sa autor na základe Krieglových poznámok a zápiskov snaží zrekonštruovať jeho židovský pôvod, mladosť, rodinné pomery a prvé roky života Františka Kriegla v rakúsko-uhorskej Haliči v meste Stanislavov. V knihe nasleduje opis obdobia školských štúdií, odchod za vzdelaním Františka Kriegla do medzivojnového Československa a jeho prvé kontakty s ľavicovým politickým hnutím.

V poradí druhá kapitola knihy nesie názov „*Medik v okovaných botách. Československá léta 1926 - 1936*“. Spomínaná kapitola je rozdelená do dvoch podkapitol. Prináša nám pohľad na Krieglove štúdiá medicíny na Nemeckej univerzite v Prahe a na rozpory medzi českými a nemeckými nacionalistami v medzivojnovom Československu. Nasleduje opis začiatkov lekárskej praxe Františka Kriegla, keď začína ako internista v Prahe. Ďalej pokračuje vstupom Františka Kriegla do komunistickej strany a začiatkom jeho straníckej činnosti medzi československými komunistami. „*Žulový blok plný ohně. Španělsko 1936 - 1930*“ je názov ďalšej kapitoly. Text je rozčlenený do ôsmich podkapitol, približuje nám pozadie vypuknutia občianskej vojny v Španielsku, odohrávajúcej sa v rokoch 1936 až 1939. Kapitola tak prináša pohľad na tento konflikt v Československu a samotné rozhodnutie Františka Kriegla odísť do Španielska. Ďalej opisuje Krieglove frontové medicínske skúsenosti, problémy s politickými pracovníkmi medzinárodných brigád a odchod do Francúzska, kde bol hneď po príchode internovaný. Nasleduje kapitola s názvom „*Kche Li-ke. Asijská fronta 1939 - 1945*“, ktorú tvorí sedem podkapitol. Autor nám približuje vojnový konflikt medzi Čínou a Japonskom a Krieglovu anabázu v Číne, Barne a Indii, kde pôsobil ako vojnový lekár pod americkým velením.

Piata časť publikácie nesie názov „*Nový velký začátek. Pražský kraj 1945 - 1949*“ súčasťou tejto kapitoly je desať podkapitol. Približuje nám návrat Františka Kriegla do povojnového Československa, získanie československého občianstva a jeho začlenenie do straníckej práce pre KSČ, vrátane podielu na politickej kampani komunistickej strany v stredných Čechách a Prahe. Obsahom tejto kapitoly je časť, ktorá sa venuje životu Rivy Friedovej, manželky Františka Kriegla. Podkapitola približuje život od jej mladosti, cez odbojovú činnosť počas druhej svetovej vojny, väznenie, až po jej prácu pre komunistickú stranu v období tretej republiky. Kapitola nám na záver objasňuje úlohu Františka Kriegla pri vzniku a organizácii Ludových milícií, ktoré zohrali kľúčovú úlohu počas komunistického prevratu vo februári 1948.

V poradí ďalšia kapitola má názov „*Komunista musí být snilek*“. *Ministerstvo zdravotnictví 1949 - 1952*.“ Spomínaná kapitola približuje pôsobenie Františka Kriegla na československom ministerstve zdravotníctva začiatkom päťdesiatych rokov. V publikácii sa dozvedáme o tom, ako František Kriegel definoval novú zdravotne politickú líniu ministerstva. Autor sa zamerával aj na rozpory v straníckom vedení a Krieglov nútený odchod z ministerstva do civilného povolania lekára.

Siedma kapitola publikácie nesie názov „*Strana si žádá vyjasnění celého případu! Politické procesy 1949 - 1955*“. Spomínaná kapitola nám približuje politické procesy v komunistickom Československu v päťdesiatych rokoch a dosah týchto procesov na Kriegla a jeho bývalých spolupracovníkov. Prináša aj pohľad na činnosť Štb, voči Františkovi Krieglovi a jeho spolupracovníkom.

Ďalšia kapitola je nazvaná „*Stále prožívám krásu svého povolání. Návrat k medicíně 1952 - 1960*“. Kapitola nám opisuje odchod Františka Kriegla z ministerstva zdravotníctva a jeho návrat k civilnému povolaniu lekára. Najskôr sa stáva podnikovým lekárom Tatry Smíchov, ale už v júni roku 1952 je z politických dôvodov prepustený. Následne pracuje pre Obvodní ústav národného zdravia v Prahe a nemocnicu na pražských Vinohradech. Popri svojom civilnému zamestnanie sa naďalej zapájal do straníckej práce komunistickej strany. Nasledujúca kapitola v publikácii má názov „*Cuba sí, yankees no! Kuba 1960 - 1960*“, približuje príchod Františka Kriegla na ostrov Kuba, kde pôsobí na tamojšom ministerstve zdravotníctva, ako jeden z odborných poradcov z Československa. Na Kube sa František Kriegel pokúša o zlepšenie miestneho zdravotníctva, venuje sa najmä hygiene, epidemiológii, zavádza očkovanie, zakladá odborné lekárske periodiká a venuje sa aj základom lekárskeho vzdelávania. Kapitola sa venuje aj obdobiu kubánskej krízy a hrozbe novej svetovej vojny. Desiata kapitola má názov „*S čistým čelem před své soudruhy a spoluobčany. Poslancem 1964 - 1968*“, opisuje príchod Františka Kriegla do Československa a jeho opätovné zapojenie do straníckej politiky komunistickej strany, až po obsadenie poslaneckého postu v Národnom zhromaždení, do ktorého bol zvolený júni 1964. Kapitola ďalej približuje postupný vznik reformného krídla komunistickej strany a rozpory s konzervatívnym vedením komunistickej strany.

Kapitola s názvom „*Dát si do pořádku domácnost. ÚV KSČ 1966 - 1968*“, pojednáva o vstupe Františka Kriegla do ÚV KSČ v júni 1966 a o jednaniach ÚV KSČ, ktorých sa František Kriegel osobne zúčastnil. Zaoberá sa taktiež príchodom generácie mladých reformných politikov komunistickej strany do ÚV KSČ.

Dvanásť kapitola „*Osm jarních měsíců. Leden-srpen 1968*“, patrí rozsahovo k najdlhším kapitolám knihy, popisuje Františka Kriegla ako člena predsedníctva ÚV KSČ v období reformného komunizmu nazývaného „*Pražská jar*“. Približuje nám konflikt reformných politikov KSČ s konzervatívnym krídlom v komunistickej strane, ktorý vyvrcholil augustovými udalosťami v roku 1968.

Na samotné augustové udalosti nadväzuje kapitola s názvom „*Proč, proč, proč? Srpen 1968 - jaro 1969*“. Prináša nám pohľad na augustovú okupáciu, intervenciu členov ÚV KSČ, ich prevoz a následné jednania v Moskve a Krieglove odmietnutie podpísať tzv. moskovský protokol. Kapitola opisuje Kriegelovu úlohu v týchto udalostiach, jeho odchod zo straníckych pozícií, vylúčenie z komunistickej strany a následný začiatok normalizácie v okupovanom Československu.

V poradí ďalšia kapitola nesie názov „*Kriegel versus moc. Praha 1969 - 1979*“, je rozsahom najdlhšia kapitola v knihe a prináša nám pohľad na normalizáciu v Československu. Autor píše o ústupe Kriegla z politických pozícií o jeho rastúcich rozporoch s vládnu mocou, sledovaní ŠTB a jeho ideový rozchodom s komunizmom. Kapitola sa zameriava na činnosť ŠTB voči Františkovi Krieglovi, sledovanie nasadenými agentami Štb, domové prehliadky a jeho kontakty s československým

disidentom a signatármi Charty 77. Taktiež nám približuje samotné okolnosti podpisania Charty 77 Františkom Krieglom a následky rozhodnutia tento dokument podpísať. Na záver nám kapitola približuje posledné roky a dni Františka Kriegla, až po jeho pohreb a okolnosti s ním spojené.

Nasleduje záver publikácie s názvom „*Blouznění? Nebo přece kus pravdy?*“. Autor sa v ňom snaží nájsť odpoveď na otázku, kto bol František Kriegel? V publikácii ďalej nasleduje bohatý poznámkový aparát a zoznam skratiek použitých v knihe. Ďalej sa v publikácii nachádza zoznam použitých archívnych fondov, zoznam pamätníkov, ktorých spomienky využil autor pri písaní knihy. Nachádzame tu aj zoznam publikácií Františka Kriegla a publikácií, venujúcich sa osobnosti Františka Kriegla. Nasleduje zoznam ďalšej literatúry, ktorú použil autor pri písaní a svojom dlhoročnom výskume. Na konci knihy sa nachádza poďakovanie autora, menný register a anglický sumár.

Na koniec môžeme dodať, že kniha „*Kriegel - Voják a lékař komunismu*“ patrí k najzaujímavejším najatraktívnejším biografiami napísaných v roku 2023 v českom jazyku. Autor pri tvorbe knihy použil množstvo materiálov z českých, ruských a ukrajinských archívov. Pri práci na publikácii využil aj rozhovory s pamätníkmi a blízkymi Františka Kriegla. Charakteristický je citlivý a vyvážený prístup autora k zdrojom, ktoré použil pri tvorbe samotnej publikácie, dokáže konfrontovať niektoré protikladné svedectvá účastníkov a snaží sa dohľadať pravdepodobný sled historických udalostí. Martin Groman povedal v rozhovore s Lucií Výbornou v Českom rozhlase, že na knihe pracoval viac ako dvadsať rokov. Groman sa v knihe snaží pochopiť Kriegla a rozobrať to, čo ho viedlo k jeho životným rozhodnutiam. Nesnaží sa, ale Kriegla hodnotiť, to necháva na čitateľovi. Autor sa snaží čitateľovi priblížiť aj dobu, v ktorej František Kriegel žil, od medzivojnového Československa, vojnových rokov v zahraničí, februárového prevratu, procesov 50. rokov, politickému vývoju v roku 1968 až po následnú normalizáciu v Československu. Kniha je doplnená o bohatý obrazový a fotografický materiál, ktorý plasticky dopĺňa množstvo informácií v knihe. Publikácia je prehľadná a po obsahovej stránke je na vysokej úrovni. Aj napriek svojmu rozsiahlemu rozsahu, sa dobre číta a môžeme ju vrelo odporučiť laickej aj odbornej verejnosti.

Štefan Dvorský

ČECHOVÁ, Františka. *Ecce homo! Křížová cesta dona Titusa Zemana, mučénika za záchranu kňazských povolání*. Bratislava : Ústav pamäti národa, 2022, 248 s. ISBN 978-80-8257-004-8.

Osobnosť saleziána dona Titusa Zemana sa zviditeľnila na Slovensku v rámci katolíckej cirkvi najmä v roku 2017. Dôvodom bolo blahorečenie tohto saleziána kňaza - mučénika v uvedenom roku. Salezián don Titus Zeman zrealizoval tri úteky do zahraničia s cieľom umožniť teologické štúdiá najmä saleziánskym bohoslovcem, ale aj so zámerom zachrániť viacerých saleziánov pred neschopnosťou vykonávať svoje duchovné povolanie, vzhľadom na totalitný režim, ktorý v štáte nastal po prevzatí moci Komunistickou stranou Československa. Napokon bola jeho činnosť odhalená, čoho

dôsledkom musel Titus Zeman podstúpiť vyšetrovanie a bol odsúdený na niekoľko rokov odňatia slobody. Z väzenia bol neskôr prepustený, no napokon zomrel na následky tvrdého mučenia dňa 8. 1. 1969. Nemalú úlohu pri šírení jeho povesti zohrali aj publikácie, mapujúce životný príbeh tohto saleziánskeho kňaza. Ide predovšetkým o dobre spracované publikácie Michala Titusa Radošinského: *Don Titus – „Vatikánsky špión?“* (2005), *Quo vadis, Titus?* (2017). Rovnako by sme sem mohli zaradiť dielo od talianskej autorky Marie Lodovici Zanet, ktorá sa podieľala na procese blahorečenia tohto saleziána, s názvom *Blahoslavený Titus Zeman – oficiálny životopis blahoslaveného* (2017). V roku 2022 však vyšla ďalšia biografica, ktorej predmetom bola osobnosť tohto kňaza, s názvom *Ecce homo! Krížová cesta dona Titusa Zemana, mučeníka za záchranu kňazských povolani* (2022). Napísala ju autorka Františka Čechová, hoci jej rukopis bol napísaný ešte niekoľko rokov skôr pred samotným vydaním. Rozhodli sme sa túto publikáciu podrobiť analýze a zistiť čím je táto publikácia výnimočná.

Autorka sa rozhodla zachopiť obraz osobnosti Titusa Zemana chronologicky, pričom jeho život vždy zasadzuje do kontextu. Čím sa čitateľ dozvedá nielen faktografické údaje o hlavnom protagonistovi, ale takýmto spôsobom môže pochopiť širšie súvislosti politickej situácie. Autorka si v úvode sformulovala cieľ publikácie, v ktorom uviedla, že sa pokúsila priblížiť mučeníctvo saleziána Titusa Zemana na základe archívneho výskumu.

Biografia začína detsvom dona Titusa Zemana, predstavená je aj jeho rodina, kde a aké štúdiá absolvoval, ďalej je opísaná aj jeho cesta duchovného povolania k Saleziánom dona Bosca, ale aj jeho ďalšia rehoľná formácia v Spoločnosti sv. Františka Saleského. Išlo o noviciát, pedagogickú prax či jeho teologické štúdiá v Taliansku. Autorka Františka Čechová sa pomerne často snaží prezentovať aj život saleziánov v danom období, vďaka čomu si autor môže vytvoriť obraz aj o živote saleziánov v uvedenom čase. Priblížila formáciu či život v ústavoch saleziánov tým, že uviedla rôzne úryvky, opisujúce tento život saleziánov a to napríklad prostredníctvom spomienkových kníh, najmä saleziána Ernesta Macáka. Salezián Ernest Macák ale nemal spoločnú formáciu s Titusom Zemanom, čoho dôsledkom sa životy týchto saleziánov stretli v rovnakom ústave či čase len miestami, hoci autorka na tieto okolnosti vždy upozornila. Je potrebné ešte doplniť, že by bolo možné rytmus saleziánskych ústavov doplniť aj prostredníctvom dobových časopisov, vydávaných saleziánmi, v ktorých sa nachádzala aj rubrika „*Kronika*“. Ide predovšetkým o *Don Bosco – Vestník saleziánskych spolupracovníkov a dobrodincov* a *Saleziánske zvesti*. Následne autorka predstavila desaťročnú kňazskú službu dona Titusa Zemana, ktorá začínala v ústave na Miletičovej ulici, kde bol prítomný v oratóriu, následne sa stal kaplánom vo farnosti Tehelné Pole, pričom okrem toho zároveň študoval na Prírodovedeckej fakulte v Slovenskej univerzity v Bratislave. Následne bol poslaný do ústavu v Trnave, kde sa stal profesorom na gymnáziu na Hollého ulici v Trnave. V rámci týchto kapitol sa dozvieme aj o poštátnení prvých saleziánskych ústavov v Komárne, Michalovciach, Žiline a v Trnave. Tieto udalosti sa priamo dotkli aj Titusa Zemana, ktorý sa nachádzal v jednom zo zrušených ústavov a následkom čoho sa tak vyhol sústredeniu saleziánov v rámci Akcie K.

Omnoho viac sa ale autorka rozhodla sústrediť na život Titusa Zemana v období vlády Komunistickej strany Československa (KSČ), kde začala aj jeho mučenícka

cesta. Osobu tohto saleziána sa autorka pokúsila predstaviť prostredníctvom prirovnania Titusovej cesty ku krížovej ceste Ježiša Krista, a preto jednotlivé podkapitoly nesú názvy jednotlivých zastavení. V rámci prvého zastavenia, predstavila osud reholí, ktorý ich zastihol po prevzatí moci komunistami. Dozvieme sa v krátkosti o politike a ideológii režimu, o vykonštruovanom súdnom procese Machalka a spol. Napokon sa autorka pozastavila pri Akcii kláštory, kedy sa pokúsila priblížiť, ako sa táto akcia konkrétne dotkla Saleziánov dona Bosca. Následne autorka v skratke opísala dva úspešné úteky do zahraničia, ktoré boli zorganizované saleziánom Titusom Zemanom. Na jednotlivých stránkach ozrejmla aj širšie okolnosti, ale dozvieme sa aj, kto boli tí, ktorým sa vďaka nemu podarilo utiecť z Československa a kto sa na tejto činnosti podieľal. Následne autorka priblížila Titusove rozhodovanie vo veci tretej výpravy, jej realizácie, pričom tento prechod za hranice napokon skončil ako neúspešný. V jednotlivých nasledujúcich podkapitolách je predstavené vyšetrovanie Titusa Zemana, súdny proces Titus Zeman a spol., v rámci ktorého boli odsúdení aj mnohí iní. Ďalej popisuje, aké kruté metódy vyšetrovania musel tento kňaz podstúpiť, ale rovnako autorka čitateľovi priblížila aj nasledujúci život Titusa Zemana, ktorý strávil v rôznych väzniciach, a podobne aj posledné chvíle jeho života. Z uvedeného je zrejmé, že autorka chcela poukázať najmä na strasti Titusa Zemana a situáciu, v ktorej sa nachádzal a zdôrazniť tak jeho hrdinské činy a mučenie.

V úvode autorka prehľadne predstavila, z ktorých zdrojov síce vychádzala, no na druhej strane však neuviedla, akým spôsobom pramene kriticky hodnotila a ako k nim pristupovala, keďže jednotlivé pramene sú častokrát spomienkového charakteru. Hoci musíme povedať, že miestami sa nachádzajú aj analytické poznámky autorky, z ktorých je zrejmé, že autorka kriticky uvažuje. Autorka v publikácii čerpá aj zo svojich predošlých čiastkových vedeckých článkov, ktoré sa venovali danej problematike. O tom, že autorka zrealizovala kvalitný výskum svedčí aj pestrý zoznam použitých prameňov a literatúry či bohatý poznámkový aparát. V zozname prameňov nájdeme aj rôzne cirkevné, zahraničné či slovenské archívy. Zo zahraničných môžeme spomenúť Centrálny saleziánsky archív v Ríme, Archív pápežskej Gregoriánskej univerzity v Ríme a i. Okrem iného recenzovaná publikácia vychádzala ešte aj zo súkromných archívov, ktoré sú nevyhnutné k danej problematike. Oceňujeme, že autorka nechala na mnohých miestach hovoriť samotné pramene, vďaka čomu je čitateľ vtiahnutý do atmosféry danej doby.

Miestami sa v publikácii nachádzajú gramatické chyby, kde autorka nie vždy správne uvádza veľké písmená, napr. „Česko-Slovenská inšpektória“ (s. 23). Vyrušujúce sa zdajú byť aj niektoré pejoratívne slová, ktoré by sa nemali nachádzať v publikácii takéhoto charakteru („*Strášili ho, že je ešte malý a že sa bude bez mamičky v internáte báť.*“ s. 19.). Ako sme už spomenuli, publikácia má pestrý bibliografický aparát, zložený z rôznych druhov prameňov a literatúry. Cenným zdrojom sú napríklad aj osobné svedectvá rodinných príbuzných či súčasníkov saleziána Titusa Zemana, s ktorými autorka zrealizovala rozhovory a ktoré ho bližšie a osobne vykresľujú. Ku komplexnosti a prehľadnosti prispievajú fotografie, pramene či iné dobové dokumenty, ktoré sú zaradené v rámci publikácie ako prílohy. Autorka sa nazdáva, že by mohli sprístupniť publikáciu aj pre laických čitateľov. Z obsahového hľadiska sme neobjavili žiadnu faktografickú chybu, ktorú by Františka Čechová zle uviedla a ktorá by mohla narušiť

hlavnú pointu knihy. Niektoré príbehy, ktoré sú uvádzané v publikácii a neprispievajú k vykresleniu hlavnej postavy, by mohli byť vynechané alebo uvedené v poznámke pod čiarou. Ide napríklad o príbeh o futbalistovi (s. 39). Pretože následkom toho sa môže strácať primárna línia príbehu hlavného protagonistu. Autorka často nezostáva len pri osobe Titusa Zemana, ale jeho portrét stavia do kontextu dejín Saleziánov na území Slovenska, čím sa čitateľ dozvedá širšie súvislosti ohľadom dejín saleziánov v danom období. Vieme si tak vytvoriť predstavu, kde všade pôsobili saleziáni, aké činnosti vykonávali, ale stretávame sa aj s ďalšími menami významných saleziánov v danom období. Takto čitateľ nadobúda komplexný obraz. Na druhej strane pomerne dosť autorka čerpá z rôznych publikácií spomienkového charakteru, pričom v niektorých prípadoch by jednotlivé úryvky mohla konfrontovať aj s inými prameňmi. Zároveň by sme chceli upozorniť, že autorka nie vždy správne používa slovo „klerik“, ktoré častokrát zamieňa ako synonymum k slovu „bohoslovec“, čo nie je korektné. V závere práce sa nachádzajú ešte dva zoznamy dôležitých dátumov s krátkou charakteristikou. Jeden z nich sa týka životopisu saleziána Titusa Zemana a druhý zoznam prináša širší prehľad dôležitých medzníkov z dejín saleziánov na území Slovenska.

Z úvodu ani záveru však nie je explicitne vyjadrené, čím je táto biografica saleziána Titusa Zemana výnimočná alebo, čo prináša nové. Autorka jedine spomenula, že v období písania jej publikácie boli dejiny saleziánov prebádané len čiastočne, a preto jej výskum obohatila aj o bádanie v ďalších archívoch. Na druhej strane by to nebolo ani možné, keďže rukopis knihy bol napísaný ešte pred publikovaním posledných dvoch kníh o Titusovi Zemanovi, spomenutých v úvode. Na záver môžeme povedať, že recenzovaná publikácia sa venuje osobnosti saleziána Titusa Zemana na kvalitnej úrovni a prezentuje tak jeho dôveryhodný portrét. Publikácia je určite vhodná pre tých, ktorí by sa chceli oboznámiť s osobou a príbehom tohto saleziána - mučeníka, ale zároveň ju odporúčame aj tým, ktorí by sa chceli oboznámiť aj s dejinami saleziánov v prvej polovici 20. storočia na našom území. Svojim rozsahom a obsahom je rovnako prístupná aj pre širokú verejnosť.

Annamária Adamčíková

SCHOLTEN, Koen - ENENKEL, A.E. Karl - MIERT, Dirk van (eds.). *Memory and Identity in the Learned World. Community Formation in the Early Modern World of Learning and Science*. Brill : Leiden, 2022, 349 s. ISBN 978-90-04-50714-2.

Publikácia je výsledkom kooperácie svetových špičiek historiografie a je komplexným prieskumom formovania komunity v rámci sveta inteligencie a vedy v ranom novoveku. Kniha sa zaoberá komplikovaným vzťahom medzi kolektívnou identitou, inštitucionálnou pamäťou a spôsobmi komemorácie, čím čitateľom poskytuje porozumenie, ako tieto prvky ovplyvnili učené spoločnosti. Tento zborník prináša rôzne eseje, ktoré skúmajú konštrukciu učenej identity z rôznych uhlov pohľadu, vrátane pohlavia, autobiografie a inštitucionálnej histórie. Celkovo je dielo rozdelené do deviatich kapitol. Prvej kapitole sa nebudeme venovať, nakoľko jej obsah je informačný a vzťahuje sa na štruktúru knihy.

Druhá kapitola, *"Identities" in Humanist Autobiographies and Related Self-Presentations*, ponúka sľubný pohľad na formovanie identity, ktorý skúma vplyv humanistických autobiografických spisov na tradičné poňatie daného fenoménu. Autor argumentuje, že tieto texty sa odlišujú od bežných autobiografií zameraných na pôvod, výchovu a sociálny status. Autor správne poukazuje na odklon od tradičných autobiografických prvkov v humanistických textoch. Humanisti v nich úmyselne zamlčávajú alebo vynechávajú tieto detaily, a namiesto toho konštruujú autoportréty zdôrazňujúce ich odborné znalosti v klasických oboroch, príslušnosť k intelektuálnym kruhom a hlboké spojenie s kultúrnym dedičstvom starovekého Ríma. Autor ďalej zdôrazňuje, že tento prístup k autobiografii odzrkadľuje základný princíp humanizmu: vieru v možnosť formovať vlastnú identitu skrze intelektuálne úsilie a kultúrnu formáciu. Je treba povedať, že autor poodhalil pomerne zaujímavú optiku, akou sa dá nazerať na historické biografické údaje, nielen v oblasti humanistickej literatúry. Jedná sa o pomerne inšpiratívny rámec, ktorý má potenciál vysvetliť možnosti formovania identít prostredníctvom tvorby naratívov prezentácie osôb. Pomerne zaujímavá by mohla vyznieť inšpirácia daným výskumom, ktorá by sa zamerala na možnosti jazyka reprezentácie v dobových dielach.

Nasledujúca kapitola rieši diametrálne iný koncept, spojený s gendrovou históriou. *Female Faces and Learned Likenesses: Author Portraits and the Construction of Female Authorship and Intellectual Authority* nazerá na ženy v intelektuálnej sfére cez vizuálne prostriedky. Autor sa zameriava na výzvy, ktorým čelili vzdelané ženy využívajúce tlačene portréty na etablovanie vlastnej osoby v oblasti intelektuálneho života. Téma sa celkovo javí ako pútavá, nakoľko ženské intelektuálky v období novoveku sú zastúpené raritne. Na príklade portrétu Marie Sibylly Merianovej sa v príspevku účinne demonštruje, ako sa ikonografia mohla strategicky využiť na formovanie presvedčivého obrazu ženskej intelektuálnej identity. Autor však vo svojom texte využil iba pozitívny príklad daného fenoménu. Text síce uznáva existenciu negatívneho prijímania niektorých portrétov, avšak hlbší výskum kritických reakcií a ich širšieho vplyvu na fenomén žien by bol obohacujúci. Štúdia môže inšpirovať širšie publikum práve v situáciách, kedy chýba dostatok materiálov na skúmanie intelektuálneho zázemia žien, no prostredníctvom vizuálnych reprezentácií by sa dal daný problém do istej miery nahradiť.

Nasledujúca kapitola, *Scholarly Identity and Gender in the Respublica litteraria: The Cases of Luisa Sigea (1522–1560) and Margaret Cavendish (1623–1673)*, sa taktiež venuje ženským intelektuálkam. Na príklade dvoch málo preskúmaných osobností, Luisy Sigeovej a Margaret Cavendish, vojvodkyne z Newcastlu, sa snaží vyvrátiť zaužívané stereotypy v histórii vnímania žien. Autorka zručne využíva interdisciplinárny a komparatívny prístup na osvetlenie postavenia žien v rámci *Respublica litteraria*. Prvá časť skúma prípad Luisy Sigeovej, portugalskej humanistky zo 16. storočia. Autorka zdôrazňuje Sigeovej snahu etablovať sa na rovnakej úrovni so svojimi mužskými kolegami. Táto analýza je obzvlášť prehľadná pri demonštrácii toho, ako Sigeová strategicky manévrovala v konvenciách latinského humanistického diskurzu, zámerne vynechávala odkazy na svoje pohlavie. Táto časť tiež objasňuje význam patrónskych sietí pre intelektuálne úsilie žien, s podrobným preskúmaním Sigeovej vzťahu s infantkou Máriou Portugalskou. Druhá časť sa zameriava na Margaret Cavendish, an-

glickú spisovateľku zo 17. storočia známu svojou plodnou tvorbou v rôznych žánroch. Autorka stavia do kontrastu jej osobné preferencie s viac komerčne orientovaným literárnym svetom jej doby. Hoci Cavendish sa vyrovnávala s marginalizáciou kvôli svojmu pohliaviu a nekonvenčným myšlienkam, kapitola argumentuje, že napriek tomu využívala stratégie seba-publikovania. Je nutné oceniť vyhábanie sa postulátov, založených na zjednodušených zovšeobecneniach. Autorka namiesto toho ukázala, že je nutné sa venovať hlbšie aj málo prebádaným ženským postavám, ktoré mohli rovnako umne transformovať rodové očakávania vo svojom kontexte.

The Republic of Letters Mapping the Republic of Letters: Jacob Brucker's Pinacotheca (1741-1755) and Its Antecedents je kapitola zameriavajúca sa na tri zbierky biografických portrétov z 18. storočia: Académie des Sciences et des Arts od Isaaca Bullarta, Les Hommes illustres od Charlese Perraulta a Bilder-Saal der Gelehrten od Jakoba Bruckera. Analýza sa zameriava na to, ako tieto zbierky osvetľujú význam pamäťových praktík v intelektuálnej komunite ranonovovekej Európy. Autorka argumentuje, že tieto kompilácie slúžili ako pamäťové rozhranie, ktoré uctievalo zosnulých učencov a zakladalo ich intelektuálne dedičstvo. Pri snahách o univerzalitu však tieto zbierky nevyhnutne odrážali konkrétne učenecké kultúry ich pôvodu. V texte je veľmi zaujímavou poukázané na sieť spojení cez geografické a časové hranice, ktoré podporovali pocit spoločenstva medzi učencami. Autor zdôrazňuje kontroverznú povahu poznania v tomto období. Štúdia taktiež neopomína ani zobrazovanie žien v daných zbierkach. Ich zaradenie je uznávané, ale analýza odhaľuje obmedzenia. Autorka sa vo výskume tejto otázky zamerala aj na kritériá hodnotenia ženských úspechov a predložila tézu o tom, že v danom prípade bola diverzita značná. Obzvlášť prínosný je záver článku, kde autorka poukazuje na kontinuitu medzi týmito zbierkami a širšími učeneckými praktikami tohto obdobia, a nadväzuje tak na doposiaľ nadobudnuté vedecké poznatky.

Šiesta kapitola sa zamerala na skúmanie inštitucionálnej pamäte vedeckých spoločností. Jej zameranie sa sústreďuje na kritický okamih pre Kráľovskú spoločnosť v 17. storočí. Analýza podrobne rozoberá vytvorenie krátkodobej korešpondenčnej siete s Dublin Philosophical Society a Oxford Philosophical Society. Autorka tvrdí, že táto sieť prekračovala svoju funkciu iba ako komunikačný kanál, ale slúžila ako strategický nástroj pre Kráľovskú spoločnosť na navigáciu v narastajúcej „inštitucionálnej kríze identity“. Pôvodný dôraz na kolektívne experimentovanie ustúpil v prospech diskusií na papieri, čo viedlo k znepokojujúcemu rozporu medzi jej vnímaním samej seba a prevládajúcimi postupmi. Spoluprácou s inštitúciami, ktoré sa aktívne venovali experimentom, sa Kráľovská spoločnosť snažila obnoviť svoje základné hodnoty a oživiť svoje renomé. Autorka sa kreatívne stavia k otázke spolupráce inštitúcií, na základe konceptu „inštitucionálnej identity“. Treba však povedať, že kapitola má bližší význam iba pre britskú historiografiu, nakoľko bežnému čitateľovi môže chýbať kontextuálny rámec dejinného vývoja, ktorý danú krízu spôsobil, ako aj širší rámec dopadu daného fenoménu na intelektuálnu spoločnosť.

Miscellanies of Memory: From Scholarly Biography to Institutional History in the Early Modern German University, je kapitola, ktorá sa zaoberá fascinujúcim a málo preskúmaným aspektom ranonovovekých univerzít, v zmysle ich úlohy v kultivácii pamäti pri formovaní inštitucionálnej identity. Sústredenie sa na nemecký kontext

analyzuje zaujímavým spôsobom pole písania univerzitnej histórie v spomínanom období. Jednak sa stretávame s klasickou formuláciou dokumentácie minulosti, no na druhej strane sa čitateľovi predostiera zaujímavý koncept kultivácie univerzity v očiach verejnosti. Štúdia ponúka naozaj komplexný obraz toho, ako mohla úloha reprezentatívneho prvku zapôsobiť ako strategickými nástrojmi na formovanie verejného vnímania a kultiváciu žiadanej inštitucionálnej identity.

Kapitola s názvom *Tracing the Sites of Learned Men: Places and Objects of Knowledge on the Dutch and Polish Grand Tour* ponúka zas úplne iný pohľad na veľmi populárnu tému cestovateľov. Na základe analýzy itinerárov poľských a holandských cestovateľov, autor poukázal, že intelektuálna vrstva cielene vyhľadávala na svojich potulkách strategické miesta, spájané sa s vedomosťami. Jednalo sa primárne o návštevy lokalít, ako boli univerzity, knižnice, vzdelávacie inštitúcie a botanické záhrady, ktoré neplnili iba funkciu turistických atrakcií, ale boli aj miestom vystavenia sa vedeckým pokrokom a ponorenia sa do fyzického prostredia vzdelávania. Kapitola veľkým množstvom popisuje, ako cestovatelia využívali spoločné skúsenosti s uctievanými historickými a vedeckými osobnosťami na vytvorenie pocitu príslušnosti k pan-európskej intelektuálnej komunite. I keď sa teda autori príspevku zamerali na dve národnosti, v kapitole možno chýba väčšia miera komparácie medzi jednotlivými kategóriami cestovateľov, a taktiež by bolo zaujímavé bližšie preskúmať mieru implementácie poznatkov v regiónoch cestovateľov, prípadne rozvoju vzdelávacích systémov, ako trvalého vplyvu spomínaných *Grand Tour*.

Záverečná kapitola s názvom *The Curious Case of Isaac Casaubon's Monstrous Bladder: The Networked Construction of Learned Memory within the Seventeenth-Century Reformed World of Learning* ponúka zaujímavý pohľad na vedeckú komunitu cez prizmu kuriózneho prípadu Isaaca Casaubona (1559 – 1614), významného učenca 17. storočia. Jeho osoba získala širokú pozornosť *post mortem* vďaka podrobným správam jeho lekárov, najmä grafickému opisu jeho „monštrózneho močového mechúra“, ktorý bol objavený počas pitvy. Analýza autora, Dirka van Mierta, sa posúva za tradičný naratív, ktorý jeho smrť výlučne spájal so zasvätením štúdiu. Skôr sa zamýšľa nad tým že podrobné lekárske opisy, ktoré sa šírili medzi učencami a lekármi, upevnili Casaubonov odkaz spôsobom, ktorý prevyšoval pôvodný naratív. Treba spomenúť inovatívny analytický prístup k danému fenoménu, ktorý bol v práci využitý. Autor detailne popísal lekárske správy a sledoval kontinuitu ich publikovania nasledujúcimi autormi. Z toho vyvodzuje, že v posmrtnom obraze daného človeka zohral významnú úlohu viac jeho kuriózny prípad zistení z pitvy, ako samotné zásluhy v živote. Autor teda absolútne inovatívnym spôsobom poukázal na hranice nášho dnešného vnímania komemorácie.

Celkovo môžeme publikáciu zhodnotiť aj ako prínosnú aj pre slovenské vedecké publikum. Môže byť inšpiráciou v pokračovaní spracovania problematiky *Respublica litteraria*, aj na našom území, nakoľko aktuálne sa daná téma vytratila zo zreteľa historikov. Ponúka nové obzory a najaktuálnejšie náhľady v otázkach prístupov historika k fenoménu vzťahu medzi pamäťou, identitou a spoločenstvom v oblasti vedy a učenia.

Katarína Jančová

Anotácie

Všeobecné / General

BESEDIČ, Martin. *Pečate bratislavských cechov*. Bratislava : Slovenské národné múzeum, 2023, 268 s. ISBN 978-80-8060-550-6.

Slovenské národné múzeum vydalo v roku 2023 v rámci edície Museion, ktorá je zameraná na vydávanie monografií zo všetkých základných oblastí vedecko-výskumnej činnosti Slovenského národného múzea už v poradí 7. zväzok pod názvom *Pečate bratislavských cechov*. Autorom publikácie je Martin Besedič, dlhoročný odborný pracovník Slovenského národného múzea - Historického múzea, kurátor a kustód zbierky cechov a remesiel a zároveň vedúci oddelenia starších dejín.

Publikácia sa obsahovo člení na úvod, 5 hlavných kapitol, záver, samostatné zhrnutie v anglickom i v nemeckom jazyku, poďakovanie, pramene a literatúru, zoznam skratiek a značiek, register mien, zdroje a autorov fotografií. V úvode monografie autor vyzdvihuje dôležitosť dejín cechovníctva ako významnej kapitoly hospodárskych dejín, ktoré už od prelomu 14. - 15. storočia predstavovali východisko rozvoja remeselnej výroby. Autor si v práci stanovil cieľ predstaviť vznik a vývoj cechovej sfragistiky v našom hlavnom meste na základe súboru pečatidiel a ich odtlačkov, ako i dôležitosť cechového pečatidla v živote cechu a jeho používanie.

Prvá kapitola pod názvom *Súčasný stav skúmania problematiky vo svetle domácej a zahraničnej literatúry* (s. 8 - 13) ponúka čitateľovi prehľad doposiaľ publikovaných informačných zdrojov k sfragistike, ako pomocnej vede historickej. V rámci prehľadu sa orientuje na domáce i zahraničné (české, rakúske, maďarské i nemecké) publikácie staršieho dáta, pričom upriamuje pozornosť na spoločné prvky cechovej organizácie v tom-

to geografickom prostredí. Zároveň dáva do pozornosti štúdie v odborných periodikách (múzejných, historických, archivárskych), ako i heraldickú literatúru.

Rozsahovo obsiahlejšia druhá kapitola *Náčrt vývoja cechovej organizácie na území Slovenska s príhľadnutím na Bratislavu a jej okolie* (s. 14 - 29) je podrobnejšie rozčlenená na päť podkapitol, v ktorých autor postupne predstavuje vplyv kolonizácie zo západnej Európy na rozvoj remesla na Slovensku vo vrcholnom stredoveku, cechovú organizáciu v Uhorsku, ako aj začiatok cechov v našom hlavnom meste. Následne sústreďuje pozornosť na remeselnú výrobu a cechy v Bratislave a okolí (so zreteľom na Stupavu, Malacky, Veľké Leváre, Šamorín, Štvrtok na Ostrove, Dunajskú Strelu, Pezinok, Modru a Svätý Jur) v 16. - 17. storočí. Ďalšia podkapitola dáva do pozornosti postavenie remesiel a cechov v Bratislave v 18. storočí a následné reformy. Posledná časť druhej kapitoly je venovaná 19. storočiu, rozkladu cechovej organizácie a samotnému zániku cechov. V záverečnej časti sa tak dozvedáme o historických skutočnostiach podmieňujúcich vytlačenie remeselnej malovýroby na okraj hospodárskeho významu.

V poradí tretia kapitola *Pečatidlá a pečate bratislavských cechov* (s. 30 - 114) sa rovnako ako predchádzajúca časť publikácie delí na podkapitoly. V tejto časti sa čitateľ oboznámi celkom s tromi podkapitolami, pričom prvá venuje pozornosť významu pečatidiel pre vykonávanie úradnej agendy v cechu a druhá zhotoviteľom pečatidiel, ku ktorým patrili pôvodne zlatnícke cechy, ako i iní kovomeselníci (kováči, zámočníci). Samostatná podkapitola je venovaná vonkajším znakom pečatidiel. Autor sa v tejto časti publikácie detailnejšie venuje materiálom, z ktorých boli typáriá (pečatné dosky) vyrobené, ich tvarom, rozmerom pečatnej dosky a pečate, ako i drždálam. Najväčšia pozornosť je zameraná na pečatný obraz, symboliku cechových remesiel. Na základe analýzy remeselnej symboliky na cechových pečatidlách a pečatiach rozlišuje jednotlivé atribúty, vysvetľuje pracovné náplne remesiel, ich výrobné postupy a typické výrobky. Postupne je v pub-

likácii predstavených v abecednom poradí viac ako 50 cechových remesiel (napr. cinári, čižmári, debnári, farbiari, gombikári, klobučníci, knihviazači, ...) s uvedením pomenovania remeselníkov v nemeckom, latinskom a maďarskom jazyku v najčastejšie uvádzanej podobe, ktorá sa vyskytuje v prameňoch. Kapitoly dopĺňajú fotografie pečatidiel, cechových výrobkov, ako aj dobové zobrazenia remeselných dielní.

Autor v predposlednej, štvrtej kapitole práce pod názvom *Nápisy* (s. 115 – 121) venuje pozornosť legendám (textom) na typárňach, prevládajúcim jazykom na skúmaných súboroch pečatidiel a pečatí, paleografickej stránke a výtvarným prevedeniam nápisov. Dôležitosť kládol aj na interpunkciu a skracovanie slov, ktorá v prípade pečatidiel bola priam nevyhnutnosťou a rovnako sa v kapitole zaoberá i datovaním pečatidiel a pečatí.

Záverečná kapitola *Katalóg* (s. 123 – 239) tvoriaca polovicu monografie je systematicky členená na osem častí: 1. Názov, 2. Vlastník, evidenčný záznam, 3. Lokalita pôvodu, 4. Datovanie, 5. Vonkajší opis (materiál, tvar, farba, súčasti), 6. Rozmery, 7. Pečatný obraz, ohraničenie pečate, 8. Kruh opis, legenda. Následne ponúka čitateľovi prehľad 116 pečatidiel a pečatí cechov z Bratislavy a okolia s fotografickým vyobrazením a v štruktúre predstavenej na začiatku kapitoly. V závere publikácie autor hodnotí výsledky svojho výskumu zameraného na problematiku cechovej sfragistiky na príklade pečatí a pečatidiel predovšetkým z Bratislavy a okolia. Prácu dopĺňa zhrnutie v anglickom i nemeckom jazyku, poďakovanie a zoznam prameňov a literatúry (vrátane muzeálnych zbierok). V samotnom závere monografie je pre čitateľa k dispozícii zoznam skratiek a značiek, register mien, zdroje a autori fotografií. Publikácia *Pečate bratislavských cechov* je zaujímavou sondou do veľkej oblasti cechovej a remeselnej sfragistiky a vďaka svojmu kvalitnému obsahovému i grafickému spracovaniu zaujme nielen pre odbornú, ale i laickú verejnosť.

Kamila Pišová

NOVOTNÁ, Mária (ed.). *In Nomine civitatis Leutscha. O tých, ktorí zanechali stopu*. Levoča : Slovenské národné múzeum – Spišské múzeum v Levoči, 2023, 159 s. ISBN 978-80-8060-549-0.

V roku 2023 vydalo Slovenské národné múzeum – Spišské múzeum v Levoči zaujímavú publikáciu venovanú výnimočným osobnostiam z dejín mesta Levoča v časovom období od 15. po 19. storočie pod názvom *In Nomine civitatis Leutscha. O tých, ktorí zanechali stopu*. Publikácia zachytáva osudy historických osobností, ktorým bola v rokoch 2020 – 2022 venovaná i výstava s rovnomeným názvom. Kniha obsahuje okrem úvodu, zoznamu skratiek a literatúry celkom deväť príspevkov z pera ôsmich autorov, pričom každý je venovaný konkrétnej historickej osobnosti. Na záver každého príspevku je publikované resumé v anglickom jazyku.

Prvý príspevok od historika Miroslava Lacka pod názvom *Ján I. Thurzo (1437 – 1508) – európsky veľkoobchodník a inovátor* (s. 6 – 29) sústreďuje pozornosť na osobnosť Jána I. Thurza, jeho pôsobenie medzi Levočou a Krakovom v 15. – 16. storočí, podnikateľské aktivity v súvislosti s ťažbou rúd, či založenie fuggеровsko-thurzovskej spoločnosti. Zároveň autor čitateľom predstavuje postavu Jána I. Turza aj ako mecena umenia a kultúry, čím osvetľuje i jeho počiny v uvedenej oblasti zostávajúce v pozadí.

Štúdia historičky umenia a bývalej riaditeľky SNM-Spišského múzea v Levoči, Márie Novotnej, *Majster Pavol z Levoče* (s. 30 – 49) je venovaná osobnosti významného stredovekého umelca. Autorka vo svojej štúdiu predstavuje najstaršie písomné doklady informujúce o dôležitých udalostiach v živote Majstra Pavla a rovnako sa zmieňuje aj o jeho možných obchodných aktivitách. Najväčšiu pozornosť venuje jeho dielu, štýlu tvorby, predstaveniu významných diel nevyhnutným hlavným oltár v Levoči. V záverečnej časti štúdie predstavuje ako vznikala jeho „kult“ rezbára a tiež formy prezentácie života i diela tohto významného stredovekého rezbára, ktoré sa pretavili nielen do výstav-

nej činnosti, ale i iných umeleckých oblastí (literatúra, film, divadlo, fotografia).

V poradí tretí príspevok z autorského pera Tünde Lengyelovej *Kronikár Gašpar Hain* (s. 50 - 60) predstavuje autora Levočskej kroniky, ktorá patrí k jedným z najbohatších informačných prameňov nielen Levoče, Spiša, ale i Horného Uhorska. Prostredníctvom zápisov vedených v spomínanej kronike predstavuje životné mílniky a dôležité udalosti zo života Gašpara Haina (1632 - 1687).

Ďalší príspevok *Brewerovci v Levoči* (s. 61 - 71) od autorky Lucie Laciňákovej upriamuje pohľad na tradíciu kníhtlačiarstva v Levoči späť s jeho významným predstaviteľom - Samuelom Brewerom. Nakoľko s tradíciou tlače kníh začali už jeho predkovia, problematiku uchopila komplexne - predstavením genézy vývoja kníhtlače na území mesta Levoča a najznámejších členov rodiny Brewerovcov.

Majstroví zlatníckeho remesla *Ján Silaši - známy i neznámy* (s. 72 - 90) venuje pozornosť vo svojej štúdiu historička umenia Alena Piatrová. V rámci svojho príspevku predstavuje čitateľom osobnosť odborníka zlatníckeho umenia Jána Silašihu. Príspevok je členený na niekoľko častí, pričom v úvode autorka objasňuje cieľ svojej práce - predstaviť málo známe/neznáme diela zlatníckeho majstra. Následne sa zameriava na zlatníctvo v spojení kultúrneho dedičstva v Levoči, osobu Silašihu ako fenoménu odborného záujmu, prezentáciu jeho diel, samotnú tvorbu a zároveň upriamuje pozornosť na jeho známe i neznáme diela, ich príbehy, ako aj spojitost s autorstvom zbierok na hrade Krásna Hôrka. V závere autorka sumarizuje zistené poznatky v súvislosti s tvorbou J. Silašihu a novými objavenými dielami, ako aj potrebou uchovania jeho „zlatej stopy“.

Osobnosť ženy v dejinách Levoče pod názvom *Juliana Korponayová Gécziová. O žene, ktorú čas zmenil na legendu* (s. 91 - 103) predstavila vo svojom príspevku riaditeľka SNM-Spišského múzea v Levoči a historička umenia Dáša Uharčeková Pavúková. Vo svojom príspevku predstavuje Julianu Korponayovú na jednej strane ako historickú osobnosť so zreteľom na zlomové historické udalosti z jej života týkajúce sa prevažne protihabsbur-

ského povstania Františka II. Rákoczyho a následných udalostí v súvislosti s jej väznením, mučením i popravou, na strane druhej ako legendu - Levočskú bielu pani, ktorou sa stala vďaka spojeniu romantického spisovateľa Móra Jókai a maďarského historika Kálmána Thalyho.

Jozef Czauzčík - maliar biedermeierovských čias a jeho klientela (s. 104 - 125) je v poradí siedmym článkom publikácie od autorky Marty Herucovej, ktorá vo svojej práci predstavuje život a dielo jedného z najznámejších spišských maliarov 19. storočia.

Ôsmy príspevok s názvom *Andrej Probstner ml.* (s. 126 - 135) od archivárky Aleny Kredatusovej orientuje pozornosť na rod Probstnerovcov, konkrétne na jedného z jeho významných predstaviteľov, levočského rodáka Andreja Probstnera ml. Autorka sa v úvode príspevku venuje rodu od prvých písomných informácií až po ich osudy bezprostredne spojené s mestom Levoča. Následne sústreďuje pozornosť predovšetkým na život a aktivity Andreja Probstnera ml., ktorého opisuje ako vzdelaného a kultúrne rozhladeného človeka. Vo svojej práci popisuje jeho kontakty so štúrovcami, podnikateľské aktivity v hospodárskej oblasti (najmä v baníctve a hutníctve), ako aj funkcie vo verejnom živote.

Publikáciu uzatvára štúdia s názvom *Ján Rombauer a reminiscencie flámskych a nizozemských obrazov* (s. 136 - 148) opäť z autorského pera historičky umenia Marty Herucovej. Autorka tentokrát vo svojom príspevku zachytáva život a dielo spišského maliara - levočského rodáka Johanna Rombauera a zároveň ponúka porovnanie jeho osoby s Jozefom Czauzčíkom, Rombauerovým vrstovníkom, o ktorého živote a diele publikovala v anotovanej publikácii samostatný článok.

Kniha na záver obsahuje zoznam použitých prameňov a literatúry. Kvalitné grafické spracovanie, bohatý obrazový a fotografický materiál priaznivo dotvárajú celkový dojem publikácie, ktorá zaiste upúta záujemcov o regionálnu históriu.

Kamila Píšová

KONEČNÝ, Peter (ed.). *Zborník Slovenského banského múzea XXVII. Banská Štiavnica : Slovenské banské múzeum, 2023, 121 s. ISBN 978-80-85579-63-5.*

Slovenské banské múzeum v Banskej Štiavnici vydáva interdisciplinárny recenzovaný zborník, ktorý je zameraný na humanitné, prírodné a spoločenské vedy tematicky zamerané na dejiny baníctva, banských miest, hutníctva a geologických vied. V roku 2023 vyšlo 27. číslo Zborníka slovenského banského múzea.

Časť štúdie sa skladá z úvodu a troch samostatných prác. Autorom úvodu je Peter Konečný historik, ktorý sa venuje dejinám vedy a techniky. Úvod nesie názov „*Úradnícke elity v uhorskom baníctve a hutníctve medzi 16. a 19. storočím – úvod*“. Autor sa v úvode venuje pohľadu na výskum úradníckych elit na Slovensku a približuje nám historiografiu ktorá sa venovala tejto téme. Ďalej nám približuje tri štúdie tematického zborníka SBM číslo 27.

Autorom prvej štúdie je historik Miroslav Lacko, štúdia má názov „*Habsburgische verwalter der neusohler bergkammer und kupferhandlung im 16. jahrhundert*“. Štúdia sa venuje správcom banskej komory a mediarskeho podniku nachádzajúceho sa v Banskej Bystrici, ktorí boli dosadení Habsburgovcami, po tom ako prebrali komoru a spomínaný mediarsky podnik v roku 1546. Tomáš Pastucha historik pôsobiaci v Slovenskom banskom múzeu je autorom v poradí druhej štúdie s názvom „*Albrecht Grueber a jeho pôsobenie v Banskej Štiavnici v 17. storočí*“. Venuje sa zámožnému banskému podnikateľovi Albrechtovi Grueberovi. Autor nám na základe archívneho výskumu približuje jednu z mnohých významných postáv banskoštiavnického baníctva v 17. storočí. Poslednou štúdiou v zborníku je príspevok historika Lukáša Pateru, ktorá nesie názov „*Manažment železornudných závodov kniežacej tešínskej komory na Spiši v druhej polovici 19. storočia*“. Táto práca nás oboznamuje s modernými štruktúrami banskej správy na príklade manažmentu želez-

lezornudných závodov na Spiši, ktoré v tom období patrili kniežacej tešínskej komore.

Druhá časť zborníka nesie názov *Recenzie a anotácie*. Pozostáva z príspevkov troch autorov. Prvým je príspevok Miroslava Lacka, ktorý recenzuje publikáciu Petra Kadleca „*Vzdělání – společnost – hospodárství*.“ S podtitulom *Utváření profesně vzdělávací infrastruktury v Předlitavsku od poloviny 19. století do roku 1914 na příkladu rakouského Slezka*. Názov v poradí druhého príspevku je „*Realita je len maskou ducha. Nová monografia Edmunda Gwerka v koncepcii Zsófie Kiss-Syemán*.“ Autorkou príspevku je Mária Janušková. Tomáš Pastucha je autorom tretieho príspevku s názvom „*Der Thurzo-Kodex*.“ Autor v tomto príspevku recenzuje publikáciu Miroslava Lacka a Eriky Mazerovej *Der Thurzo-Kodex (eine einzigartige Quelle zum europäischen Bergrecht und Münzwesen um 1500)*.

V poradí tretia časť zborníka má názov *Správy*. Autorom prvej správy s názvom „*Otázniky nad novou definíciou pojmu múzeum*“ je Richard R. Senček. Ktorý nám približuje muzeologický seminár s názvom *Nová definície muzea a její klady a zápory*, uskutočneným 7. a 8. marca v Technickom múzeu v Brne. Tomáš Pastucha napísal správu s názvom „*Vernisáž výstavy Stroj, ktorý zmenil svet (príbeh ohňového stroja Isaaca Pottera)*“. Autor nám približuje výstavu ktorá vznikla v spolupráci Slovenského banského múzea a Slovenského banského archívu a bola verejnosti prístupná v Banskej Štiavnici od júla 2022 do konca januára 2023. V poradí tretiu správu s názvom „*Ekologizácia prevádzky v múzeu. Prvé pozorovania a skúsenosti Slovenského banského múzea*“ napísali Emília Švecová a Silvia Herianová. Správa nám približuje prezentáciu na konferencii *Heritage and Development, 6th Heritage Forum of Central Europe*, konanej 16. až 18. júna 2021 v Krakove. Ďalšia správa nesie názov „*Spomienka na doc. Ing. Ivana Herčka CSc., významnú osobnosť slovenskej muzeológie, pri príležitosti jeho nedožitých 80. narodenín*.“ Autorka Elena Hegyi nám približuje pôsobenie Ivana Herčka v Slovenskom banskom múzeu v Banskej Štiav-

nici, v múzeu vo Svätom Antone a jeho publikačnú činnosť a ocenenia. Posledná správa ma názov „Prvá úspešná crowdfundingová kampaň múzea - Chvála zberateľstvu: klenoty múzea v Banskej Štiavnici (slovenská platforma StarLab)“, jej autorkou je Adriana Matejková. Táto správa nám prináša informácie o úspešnej kampani Slovenského banského múzea v Banskej Štiavnici v snahe získať finančné prostriedky na vydanie publikácie za pomoci neziskovej platformy StarLab.

Posledná časť zborníka má názov „*Tematická bibliografia 2013 - 2021*“. Prináša výberovú bibliografiu slovenských a českých prác, ktoré sa venovali problematike baníctva a hutníctva, vydaných v rozmedzí rokov 2013 až 2021.

Zborník Slovenského banského múzea XXVII nám prináša výber prác slovenských historikov, venovaných problematike úradníckych elít v uhorskom baníctve zameraných na územie dnešného Slovenska. Môžeme konštatovať, že nám priniesol mnoho nových a zaujímavých poznatkov k téme úradníckych elít v uhorskom baníctve, ktoré budú prínosne nielen pre odbornú, ale aj laickú verejnosť.

Štefan Dvorský

TURÓCI, Martin. *Železničky Žilinskej župy, Veľká kniha o takmer zabudnutých dopravných koridoroch*. Martin : Žilinský samosprávny kraj - Matica slovenská, 2023, 272 s. ISBN 978-80-89944-01-9.

Žilinský samosprávny kraj v spolupráci s Maticou slovenskou vydal v roku 2023 knihu „*Železničky Žilinskej župy s podtitulom Veľká kniha o takmer zabudnutých dopravných koridoroch*“. Na knihe spolupracovalo Považské múzeum, Kysucké múzeum, Oravské múzeum P. O. Hviezdoslava a Liptovské múzeum.

Úvod do knihy napísal nový riaditeľ Liptovského múzea Martin Hromada. Samotný úvod, ako aj úvod do jednotlivých kapitol a popisy k fotografiám sa v knihe nachádzajú aj v anglickej mutácii.

Prvá kapitola knihy má názov „*Matka úzkokolajných železníc*“, autorom kapitoly Martin Turóci historik Kysuckého múzea. Autor sa v kapitole venuje Košicko-bohumínskej železnici je počiatkom, hospodárskym faktorom, výstavbe železnice a technickým údajom. Taktiež sa venuje úlohe Košicko-bohumínskej železnici pri vzniku a prevádzke lesných železníc na území Žilinského kraja. Na zaver píše autor o vedľajších tratiach a vlečkách. Súčasťou textu sú aj dobové fotografie a pohľadnice. Druhá kapitola nesie názov „*Konečná stanica Chmúra*“, autorom je Martin Turóci a Vladimír Homola, pôsobiaci v Kysuckom múzeu. Kapitola sa venuje Kysuckej lesnej železnici, jej začiatkom, prvým rokom prevádzky, ako aj odbočným tratiam, lokomotívam a jej postupnému zániku. Text dopĺňajú mapy železničnej trate, dobové fotografie železnice, lokomotív a vozňov. „*Klapot kolies v údolí Bielej Oravy*“ je názov v poradí tretej kapitoly publikácie. Autorom kapitoly o Oravskej lesnej železnici je Martin Chmelík historik Oravského múzea P. O. Hviezdoslava. Približuje nám výstavbu lesnej železnice v réžii Oravského komposesorátu, železničnú trať jej prevádzkovateľov a postupné prestavby trate. Súčasťou kapitoly je aj opis najvýznamnejších železničných staníc, lokomotív ako aj samotný zánik lesnej železnice. Stanislav Kamenár napísal štvrtú kapitolu publikácie s názvom „*Prvá v strednej Európe*“. Autor v nej mapuje históriu Lubochnianskej lesnej železnice. Venuje sa spusteniu prevádzky píly, vodnej elektrárne a výstavbe a začiatkom lesnej železnice. Ďalej pokračuje opisom histórie železničnej trate jej vozového parku, až po zrušenie železničnej trati a snahe o zachovanie pamiatky na toto technické dielo. Text je doplnený dobovými fotografiami, pohľadáčkami a mapami.

V poradí piata kapitola knihy má názov „*Korýtkom za rekreáciou a oddychom*“. Napísal ju publicista Dušan Lichmer. Na začiatku kapitoly sa dozvedáme o neúspešnej snahe prepojiť mesto Ružomberok s Banskou Bystricou železničnou traťou a o výstavbe železničnej trate do Korytnice. Ďalej kapitola pokračuje opisom histórie korytnickej železnice,

lokomotív a vozňov. Bohatá obrazová príloha nám približuje trasu železnice, dobový železničný poriadok, fotografie a nákresy lokomotív o vozňov. Autorom šiestej kapitoly je Miroslav Nemeč, historik Liptovského múzea. Kapitola nesie názov „Z Liptovského Hrádku pod Kráľovu hoľu“. Kapitola približuje históriu Považskej lesnej železnice nazývanej aj Čiernovážska železnica od jej počiatkov, až po jej zánik a vytvorenie expozície Liptovského múzea. Text doplní mapa železnice dobové fotografie a pohľadnice. Siedma kapitola má názov „Antimónová železná cesta“. Autorom kapitoly je Dušan Lichner. Na začiatku približuje obec Dúbravu a históriu ťažby antimónu, ďalej sa venuje doprave na povrchu a v podzemí antimónových baní. Približuje špecifiká dopravy v podzemí a zaujímavý vozový park železnice. Taktiež sa venuje problematike nakládky a vykládky vyťaženeho materiálu a štatistickým údajom. História banskej železnice dopĺňajú dobové fotografie nákresy a schémy. Poslednú kapitolu knihy „Od dreva k turistom“ napísal Peter Šimko. Opisuje nám súčasný stav muzeálnych expozícií z oblasti železníc a dopravy v Žilinskej župe. Autor sa v nej venuje expozíciám Považského múzea, Kysuckého múzeu, múzea P. O. Hviezdoslava a Liptovského múzea ako aj návštevnosti železničných expozícií.

Na konci knihy sa nachádza zoznam archívnych prameňov použitej literatúry a zdrojov. Kniha nám prináša zaujímavý pohľad o takmer zabudnutých železničných tratiach severného Slovenska. Môže tak zaujať odbornú, ako aj laickú verejnosť.

Štefan Dvorský

Stredovek/Middle ages

PAPAJÍK, David. *Všeobecné dejiny stredoveku v dobových dokumentech. Vysokoškolská učebnica*. Ružomberok : VERBUM vydavateľstvo KU, 2023, 138 s. ISBN 978-80-561-1007-2.

David Papajík je autorom, ale aj spoluautorom viacerých monografií a vedeckých člán-

kov, venujúcich sa rozličným témam z obdobia stredoveku. Jedna z jeho najnovších publikácií nesie názov *Všeobecné dejiny stredoveku v dobových dokumentech* (2023). Ide o vysokoškolskú učebnicu, prezentujúcu 38 dobových prameňov, zoradených chronologicky a pokrývajúcich rozpätie rokov 313 – 1517. Výber týchto prameňov bol zasadený do európskeho kontextu a podmienený tým, že ide o selekciu najdôležitejších prameňov všeobecných stredovekých dejín, pričom tento ich výber autor zdôvodnil aj tým, že sám má ako akademik skúsenosť s výukou všeobecných dejín stredoveku a jednotlivé pramene sa v rámci výučby častokrát spomínajú bez toho, aby sa s nimi študenti konkrétne stretli či oboznámili. Autor David Papajík si je ale vedomý istých limitov, a preto nechce daný súhrn prameňov považovať za reprezentatívny.

Cieľom tejto publikácie je poskytnúť študentom pomôcku, ktorá by im bola nápomocnou pri nadobúdaní jednej z dôležitých kompetencií každého historika: vedieť pramene kriticky hodnotiť. Jednotlivé pramene sa rozhodol autor preložiť do českého jazyka, čím ich v istom zmysle pre študentov didaktizoval a uľahčil im tak prístup, keďže väčšina týchto prameňov bola napísaná v latinskom jazyku. Zároveň neuviedol vždy plné znenie daného textu. Obmedzil ho len na tú časť, ktorá vystihuje hlavnú podstatu prameňa. Učebnica adresátom prezentuje rozličné typy a dobové žánre dokumentov. Študenti sa môžu zoznámiť so spôsobom, akým sa písalo a myslelo v danom období, so stredovekými reáliami či ako sa jednotlivé udalosti datovali. Nie je našim cieľom predstaviť všetky dokumenty, ktoré sú v učebnici zahrnuté, napriek tomu ale uvádzame niektoré z nich, aby sme poskytli aspoň čiastočný obraz. Prvým prameňom, ktorý autor vo svojej učebnici ponúka, je úryvok z Milánskeho ediktu z roku 313. Prostredníctvom tejto učebnice sa ale dočítame ako boli opísané Huni, bitka na Katalaunských poliach, ďalej nájdeme napríklad úryvok z Koránu, čitateľ sa dozvie ako vyzerala kráľovská či cisárska korunovácia, ďalej tam je umiestnený i dokument pápeža Gregora VII.

Dictatus papae. Študenti sa môžu oboznámiť aj s tým, ako vyzerala exkomunikácia, nájdu tam napríklad text Mohačského mieru cisára Henricha IV. z roku 1103, Wormský konkordát z roku 1122, ďalej sa môžu dozvedieť ako vyzerala lenná zmluva a aké práva a povinnosti stanovovala. Okrem iného tam je uvedená aj *Veľká listina slobôd*, rozsudok nad Johankou z Arku či mnohé ďalšie pramene. Zbierku autor uzatvoril 95 tézami Martina Luthera. Keďže adresátmi učebnice sú síce najmä slovenskí študenti, autor predpokladá, že táto učebnica bude používaná aj v Českej republike. To je zároveň dôvod, prečo sú v rámci nej zaradené aj dva pramene pojednávajúce o dejinách Uhorska (správa Ota Frisinského o pomere v Uhorsku a Zlatá bula kráľa Ondreja II.).

Autor pred každým z prameňov umiestnil krátku charakteristiku dobového dokumentu, ktorá ale neprezrádza viac, ako by bolo nutné. Keďže zámerom autora je, aby otázky, umiestnené za prameňmi, nútili študentov zamyslieť sa a hľadať tak odpovede v danom dokumente. V opačnom prípade by odpovede mohli nájsť v krátkej anotácii prameňa. Každý prameň je sprevádzaný vždy tromi otázkami, ktoré sa snažia napomôcť študentovi naučiť sa kriticky postaviť k daným dokumentom a následne ich vedieť zhodnotiť, pričom študenti vychádzajú aj zo svojich nadobudnutých vedomostí o danej problematike. Konkrétne otázky môžu povzbudiť študentov nezostať pri nadobudnutých poznatkoch, ale ich stavať do kontextu a využívať rôzne myšlienkové operácie. Zároveň texty môžu dopĺňať, a teda aj prehľbovať samotné učivo stredovekých dejín alebo motivovať k ich ďalšiemu štúdiu.

Okrem iného táto publikácia môže poslužiť ako pomôcka pre stredoškolských učiteľov dejepisu, v ktorej môžu nájsť pramene z obdobia stredoveku, dotýkajúcich sa európskych dejín, čím tak môže učiteľom uľahčiť prípravu a študentov zoznámiť s rôznymi typickými prameňmi daného obdobia.

Annamária Adamčíková

FILIPOVIĆ, Emir Omar. *Kotromanići. Stvaranje i oblikovanje dinastičkog identiteta u srednjovjekovnoj Bosni*. Sarajevo : Filozofski fakultet Univerziteta, 2022, 220 s. ISBN 978-9926-491-04-8.

Emir Omar Filipović je bosenský historik, medievalista, pôsobí na Filozofickej fakulte univerzity v Sarajeve. Zameriava sa stredoveké dejiny Bosny a na pomocné vedy historické. Novým knižným titulom z pera tohto autora je publikácia o stredovekom bosenskom panovníckom rode, pričom názov knihy je možné preložiť ako *Kotromaničovci. Tvorba a formovanie panovníckej identity v stredovekej Bosne*.

Kotromaničovci vládli v stredovekej Bosne najneskôr od polovice 13. storočia do 1463. Za tú dobu sa vyvinula myšlienka, že autoritu dostávali priamo z božej milosti, pričom ich autorita nad Bosnou bola vážnejšie spochybnená len jediný raz, a to začiatkom 14. storočia. Navyše aj v prípadoch, kedy došlo k zosadeniu kráľa, ich nástupcovia boli vždy volení spomedzi Kotromaničovcov. Ako Filipović uvádza v úvode publikácie, práve táto skutočnosť vnášala istú stabilitu štátnemu útvaru, ktorý sa rozprestieral na pomedzí latinského a pravoslávneho sveta a medzi silnými štátnymi útvarmi, teda Uhorským kráľovstvom a Osmanskou ríšou.

Kniha je rozčlenená na päť kapitol. V prvej kapitole autor pojednáva o dynastickom mene Kotromanić v písomných prameňoch. Kotromaničovci síce boli starým bosenským rodom, no v písomných prameňoch sa meno tejto dynastie objavuje až od roku 1403, a to v písomnostiach dubrovníckej republiky. Autor postupne uvádza viaceré príklady dokumentov z dubrovníckej proveniencie, predovšetkým menovania a pokyny pre dubrovníckych vyslancov, kde upriamuje pozornosť na opisy a charakteristiky členov bosenskej panovníckej dynastie.

Druhá kapitola pojednáva o vývoji panovníckeho rodu, pokrvných vzťahoch a otázkach dedičstva. Autor tu postupne uvádza rôzne označenia, ktorými boli Kotromaničovci v dobových dokumentoch sú-

hrne označovaní (casa, kuća, hiža, genus, generatio, kindred...). Do kapitoly je taktiež zaradený rodostrom troch generácií rodu Kotromanić, začínajúci osobou kráľa Ostoja.

V ďalšej kapitole autor zdôrazňuje skutočnosť, že Kotromanićovci boli v dobových prameňoch označovaní za pradávny rod, no zamýšľa sa aj nad otázkou zakladateľa dynastie. V úvode pre kompletnosť spomína osobu bosenského bána a zároveň uhorského vazala Mateja Ninoslava, no v otázke pôvodu rodu sa prikláňa k možnosti, že ním bol až Prijezda I. Súčasťou kapitoly je aj rodostrom začínajúci Prijezdom I. a končiaci kráľom Tvrtkom II. Tvrtkovićom.

Vo štvrtej kapitole sa autor zamýšľa nad dobovou interpretáciou pôvodu rodu Kotromanić. V záujme udržiavania nespochybniteľného obrazu o vláde z božej vôle je možné predpokladať existenciu určitých dobových legend, genealógií, rodokmeňov, portrétov či kroník, no ich dôkazy o ich existencii v súčasnosti nie sú známe. Autor naznačuje, že tieto sa pod vplyvom úspešných osmanských výbojov a turbulentných období nemuseli zachovať.

Posledná piata kapitola je zameraná na vizuálne prvky pomáhajúce pri tvorbe dynastickej identity. Autor do tejto kapitoly zaradil pečate na dokumentoch, gotické chrámy, ale aj kráľovskú hrobku v lokalite Bobovac či pokus o rekonštrukciu erbu znázorneného na textilii nájdennej v hrobe kráľa Tvrtka. Kapitola je bohato doplnená obrazovým materiálom.

Kniha je doplnená o prílohy, konkrétne ide o pramenné edície desiatich stredovekých listín, z ktorých väčšina je uložená v štátnom archíve v Dubrovniku. Autor však pri svojom výskume využil aj pramene uložené v archívoch v Zadare, Budapešti, Lubľane, Vatikáne a v Benátkach.

V závere autor konštatuje, že Kotromanićovci boli pôvodom domáci vladársky rod, pričom svoju identitu a oprávnenie vládnúť vyvodzovali z dedičnosti a starobylosti svojho rodu. Bosenský panovnícky rody je v tomto značne podobný iným vládnucim rodom stredovekej Európy. Zároveň však pripomína malú zachovalosť dochovaných

prameňov, či už písomných, alebo hmotných, ktoré by tieto skutočnosti potvrdzovali a zvyrazňovali. Zistenia autora preto môžeme označiť za očakávané. Napriek tomu musíme oceniť, že jednotlivé zmienky a dochované dobové fragmenty poctivo analyzuje a ďalej interpretuje. V tomto smere môžeme konštatovať, že z dostupných prameňov vytvára pomerne ucelený obraz o rode Kotromanićovcov. Náš celkový dojem z publikácie je veľmi pozitívny.

Tomáš Pastucha

TAKÁCSOVÁ KOLÁŘOVÁ, Kornélia (ed.). *Ženy ve středověku: zakladatelky, mecenášky, matky*. Praha : Katolická teologická fakulta Univerzity Karlovy, 2022, 198 s. ISBN online publikace 978-80-87922-33-0.

Aj keď sa stredoveká spoločnosť neraz vykresľuje ako patriarchálna a prísne štruktúrovaná, skutočnosť je oveľa zložitejšia. Ženy zastávali v stredoveku dôležité miesto, mali vplyv a pohybovali sa v zložitom vývoji sociálnych, ekonomických a politických vzťahov, čím zanechali nezmazateľnú stopu vo vývoji dejín. Dosvedčuje to aj anotovaná kniha *Ženy ve středověku*. Ide o kolektívnu monografiu k problematike skúmania dejín žien pod vedením Kornélie Kolárovej Takácsovej. Predkladaná kniha je výberom príspevkov rôznych autorov, ktoré sa venujú problematike žien a sú geograficky obmedzené na územie stredovekých štátov a to Česko, Poľsko a Uhorsko, kde sa prepájali vzájomné dynasticke väzby. Časovo sa kniha venuje obdobiu vrcholného stredoveku. Práca sledovala rôzne aspekty ako napríklad kráľovské vzťahy, v ktorých ženy zohrávali významnú úlohu, ženy ako podporovateľky dobového umenia, aspekty cirkevného umenia zobrazujúce biblické ženské aspekty a iné.

Po predhovore od Víta Vlnasa nasledoval úvod sledujúci dynasticke vzťahy v strednej Európe v 14. storočí. Mária Prokopp sa nesnažila podať vyčerpávajúci opis, ale sledovala dynamické vzťahy medzi rodmi. Jan Royt

v kapitole s názvom *Ikonografie kráľovských párií Přemyslovců a Lucemburků ve středověkých Čechách* sa venoval reprezentácií manželstva s dôrazom na úlohu ženy v týchto vzťahoch. Ikonografia sa opierala o príklady z prostredia Byzancie, napríklad zobrazenie cisára Iustiniana a cisárovnej Theodory, či cisára Constantina a cisárovnej Heleny (v tomto prípade išlo o zobrazenie matky a syna). Naznačil, že páry boli v jeho analýze zobrazované buď ako darcovia, alebo ako zbožní ľudia. V ďalšej kapitole sa Viktor Kubík ponoril do problému objednávateľiek rukopisov v prvej polovici 14. storočia. Ide o príspevok z oblasti dejín umenia. Predpokladal, že v tomto období narastal počet diel, ktoré boli objednávané, avšak zdôraznil, že tento problém má aj mnoho nejasností.

Editorka práce Kornélia Kolárová Takácsová sa zasa venovala kráľovským vdovám ako zakladateľkám, mecenáškam na príklade Alžbety Poľskej, konkrétne analýze jej aktivít. V danom období sa totiž mnohé vdovy podieľali na vzniku kláštorov a stávali sa objednávateľkami umeleckých diel, čo bol prípad aj Alžbety Poľskej. Na rozdiel od iných prípadov, táto vdova nevstúpila do kláštora, čo bolo bežnou praxou, aj keď mala blízky vzťah ku kláštorom, a participovala napriek vdovstvu na významných cirkevných, politických a reprezentatívnych aktivitách svojho syna.

Ágoston Takács sa venoval výskumnému problému dominikánskeho kláštora na Margitinom ostrove. Konkrétne sa zaujímal o problém, či bol tento kláštor dvojitým kláštorom. Motiváciou k výskumu bola popularita sv. Margity, ktorá žila v 13. storočí. Niekoľko poznámok k novoobjavenej maľbe vo farskom kostole Vnútorného mesta v Pešti sa pokúsil priniesť Zsombor Jékely. Tento obraz, neporušená freska Panny Márie s dieťaťom, bol nájdený už v roku 2010 a jeho objav vyvolal veľkú senzáciu. Podľa neho tento nález hovorí o dvoch skutočnostiach: ilustruje vysokú kvalitu nástenných malieb 14. storočia v Uhorskom kráľovstve, a že kráľovský dvor sa mohol nejakým spôsobom podieľať na výzdobe novopostaveného „sanktuária“ či svätyne farského kostola vo Vnútornom meste.

V druhej polovici knihy Romuald Kaczmarek analyzoval osobu Agnešky Habsburskej, vojvodkyne zo Świdnice a Jawora, so zreteľom na jej mecenášske, či donátorske aktivity. Michaela Ottová sa zasa pozrela na materský a rodinný kult svätej Anny v luxemburských Čechách. Poukázala na to, že prítomnosť relikvií svätej Anny v českých krajinách sú doložené už koncom 13. storočia v okruhu kráľovského rodu Přemyslovcov. Iný aspekt sledoval Ivan Gerát. Zameral sa na panny a panenstvo v Krumlovskom kódexe, jeden z najvýznamnejších rukopisov svojej doby z prostredia južných Čiech. Podľa neho totiž mariánske obrazy integrovali neraz až „protichodné praktické princípy veľmi veľkorysého odpúšťania hriechov s účinným asketickým prístupom, vyžadujúcim disciplínu“. Peter Megyeši sa v kapitole, s názvom *Vízie svätej Brigity Švédskej a neskorogotická ikonografia Adorácie Krista na Slovensku* zamerl na sledovanie premien ikonografie Narodenia, ku ktorým dochádzalo v umení na Slovensku na prelome 15. až 16. storočia. Autori totiž neboli ovplyvnení len novozákonným opisom udalosti, ale aj inými mimo-biblickými zdrojmi. Autor sa pokúsil poukázať na isté opakujúce sa motívy, ktoré je podľa neho možné spojiť s premenami ikonografie, vyčádzajúcimi z videní svätej Brigity.

Samuel Červeňanský

Správy

Konferencia: *V šlapajach svätého Františka z Assisi*, Katolícka univerzita v Ružomberku, 20. novembra 2023.

V roku 2023 si františkánska rodina pripomenula niekoľko výročí. V prvom rade 800. výročie od schválenia Potvrdennej reguly, ale aj prvých jasličiek v Grecio. Okrem toho pred 40. rokmi prebehla násilná akcia Štátnej bezpečnosti voči františkánom na Slovensku. Pri týchto príležitostiach sa preto uskutočnila konferencia s názvom „V šlapajach svätého Františka z Assisi“, ktorú usporiadala františkánska rodina na Slovensku v spolupráci s Katolíckou univerzitou a Ústavom pamäti národa v Bratislave,

a to v priestoroch Filozofickej fakulty Katolíckej univerzity v Ružomberku.

Cieľom konferencie bolo vytvoriť možnosť, prostredníctvom ktorej by bolo možné uvažovať nielen nad minulosťou františkánskej rodiny, ale aj nad jej prítomnosťou a budúcnosťou. Zároveň bolo zámerom organizátorov vytvoriť priestor pre diskusiu a zdieľanie vedeckých poznatkov. Konferencie sa zúčastnilo 21 prednášateľov a prihlásilo sa na ňu viac než 70 pasívnych účastníkov. Konferencia ponúkla rôznorodé príspevky z rozličných oblastí: teológia, spiritualita, kultúra a dejiny. Doobeda bol program rozdelený do dvoch panelov. Prvý panel s názvom Duchovný fundament ponúkol mnoho zaujímavých tém. Spomenieme napríklad príspevok prof. Zdzisława Józefa Kijasa OFM Conv., ktorý priblížil druhú temnú noc sv. Františka z Assisi. Účastníci si mohli v rámci tohto panela vypočuť tiež prednášku o františkánskej fenomenológii vtelenia či o genéze Reguly Rádu menších bratov. Druhý panel, Fenomén vzdelávania, zahrňal príspevky z oblasti výchovy a pastorácie členov františkánskej rodiny. Poobede bol program rozdelený do dvoch paralelných panelov. Jeden z panelov bol zameraný na zápas s komunistickým režimom. Bolo možné si vypočuť príspevky o dvoch perzekuovaných františkánoch (Emanuel Jozef Cubínek, OFM; Libor Mattoška, OFM), ale aj o akcii Štátnej bezpečnosti s názvom „VÍR“, zameranej voči tajným františkánom. V tomto paneli zároveň vystúpil jeden z jej organizátorov, historik František Neupauer z Ústavu pamäti národa, so svojim príspevkom o prenasledovaní členov tretieho rádu sv. Františka. V druhom paneli boli zahrnuté príspevky o miestach spätých s františkánskou rodinou. Jedným z prezentujúcich bol aj vysokoškolský pedagóg a historik z Katedry histórie Filozofickej fakulty Katolíckej univerzity v Ružomberku Miroslav Huřka, ktorý priblížil dejiny Kláštora františkánov v Okoličnom do roku 1571.

Annamária Adamčíková

Pokyny pre autorov

Zásady pre editovanie textov a zaslanie finálnej podoby príspevku

Plné texty príspevkov prosíme doručiť elektronicky ako prílohu e-mailu (na adresu <kulturnedejiny@ku.sk>). Zaslané štúdie budú publikované až po odporúčaní najmenej dvoch oponentov a po schválení redakčnou radou časopisu.

Formát súboru:

Súbor je potrebné dodať v jednom z týchto formátov: .doc, .docx, .rtf.

Úprava príspevku:

Font Georgia (veľkosť písma 12), bez formátovania (A4, text zarovnaný z oboch strán, jednoduché riadkovanie, bez tabulátorov, odsadení a pod.). Poznámky pod čiarou font Georgia vo veľkosti písma 10. V prípade, že vyžadujete zvláštnu grafickú úpravu textu, prosíme doručiť jednu verziu Vášho súboru upravenú vo formáte PDF podľa Vašich predstáv a jednu bez úpravy.

Rozsah:

Prijímame štúdie v rozsahu 20 - 30 normostrán. Redakcia si vyhradzuje právo rozhodnúť i o prijatí dlhších textov.

Rozsah recenzii odporúčame 10 000 - 15 000 znakov, vrátane medzier.

Rozsah anotácií a správ odporúčame 4 000 - 6 000 znakov, vrátane medzier.

Členenie textu:

Názov (veľkosť textu č. 14); podnázov (ak je); meno autora/ov; názov v angličtine; abstrakt v angličtine (max. 250 slov); kľúčové slová (do 6); text príspevku; zoznam použitých zdrojov (v poradí: pramene, dobová tlač, zoznam bibliografických odkazov, elektronické zdroje); dlhšie resumé (Summary) v anglickom jazyku (500 - 900 slov, iba kvalitný preklad); meno autora/ov; pracovisko/á (vrátane adresy); e-mailový kontakt; ORCID ID autora.

Prosíme, aby ste kládli dôraz predovšetkým na logické členenie textu (na kapitoly a podkapitoly). Ak sa v texte vyskytujú názvy kapitol, píšú sa v kurzíve. Napr. *Úvod* alebo *Záver* (veľkosť písma 12). Text však netreba príliš rozdeľovať. Poznámky pod čiarou pri štúdiách sú nutné. Za textom je potrebné uviesť zoznam použitých prameňov a literatúry.

VKLADANIE OBRÁZKOV A ILUSTRÁCIÍ:

Všetky ilustračné materiály - obrázky, schémy, tabuľky a pod. - prosíme dodať ako osobitné súbory vo formáte .tiff alebo .jpg, pričom v texte je potrebné vyznačiť, kam sa majú umiestniť (prázdny riadok, riadok s textom „obrázok č. X“). Všetky obrázky musia byť vybavené popisom, ktorý je umiestnený pod obrázkom. Popisy k obrázkom sa musia umiestniť aj na konci súboru v podobe: „Obr. č. X a Text popisu“ alebo „Tab.“ pre tabuľky; „Graf.“ pre grafy. Pri úprave textu budú umiestnené pri ilustrácii, na ktorú sa vzťahujú. Ilustrácie treba dodať v tlačovej kvalite, t.j. minimálne 300 dpi, rozmer veľkosti pohľadnice 10×15 cm. Nižšia kvalita nebude akceptovaná. Treba počítať s možnosťou zmenšenia obrazového materiálu.

Citácie a zoznamy bibliografických odkazov:

Pri citáciách používame normu STN ISO 690 - Dokumentácia. Bibliografické odkazy. V celom texte je nutné dodržiavať jednotný spôsob citovania. Pri skrátených odkazoch na už uvedené zdroje využívame prvé slová názvu práce. Uvádzame niekoľko príkladov:

Odkaz na archívne pramene v texte:

Uveďte najprv názov archívu, názov archívneho fondu, potom signatúru, resp. inventárne číslo dokumentu prípadne citovanú stranu.

Viac nájdete v uvedených príkladoch:

Štátny archív v Prešove (ďalej ŠA Prešov), fond (ďalej f.) Okresný úrad v Prešove (ďalej OÚP), kartón (ďalej k.) 12, č. j. 23/1925 adm.

Opakované zápisy je potrebné skracovať:

ŠA Prešov, f. OÚP, k. 12, č. j. 23/1925 adm.

Archívne pramene v zozname na konci príspevku:

Štátny archív v Prešove, fond Okresný úrad v Prešove.

Odkaz na dobovú tlač v texte:

Katolícke noviny, 26. 6. 1920, roč. 2, č. 26, s. 1 - 2.

Dobová tlač v zozname na konci príspevku:

Katolícke noviny, 1919 - 1921.

Odkaz na monografiu v texte:

BABIC, Marek. *Od antiky k stredoveku : dejiny neskorého rímskeho cisárstva medzi rokmi 284 - 476*. Brno : Centrum pro studium demokracie a kultury, 2009, s. 290.

Monografia v zozname na konci príspevku:

BABIC, Marek. *Od antiky k stredoveku : dejiny neskorého rímskeho cisárstva medzi rokmi 284 - 476*. Brno : Centrum pro studium demokracie a kultury, 2009.

Odkaz na monografiu s viac ako 3. autormi v texte:
DVORSKÝ, Peter et al. *Ružomberok. Monografia mesta*. Banská Bystrica : Štúdio Harmony, 2009, s. 145 - 147.

Monografia s viac ako 3. autormi v zozname na konci príspevku:

DVORSKÝ, Peter et al. *Ružomberok. Monografia mesta*. Banská Bystrica : Štúdio Harmony, 2009.

Odkaz na štúdiu v zborníku alebo v kolektívnej práci v texte:

MARTÁK, Michal. Reflexia HSLs na stránkach spišskej agrárnej regionálnej tlače. In HUŤKA, Miroslav - ZMÁTLO, Peter (eds.). *Ružomberský historický zborník II*. Ružomberok : Katolícka univerzita v Ružomberku, 2008, s. 177.

Štúdia v zborníku alebo v kolektívnej práci v zozname na konci príspevku:

MARTÁK, Michal. Reflexia HSLs na stránkach spišskej agrárnej regionálnej tlače. In HUŤKA, Miroslav - ZMÁTLO, Peter (eds.). *Ružomberský historický zborník II*. Ružomberok : Katolícka univerzita v Ružomberku, 2008, s. 175 - 182.

Odkaz na štúdiu publikovanú v časopise v texte:

MAREK, Pavel. K reflexi pastýrského listu slovenských biskupů z roku 1924 Československou stranou národně socialistickou. In *Kultúrne dejiny*, 2023, roč. 14, Supplement, s. 136. <https://doi.org/10.54937/kd.2023.14.Supp.122-146>

Štúdia publikovaná v časopise v zozname na konci príspevku:

MAREK, Pavel. K reflexi pastýrského listu slovenských biskupů z roku 1924 Československou stranou národně socialistickou. In *Kultúrne dejiny*, 2023, roč. 14, Supplement, s. 122 - 146. <https://doi.org/10.54937/kd.2023.14.Supp.122-146>

Odkaz na už uvedený zdroj v texte:

V ďalších opakujúcich sa poznámkach uvádzame priezvisko a prvé slová názvu zdroja v kurzíve:

BABIC, *Od antiky k stredoveku*, s. 46.

Je možné používať aj „Ibidem“, a to v skrátenej forme:

MAREK, *K reflexi pastýrského listu*, s. 130.
Ibid., s. 130.

ĎALŠIE VYSVETLIVKY:

- Skratky “[s. d.]” - sine data, “[s. l.]” - sine loco, “[s. n.]” - sine nomine, znamenajú: bez roku vydania, bez miesta vydania, bez uvedeného názvu vydavateľstva.

- V prípade viacerých miest vydania a vydavateľstiev sa názov vydavateľstva pridáva k príslušnému miestu vydania a oddeľuje bodkočiarkou: Bratislava : Veda; Praha : Lidové noviny, 1999.

- Ak je spomenutých viac miest vydania a iba jeden vydavateľ, tak miesta vydania oddelíme

bodkočiarkou a medzerou: Bratislava; Kraków : Chronos, 1956.

- Skratkou pre označovanie strán alebo strany je s. (nie str.), ročníky časopisov a čísla zborníkov sa uvádzajú arabskými číslicami. Pokiaľ sú dokumenty v edíciách prameňov aj číslované, je potrebné uvádzať okrem strán aj ich číslo.

Autor je povinný pre každú položku v zozname bibliografických odkazov overiť či existuje jej identifikátor DOI. Ak má citovaný výstup DOI pridelené, je potrebné dopísať tento identifikátor vo forme <https://doi.org/...> k bibliografickému odkazu. Na overenie pridelenia DOI možno použiť databázu Crossref prostredníctvom bezplatnej služby: Simple Text Query Form. <https://apps.crossref.org/simpleTextQuery>

Autorský manuál v plnom rozsahu nájdete na internetovej stránke časopisu *Kultúrne dejiny*: http://kulturnedejiny.ku.sk/new/index.php/autorsky_manual/

Publication Ethics and Malpractice Statement

Kultúrne dejiny/Cultural History (KD) is committed to upholding the highest standards of publication ethics and takes all possible measures against publication malpractice. Any kind of unethical behaviour is not acceptable, and Cultural History does not tolerate plagiarism in any form. Authors submitting articles to Cultural History affirm that manuscript contents are original. Furthermore, they warrant that their article has neither been published elsewhere in any language fully or partly, nor is it under review for publication anywhere. The following duties outlined are obligatory for authors, editors, reviewers and publisher, and hereby they must also adhere to Cultural History Policies.

I. DUTIES OF AUTHORS

- 1. Reporting Standards:** Authors should present an accurate account of their original research as well as an objective discussion of its significance. Fraudulent or knowingly inaccurate statements constitute unethical behaviour and are unacceptable.
- 2. Originality and Plagiarism:** Authors should ensure that they have written entirely original works, and if the authors have used the work and/or words of others this must be appropriately cited or quoted.
- 3. Data Access and Retention:** Authors should provide raw data related to their manuscript for editorial review and must retain such data.
- 4. Multiple Publications:** In general, manuscripts based on the same research should not be published by an author in more than one journal or primary publication. In case of an update or extension of a previously published article, a reference of it ought to be quoted in the introduction. It is unethical and unacceptable to submit the same manuscript to more than one journal.
- 5. Acknowledgement of Sources:** Authors should acknowledge all sources of data used in the research and cite publications that have been influential in research work.
- 6. Authorship of the Paper:** Authorship should be limited to those who have made a significant contribution to the conception, design, execution, or interpretation of the reported study. All those who have made significant contributions should be listed as co-authors.
- 7. Disclosure of Financial Support and Conflicts of Interest:** All authors should disclose in their manuscript any financial or other substantive conflicts of interest that might be construed to influence the results or interpretation of their manuscript. All sources of financial support for the project should be disclosed.
- 8. If the author's text is an output from the project,** the names of the co-investigators of the project must be mentioned in order to avoid a conflict of interests in the peer review.
- 9. Fundamental Errors in Published Works:** If at any point of time, author discovers a significant error or inaccuracy in submitted manuscript, then the error or inaccuracy must be reported to the editor.
- 10. For further information concerning responsibilities of authors** see also *Guidelines for Contributors*.

II. DUTIES OF EDITORS

- 1. Publication Decisions:** The editor(s) in chief of Cultural History can accept, reject, or request modifications to the articles submitted to the journal which are to be published.

2. Review of Manuscripts: First, the formal aspects of the studies are considered upon their submission in Slovak, Czech, English, German or Polish language. The editor in chief must ensure that each manuscript is initially evaluated by the editor/co-editor, who may make use of appropriate software to examine the originality of the contents of the manuscript and after passing this test, the manuscript is forwarded to two referees for blind peer review, each of whom will make a recommendation to publish the manuscript in its present form or to modify or to reject the same. The review period will be up to 30 days.

3. Fair Play: Manuscripts shall be evaluated solely on their intellectual merit without regard to authors' race, gender, sexual orientation, religious belief, ethnic origin, citizenship, or political philosophy.

4. Disclosure and Conflicts of Interest: If both reviews are positive, the paper is accepted after approval by the editorial board. If both reviews are negative, the paper is denied. If one review is positive and the other is negative, the author is asked to finalize the paper. After the finalization, the paper is re-reviewed. Unpublished materials disclosed in a submitted manuscript must not be used by anyone who has a view of the manuscript in his or her own research without the express written consent of the author.

5. Confidentiality: The editor in chief must ensure that information regarding manuscripts submitted by the authors is kept confidential. The relationship between authors and reviewers is anonymous on both sides.

6. Development: Editors should strive to meet the needs of readers and authors, continually improve the journal, ensure the quality of the material they publish and champion freedom of expression.

III. DUTIES OF REVIEWERS

- 1. Promptness:** Accepted papers are forwarded to two reviewers who are experts in the field and come from different institutions than the author of the paper. In case any reviewer feels that it is not possible for him/her to complete review of manuscript within stipulated time then the same must be communicated to the editor, so that the same could be sent to any other reviewer.
- 2. Confidentiality:** Information regarding manuscripts submitted by authors should be kept confidential and be treated as privileged information.
- 3. Acknowledgement of Sources:** Manuscript reviewers must ensure that authors have acknowledged all sources of data used in the research. Any kind of similarity or overlap between the manuscripts under consideration or with any other published paper of which reviewer has personal knowledge must be immediately brought to the editor's notice.
- 4. Standards of Objectivity:** Reviews should be conducted objectively. There shall be no personal criticism of the author. Reviewers should express their views clearly with supporting arguments.
- 5. Conflict of Interest:** Reviewers should not review manuscripts in which they have conflicts of interest resulting from competitive, collaborative, or other relationships or connections with any of the authors, companies, or institutions.

IV. DUTIES OF PUBLISHER

The publisher defines the relationship between publisher, editor and other parties in a contract, respects privacy (for example, for research participants, for authors, for peer reviewers), protects intellectual property and copyright, and fosters editorial independence.

(This publication ethics and publication malpractice statement of Kultúrne dejiny/Cultural History was based on Elsevier's Publishing Ethics Resource Kit and COPE's Code of Conduct for Journal).

* * * *

„Vyhlásenie o publikačnej etike a nečestnosti“
v slovenskom preklade nájdete na stránke
<<http://kulturnedejiny.ku.sk/>>